EDITURA UNIVERS

Licențiat în chimie, la Torino, Primo Levi își exercită și astăzi profesiunea pentru care s-a pregătit. Cu toate acestea nu retortele și procesele chimice aveau să dea numelui său un răsunet deosebit, ci pana sa generoasă.

Cartea de față, *Mai e acesta oare un om?*, evocare dantescă, de vaste și profunde proporții, a degradării omului în lagărul morții de la Auschwitz, a trecut iute granițele Italiei. Cinci ani după apariția ei a fost tradusă în engleză, franceză, germană și olandeză. I-au urmat *Armistițiu*, relatarea întoarcerii din lagăr și cîteva volume de povestiri dintre care ultimul, *Viciu de formă*, inedit ca factură în creația scriitorului, aparține literaturii științifico-fantastice.

Lei 5,50

229

1974

PRIMO LEVI • MAI E ACESTA OARE UN OM ?

PRIMO LEVI

MAI E ACESTA OARE UN OM?

COLECȚIA MERIDIANE

Coperta de *Ion Bănulescu*

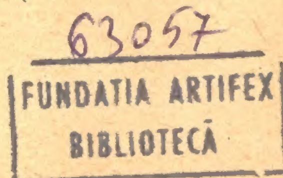
Primo Levi

SE QUESTO È UN UOMO

Primo Levi

Mai e acesta oare un om?...

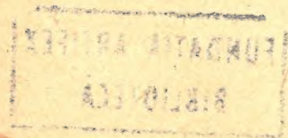
În româneşte de
DOINA CONDREA-DERER

Editura UNIVERS

Bucureşti, 1974

Spre norocul meu, am fost deportat la Auschwitz abia în 1944, după ce, constrîns de crescînda lipsă a mîinii de lucru, guvernul german hotărîse să prelungească durata medie de viață a prizonierilor care urmau să fie lichidați, îmbunătățind sensibil nivelul de trai și suspendînd momentan uciderea arbitrară a celor ridicați.
De aceea, în privința amănuntelor atroce, cartea mea nu aduce nimic nou față de ceea ce cititorilor din întreaga lume le este cunoscut din problema răscolitoare a lagărelor morții. Ea nu a fost scrisă cu intenția de a formula noi capete de acuzare, ci, mai curînd, ar putea furniza date pentru un studiu nepărtinitor privind unele laturi ale sufletului omenesc. Multor persoane particulare sau popoare li se poate întîmpla să considere, mai mult sau mai puțin conștient, că „orice străin este un dușman".

Cel mai adesea, această convingere zace în adîncul sufletelor ca o infecție în stare latentă ; ea se manifestă numai în acte răzlețe și necoordonate, fără să stea la baza unui sistem de gîndire. Dar cînd aceasta se întîmplă, cînd dogma neexprimată devine premiza majoră a unui silogism, atunci, la capătul înlănțuirii se află lagărul, produs al unei concepții despre lume dusă cu maximă coerență pînă la ultimele consecințe : atîta vreme cît concepția subzistă, sîntem amenințați de consecințele ei. În istoria lagărelor de exterminare toți ar trebui să vadă un sinistru semnal de alarmă.

Sînt conștient de defectele de structură ale cărții și de aceea îmi cer iertare. Dacă nu ca realizare, cel puțin ca intenție și ca modalitate de concepere, ea s-a născut în răstimpul petrecut în lagăr. Nevoia de a le povesti „celorlalți", de a-i face și pe „ceilalți" părtași, luase pentru noi, înainte și după eliberare, forma unui impuls nemijlocit și imperios, într-atît încît concura cu celelalte nevoi elementare ; înainte de toate, cartea a fost scrisă deci pentru a satisface această necesitate ; așadar din dorința eliberării interioare. De aici caracterul ei fragmentar : capitolele nu au fost scrise

în succesiunea lor logică, ci în ordinea urgenței. Operația de asamblare și fuzionare a fost făcută ulterior, după un plan. Mi se pare inutil să adaug că nici una din întîmplări nu a fost inventată.

PRIMO LEVI

Mai e acesta oare un om ?

Voi ce trăiţi la adăpost
În casele voastre tihnite,
Voi care seara, întorcîndu-vă, găsiţi
Mîncare caldă, chipuri prietenoase :
  Mai e acesta oare, gîndiţi-vă, un om,
  Cînd greu trudeşte-n glod,
  Cînd nu cunoaşte ce-i odihna,
  Cînd luptă pentr-un codru-amar de pîine,
  Cînd moare pentr-un da sau pentr-un nu ?
  Gîndiţi-vă, femeie e aceasta,
  Fără cosiţe, fără nume,
  Fără puterea de a-şi mai aminti,
  Cu gol în ochi, cu frig în pîntec
  Ca broasca-n vremuiala iernii ?
Gîndiţi-vă că toate-acestea au fost aievea :
Vă-ncredinţez aceste slove.
Săpaţi-le în inimile voastre
Cînd staţi acasă sau umblaţi pe stradă,

Cînd vă culcați sau vă sculați ;
Repetați-le copiilor voștri.
De nu, să vi se năruie căminul,
De pat vă țintuiască boala
Și pruncii voștri de la voi întoarcă-și fața.

CĂLĂTORIA

Fusesem prins de Miliția fascistă la 13 decembrie 1943. Aveam douăzeci și patru de ani, minte puțină, nici un fel de experiență și o puternică înclinație de a trăi într-o lume a mea, puțin reală, populată de închipuiri carteziene, de sincere prietenii masculine și de palide prietenii feminine, înclinații favorizate de izolarea la care de patru ani mă constrîngeau legile rasiale. Cultivam un moderat și abstract sentiment de revoltă.

Nu-mi fusese ușor să aleg calea munților și să contribui la înjghebarea a ceea ce, după părerea mea și a altor prieteni ceva mai pricepuți decît mine, trebuia să devină un grup de partizani afiliat organizației „Libertate și Dreptate". Ne lipseau legăturile, armele, banii și experiența pentru a ni le procura ; ne lipseau oamenii capabili : în schimb, eram sufocați de o puzderie de persoane lipsite, cu bună sau cu rea credință, de pregătire, venite sus din cîmpie în căutarea unei organizații inexistente, a cadrelor, a armelor sau numai a protecției, a unui ascunziș, a unui foc sau al unei perechi de pantofi.

Pe vremea aceea nu învățasem încă principiul pe care ceva mai tîrziu, în lagăr, aveam să mi-l însușesc foarte repede, după care prima îndatorire a omului este să-și urmărească scopurile cu mijloacele potrivite și că cel ce greșește plătește ; de aceea nu pot considera decît firească evoluția ulterioară a lucrurilor. În zorii palizi ai unei zile de iarnă, trei centurii de miliție, pornite în toiul nopții ca să surprindă un alt grup, mult mai puternic și mai periculos decît al nostru, ascuns în valea alăturată, au năvălit în refugiul nostru și m-au luat jos cu ei, ca persoană suspectă.

La interogatoriile care au urmat, am preferat să-mi recunosc situația de „cetățean italian de rasă ebraică", socotind că nu aveam cum să justific altfel prezența mea în locurile acelea, mult prea izolate, chiar și pentru un „refugiat" și, deoarece credeam (greșit, cum se va vedea) că recunoașterea activității mele politice avea să-mi atragă torturi și moarte sigură. Ca evreu, am fost trimis la Fossoli, lîngă Modena, unde erau adunați într-un imens lagăr de concentrare, destinat mai înainte prizonierilor de război englezi și americani, toți cei care aparțineau numeroaselor categorii de persoane nedorite de guvernul fascist republican de curînd înființat.

În momentul sosirii mele, adică la sfîrșitul lui ianuarie 1944, în lagăr se aflau vreo sută cincizeci de evrei italieni, dar în cîteva săptămîni numărul lor a ajuns la mai bine de șase sute. În cele mai multe cazuri era vorba de familii întregi capturate de fasciști sau de naziști, din

imprudența proprie sau în urma denunțurilor. Numai cîțiva se predaseră de bună voie, unii exasperați de viața de hoinari, alții, lipsiți de mijloace de trai, ori nevoind să se despartă de vreo rudă sau chiar, cu totul paradoxal, ca „să fie-n regulă în fața legii". Pe lîngă aceștia mai erau internați vreo sută de militari iugoslavi și cîțiva alți străini suspecți — politici.

Sosirea unei mici divizii de S.S.-iști ar fi trebuit să-i pună pe gînduri și pe cei mai optimiști ; cu toate acestea știrea a fost interpretată în fel și chip, fără a trage cea mai elementară concluzie ; astfel încît, în ciuda evidenței, vestea deportării ne găsi nepregătiți sufletește.

În ziua de 20 februarie, nemții inspectaseră cu grijă lagărul, îi adresaseră în public aspre mustrări comisarului italian pentru organizarea defectuoasă a serviciului la bucătărie și pentru cantitatea neîndestulătoare de lemne distribuite pentru încălzit ; spuseseră chiar că în curînd avea să se deschidă o infirmerie. Dar în zorii zilei de 21 se răspîndi vestea că a doua zi evreii aveau să plece. Toți, fără excepție, și copiii, și bătrînii, și bolnavii. Unde, nu se știa. Să se pregătească pentru o călătorie de cincisprezece zile. Pentru fiecare absent de la apel, alți zece aveau să fie împușcați.

Numai cîțiva naivi, prea încrezători, se încăpățînau să spere : noi stătusem îndelung de vorbă cu polonezii și croații fugiți și știam ce înseamnă plecarea.

Pentru condamnații la moarte uzanța prevedea un ceremonial auster, menit să scoată în

evidență că orice patimă și mînie s-a stins și că actul de dreptate nu reprezintă decît o tristă datorie față de societate, într-atît încît poate fi însoțit și de mila călăului pentru victimă. De aceea condamnatul este scutit de orice îndatorire, i se asigură solitudinea și, dacă dorește, orice mîngîiere spirituală ; în sfîrșit, se face totul pentru ca el să nu simtă în jurul lui ura și arbitrarul, ci numai necesitatea, dreptatea și, odată cu pedeapsa, iertarea.

Dar nouă, fiind mulți și avînd la dispoziție prea puțin timp, nu ni s-a acordat nimic din toate acestea ; și la urma urmei pentru ce să ne fi căit și pentru ce să fim iertați ? De aceea comisarul italian hotărî ca toate serviciile să funcționeze normal pînă la decizia definitivă ; bucătăria a rămas astfel deschisă și corvoadele pentru menținerea curățeniei au funcționat ca de obicei ; pînă și învățătorii și profesorii de la mica noastră școală au ținut ca în fiecare seară cursuri. Dar în seara aceea copiilor nu li s-au mai dat lecții.

Veni noaptea. Și a fost o noapte atît de cumplită încît mi-am dat seama că nu ar fi trebuit s-o vadă ochi omenești și să-i supraviețuiască. Simțeam asta cu toții ; nici un gardian, italian sau neamț, nu a avut curajul să vină să vadă ce fac oamenii cînd știu că trebuie să moară.

Fiecare își lua rămas bun de la viață cum se pricepea mai bine. Unii se rugau, alții beau peste măsură, alții se îmbătau cu ticăloșia desperării de pe urmă. În schimb, mamele grijulii au făcut noapte albă ca să pregătească mîncarea pentru

călătorie, au spălat copiii și au făcut bagajul ; în zori, firele de sîrmă ghimpată erau acoperite cu rufe de copii întinse ca să se usuce în vînt ; nu au uitat de fașe, de jucării, de perne și de zecile de mărunțișuri pe care numai ele le știu și de care copiii au în orice situație nevoie. Voi nu ați face la fel ? Dacă ar trebui să vă omoare mîine împreună cu copilul vostru, nu i-ați da astăzi de mîncare ?

În baraca 6 A locuia bătrînul Gattegno cu soția, cu mulți copii, nepoți, gineri și nurori harnice. Toți bărbații erau tîmplari ; erau din Tripoli ; veniseră după numeroase și lungi călătorii ; avuseseră întotdeauna la ei sculele de meseriaș, obiectele de bucătărie, armonicile și vioara ca să cînte și să danseze după ziua de muncă. Erau oameni veseli și cucernici. Femeile lor, tăcute și iuți, au fost primele care au terminat pregătirile de călătorie ca să le rămînă timp de doliu ; cînd totul a fost gata, turtele coapte, traistele legate, s-au descălțat, și-au desfăcut părul, au pus pe pămînt sfeșnicele de înmormîntare, le-au aprins după obiceiul străbunilor și s-au așezat pe jos, în cerc, pentru jelanie ; toată noaptea s-au rugat și au plîns. Noi ne-am oprit în grup la ușa lor și am lăsat să ne coboare în suflet durerea nouă pentru noi, dar străveche, a poporului lipsit de pămînt, durerea fără speranță a exodului repetat secol de secol.

Zorii ne-au luat prin surprindere ca și cum soarele ar fi fost complicele oamenilor în porni-

rea lor de a ne distruge. Sentimentele contradictorii care ne frămîntau, de acceptare conștientă, de revoltă neputincioasă, de religioasă renunțare, de teamă, de desperare, se contopeau acum, după o noapte de nesomn, într-o nebunie colectivă nestăpînită. Timpul pentru a reflecta și a hotărî trecuse, și orice impuls de gîndire se topi în tumultul fără opreliști din care țîșnea într-o străfulgerare dureroasă ca loviturile de spadă, atît de aproape în spațiu și timp, amintirea dragă a caselor noastre.

Multe lucruri ne-am spus și am făcut atunci ; dar despre ele e mai bine să nu rămînă nici amintirea.

Cu o punctualitate absurdă, cu care mai tîrziu a trebuit să ne obișnuim, nemții au făcut apelul. *Wieviel Stück?* [1], întrebă la sfîrșit sergentul major ; salutînd scurt, caporalul îi răspunse că erau șase sute cincizeci de „bucăți" și că totul era în ordine ; atunci ne-au încărcat în autocare și ne-au dus în gara din Carpi. Ne aștepta trenul și escorta pentru drum. Aici am fost bătuți pentru prima oară : lucrul a fost atît de neașteptat și de stupid încît nu am simțit durere, nici fizică nici morală, ci numai o nețărmurită uimire : cum poți să lovești un om fără să te mînii ?

[1] Cîte bucăți ? (În versiunea de față dăm în cursive toate cuvintele germane care apar adesea în textul original. Cuvintele provenind din alte limbi vor fi traduse în note, specificîndu-se în paranteză limba din care provin. N. Red.)

Erau douăsprezece vagoane, iar noi șase sute cincizeci ; în vagonul meu eram patruzeci și cinci de inși, dar era un vagon mic. Aveam așadar, în fața ochilor, sub tălpile noastre, unul din faimoasele trenuri militare germane, unul din acelea care nu se mai întorc, din acelea despre care, emoționați, dar un pic neîncrezători, auzisem vorbindu-se de atîtea ori. Era întocmai cum auzisem : vagoane de marfă închise pe dinafară, iar înăuntru bărbați, femei, copii, îndesați fără milă, ca marfa de duzină, în drum spre neant, în drum coborît, spre adîncuri. De data aceasta înăuntru sîntem noi.

Mai devreme sau mai tîrziu toți descoperă prin proprie experiență că fericirea deplină nu este posibilă în viață, însă puțini se opresc asupra alternativei că tot așa stau lucrurile și cu nefericirea deplină. Elementele care se opun atingerii ambelor stări-limită sînt de aceeași natură : ele derivă din condiția noastră umană, refractară oricărei absolutizări. I se opun cunoștințele noastre niciodată suficiente despre viitor ; și asta se cheamă într-un caz speranța, iar în celălalt nesiguranța zilei de mîine. I se opune certitudinea morții, care impune o limită oricărei bucurii, dar și oricărei dureri. I se opun inevitabilele griji materiale care, așa cum știrbesc din orice fericire trainică, tot așa distrag cu insistență atenția noastră de la nefericirea care ne apasă și fac ca aceasta să ne apară fragmentată și din acest motiv suportabilă.

Tocmai neajunsurile, loviturile, frigul, setea au fost cele care ne-au ţinut la suprafaţă în desperarea fără margini, în timpul călătoriei şi după aceea. Nu era voinţa de a trăi şi nici o resemnare conştientă, pentru că sînt puţini oameni în stare de asta, iar noi nu eram decît nişte exemplare comune.

Uşile fuseseră închise imediat, dar trenul nu a pornit decît seara. Aflasem cu uşurare destinaţia : Auschwitz, pe atunci un nume lipsit de semnificaţie pentru noi ; oricum, trebuia să corespundă unui loc oarecare de pe pămîntul acesta.

Trenul mergea încet, cu lungi opriri enervante. Prin ferestruică am văzut înşiruindu-se stîncile golaşe, înalte ale văii Adigelui, ultimele nume de oraşe italiene. Am trecut de Brennero a doua zi pe la douăsprezece : toţi s-au ridicat în picioare, dar nici unul nu a scos o vorbă. Îmi stătea la inimă gîndul întoarcerii şi îmi reprezentam cu cruzime bucuria supraomenească a celeilalte treceri, cu uşile deschise pentru că nimeni n-ar mai fi vrut să fugă şi primele nume italieneşti... am privit în jur şi m-am întrebat cîţi din acei bieţi oameni aveau să fie loviţi de soartă.

Din cele patruzeci şi cinci de persoane din vagonul meu, numai patru şi-au revăzut casele, şi a fost fără discuţie vagonul cel mai norocos.

Sufeream de sete şi de frig : la toate opririle ceream apă, cu glas tare, sau măcar un pumn de zăpadă, dar rareori am fost auziţi ; soldaţii

din escortă îi îndepărtau pe cei care încercau să se apropie de garnitură. Două tinere mame, cu copii sugari, gemeau zi şi noapte implorînd puţină apă. Din cauza tensiunii nervoase, foamea, oboseala şi insomnia, pentru noi toţi, erau mai puţin chinuitoare ; cu toate acestea nopţile erau coşmaruri nesfîrşite.

Puţini sînt oamenii care ştiu să meargă la moarte cu demnitate şi foarte adesea nu cei la care te-ai aştepta. Puţini ştiu să tacă şi să respecte reculegerea celorlalţi ; somnul nostru chinuit era adesea întrerupt de certuri zgomotoase şi inutile, de blesteme, de lovituri de picioare şi de pumni daţi orbeşte ca răspuns la vreo atingere supărătoare, dar inevitabilă. Atunci careva aprindea flăcăruia lugubră a unei lumînări lăsînd să se vadă un furnicar cenuşiu ghemuit pe podea, o materie omenească de-a valma, amorţită şi dureroasă, agitată ici şi colo de convulsiuni neaşteptate, imediat înăbuşite de oboseală.

Prin ferestruică se zăreau nume cînd cunoscute, cînd necunoscute de oraşe austriece, Salzburg, Viena ; apoi cehe, în fine, poloneze. În seara celei de a patra zile, frigul deveni mai pătrunzător : trenul străbătea nesfîrşite păduri întunecate de pin, suind din greu. Zăpada era înaltă. Trebuie să fi fost o linie secundară ; gările erau mici şi aproape pustii. În timpul opririlor nimeni nu mai încerca să comunice cu lumea din afară : de acum ne simţeam „de partea cealaltă". O lungă oprire în plin cîmp ; apoi mersul fu reluat cu extremă încetineală

și garnitura se opri în cele din urmă în miez de noapte, în mijlocul unei cîmpii întunecate și tăcute.

De o parte și de alta a șinelor, cît vedeai cu ochii, se zăreau șiruri de lumini albe și roșii ; dar nu se făcea simțit nimic din zgomotul confuz care trădează de departe locurile populate. La lumina mizeră a ultimei lumînări, după ce se domolise ritmul roților și orice șoaptă omenească, așteptam să se întîmple, în sfîrșit, ceva.

Alături, strînsă ca și mine între două trupuri, stătuse tot timpul drumului o femeie. Ne cunoșteam de ani de zile și nenorocirea ne surprinsese împreună, dar știam prea puțin unul despre celălalt. Ne-am spus atunci, în ceasul hotărîtor, lucruri care nu se spun între cei vii. Ne-am salutat și totul a durat puțin ; fiecare saluta în celălalt viața. Nu ne mai era frică.

Și, deodată, vagoanele au fost descuiate. Ușa fu dată la o parte cu zgomot : întunericul răsună de ordine spuse într-o limbă necunoscută și cu acele lătrături barbare ale nemților care comandă, ce par să întețească o mînie străveche de secole. Ne apăru în față un peron imens, luminat de reflectoare. Puțin mai încolo, un șir de autocamioane. Apoi totul amuți din nou. Cineva ne traduse : trebuia să coborîm cu bagajele și să le depozităm de-a lungul trenului. Într-o clipă, pe tot peronul au început să mișune umbre ; dar ne era teamă să rupem tăcerea : toți își făceau de lucru cu bagajele, se căutau, se

chemau unul pe altul, dar timid, cu jumătate de glas.

Vreo zece SS-iști stăteau deoparte, proptiți pe picioarele larg desfăcute, cu un aer indiferent. La un moment dat, veniră printre noi și cu voce înceată, cu chipuri împietrite, începură să ne întrebe repede, într-o italiană stricată. Nu-i întrebau pe toți, numai pe cîte unul. Cîți ani ? Sănătos sau bolnav ? Pe baza răspunsului ne indicau două direcții diferite.

Totul era cufundat în tăcere ca într-un acvariu și ca în anumite scene de vis. Ne așteptasem la ceva apocaliptic, dar ăștia păreau să fie simpli agenți ai ordinii. Era descumpănitor și dezarmant. Unii au îndrăznit să întrebe de bagaje : ne-au răspuns : „bagajele după" ; alții nu voiau să-și lase soțiile : li s-a spus : „după, iar împreună" ; multe mame nu voiau să se separe de copii : li s-a spus : „bine, bine, stai cu copilul". Mereu cu siguranța împăcată a celui ce nu-și face decît datoria de zi cu zi ; dar Renzo a zăbovit o clipă mai mult ca să-și ia rămas bun de la Francesca, logodnica lui, și atunci dintr-o lovitură, dată în plină față, l-au doborît la pămînt ; era datoria lor de fiecare zi.

În mai puțin de zece minute toți bărbații valizi am fost adunați într-un grup. Ce s-a întîmplat cu ceilalți, cu femeile, cu copiii, cu bătrînii, n-am putut afla nici atunci, nici după aceea : pur și simplu i-a înghițit noaptea. Azi, însă, știm că rapida și sumara selecție însemnase aprecierea dacă puteam sau nu să lucrăm cu folos pentru Reich ; știm că în lagărele de la Buna-

Monowitz și Birkenau, din convoiul nostru n-au intrat decît nouăzeci și șase de bărbați și douăzeci și nouă de femei și că din toți ceilalți, mai bine de cinci sute, două zile după aceea n-a mai fost unul în viață. Și mai știm că nu totdeauna acest principiu, fie și șubred, de împărțire în apți și inapți, a fost respectat și că mai tîrziu, deseori, a fost adoptat sistemul mai simplu de a deschide ambele uși ale vagoanelor fără ca noii sosiți să primească vreo indicație sau avertizare. Ajungeau în lagăr cei care din întîmplare coborau pe o anumită parte a garniturii ; ceilalți erau gazați.

Așa a murit Emilia, care avea trei ani ; numai pentru că nemților le apărea clară necesitatea istorică de a-i omorî pe copiii evreilor. Emilia, fiica inginerului Aldo Levi din Milano, o fetiță curioasă, ambițioasă, veselă și inteligentă, căreia, în timpul călătoriei, în vagonul arhiplin, tatăl și mama reușiseră să-i facă baie într-un vas de zinc, cu apa căliie, pe care mașinistul neamț, cumpărat, acceptase să o lase să picure din locomotiva care ne mîna pe toți spre moarte.

Astfel au dispărut într-o clipă, surprinși mișelește, femeile noastre, părinții noștri, copiii noștri. Aproape nici unul nu a avut cum să-și ia rămas bun. I-am zărit o vreme ca o masă cenușie la celălalt capăt al peronului, apoi nu am mai văzut nimic.

În schimb, în lumina reflectoarelor au apărut două detașamente de indivizi bizari. Mergeau

în grupuri de cîte trei, cu un pas ciudat, împiedicat, cu capul căzut înainte și cu brațele țepene. Pe cap aveau o beretă caraghioasă și erau îmbrăcați într-o manta lungă, vărgată, pe care și în noapte și de departe o ghiceai murdară și ruptă. Au descris un cerc larg în jurul nostru, în așa fel încît să nu se apropie de noi și, în tăcere și-au făcut de lucru cu bagajele noastre urcînd sau coborînd din vagoanele goale.

Noi ne priveam fără să suflăm o vorbă. Totul era de neînțeles și absurd, dar un lucru era clar. Aceasta era soarta care ne aștepta și pe noi. A doua zi aveam să devenim ca ei.

Fără să-mi dau seama cum, mă trezii urcat într-un camion cu alți treizeci ; camionul plecă cu toată viteza în noapte ; era acoperit cu o prelată și nu se putea vedea afară, dar după zguduituri bănuiesc că drumul avea multe curbe și hîrtoape. Fără escortă ?... să ne aruncăm din mașină ? Prea tîrziu, prea tîrziu, ne ducem cu toții la „fund". Dealtfel, ne-am dat repede seama că nu eram fără escortă. Ciudată escortă ! Un soldat neamț încărcat cu arme : nu-l vedeam pentru că era beznă, dar îi simțeam atingerea metalică ori de cîte ori o zguduitură a mașinii ne arunca pe toți grămadă în dreapta sau în stînga. Aprinse o lanternă de buzunar și în loc să ne strige „Vai vouă, suflete pierdute"[1] ne întrebă politicos, pe fiecare în

[1] Vers celebru din *Infernul* lui Dante : *„Guai a voi, anime prave"*.

parte, în germană și în limba francă[1] dacă nu avem să-i dăm bani sau ceasuri : după aceea tot n-au să ne mai trebuiască. Nu era un ordin, nu făcea parte din regulament : se vedea cît de colo că era o mică inițiativă personală a acestui *Caron* al nostru. Întîmplarea a stîrnit mînie, rîsete și o ciudată ușurare.

[1] Jargon italo-spaniolo-arab vorbit în porturile Mediteranei.

LA FUND

Drumul n-a durat decît vreo douăzeci de minute. Apoi camionul s-a oprit în fața unei porți mari, avînd deasupra o pancartă viu luminată (amintirea ei continuă să mă urmărească în somn) : ARBEIT MACHT FREI, munca te eliberează.

Am coborît, am fost introduși într-o cameră imensă, goală, slab încălzită. Ce sete ne e ! Susurul ușor al apei din radiatoare ne face să turbăm : de patru zile n-am pus apă în gură. Și totuși e un robinet : deasupra un anunț, pe care stă scris că e interzis să bei deoarece apa nu e potabilă. Prostii, e clar că anunțul nu-i decît o bătaie de joc, „ei“ știu că noi murim de sete și ne bagă într-o cameră unde se află un robinet și *Wassertrinken verboten*[1]. Eu beau și-i îndemn și pe tovarășii mei să o facă ; dar scuip imediat : apa e călîie și dulceagă, cu miros de mlaștină.

Asta e infernul. Acum, în zilele noastre, așa trebuie să arate infernul : o cameră mare și

[1] Interzis băutul apei.

goală iar noi să stăm obosiți în picioare ; un robinet care picură, dar apa să nu se poată bea și noi să așteptăm ceva desigur îngrozitor, dar să nu se întîmple nimic și tot așa să așteptăm fără să se întîmple nimic. Cum să gîndești ? Nu poți gîndi, e ca și cum ai fi și murit. Unii se așază pe jos. Timpul se scurge secundă cu secundă.

N-am murit ; ușa se deschide și intră un SS-ist fumînd. Ne privește alene și întreabă : *Wer kann Deutsch ! ?* [1] Înaintează unul dintre noi, pe care nu-l mai văzusem. Îl cheamă Flesh ; el o să fie traducătorul nostru. SS-istul ne ține agale un lung discurs : interpretul traduce. Trebuie să ne așezăm în rînd cîte cinci, la doi metri unul de altul ; apoi trebuie să ne dezbrăcăm și să facem o bocceluță cu hainele noastre într-un fel anume : îmbrăcămintea de lînă într-o parte, restul în cealaltă, să ne scoatem pantofii, dar să fim foarte atenți să nu ni se fure.

Să ni-i fure ? Cine ? De ce să ne fure pantofii? iar actele noastre, puținul pe care-l avem în buzunare, ceasurile ? Toți ne uitarăm la interpret și acesta îl întrebă pe neamț, care, continuînd să fumeze, privi parcă prin el, ca și cum ar fi fost transparent, ca și cum nimeni n-ar fi vorbit.

Nu văzusem niciodată oameni în vîrstă goi. Domnul Bergmann purta centură de hernie și-l întrebă pe interpret dacă trebuia s-o predea. Interpretul ezită, dar neamțul înțelese și se adresă cu toată seriozitatea interpretului, arătînd spre

[1] Cine știe germana ?

cineva ; l-am văzut pe interpret înghițind în sec, apoi spuse :

— Sergentul major zice să predați centura, că vă va fi dată cea a domnului Coen.

Se vedea cît de colo cu cîtă amărăciune ieșeau cuvintele din gura lui Flesh ; așa glumea neamțul.

Apoi a venit un alt neamț și ne-a spus să punem pantofii într-un colț anume iar noi i-am pus pentru că de acum totul se sfîrșise și ne simțeam în afara lumii ; singurul lucru care ne rămînea de făcut era să ne supunem. Veni unul cu o mătură și strînse cu ea toți pantofii, făcînd o grămadă dincolo de ușă. E nebun, îi amestecă pe toți, nouăzeci și șase de perechi, are să-i desperecheze ! Ușa dădea direct afară ; intra aerul înghețat, iar noi, în pielea goală, ne acoperirăm pîntecul cu brațele. Vîntul trînti ușa și o închise la loc ; neamțul o deschise din nou și se opri să privească cu un aer concentrat cum ne răsuceam unul în spatele celuilalt ca să ne apărăm de curent ; apoi plecă și închise ușa.

Acum urmează actul doi. Deodată apar patru inși cu brice, pămătufuri și mașini de ras ; au pantaloni și haine vărgate și un număr cusut pe piept ; poate sînt din aceeași categorie cu cei de aseară (din seara asta sau de ieri seară ?), dar ăștia sînt robuști și zdraveni și înfloritori. Noi îi bombardăm cu întrebări, dar ei ne înșfacă și într-o clipă ne trezim rași și tunși. Ce fețe grosolane avem fără păr ! Cei patru vorbesc o limbă care nu pare a fi de pe această lume ; fără

îndoială germană nu e : eu înțeleg cît de cît germana.

În sfîrșit, se deschide o altă ușă : iată-ne pe toți închiși, goi, rași, stînd în picioare cu tălpile în apă ; e o cameră cu dușuri. Sîntem singuri ; puțin cîte puțin uimirea se destramă și începem să vorbim ; toți întrebăm, nimeni nu răspunde. Dacă sîntem goi într-o cameră cu dușuri, înseamnă că o să ne spălăm. Și ne spălăm pentru că n-au să ne omoare chiar acum. Atunci de ce ne țin în picioare și nu ne dau de băut ? De ce nimeni nu ne explică nimic și nu avem nici pantofi, nici haine și sîntem cu toții goi, cu picioarele în apă și e frig și după cinci zile de călătorie nu putem nici măcar să stăm jos ? Dar femeile noastre ?

Inginerul Levi mă întreabă ce cred : femeile noastre or fi și ele în clipa asta tot așa, și unde or fi și dacă o să le putem revedea ? Eu zic că da, pentru că el e căsătorit și are o fetiță ; desigur, o să le revedem. Dar convingerea mea e că toate astea nu-s decît o mașinație grosolană ca să-și bată joc de noi și să ne umilească ; e clar că ne omoară, cine crede că o să trăiască e nebun, se amăgește zadarnic ; eu unul, nu cred ! Știu foarte bine că peste puțin totul are să se sfîrșească, poate chiar în această cameră, cînd se vor fi plictisit să ne vadă goi, legănîndu-ne de pe un picior pe celălalt și încercînd din cînd în cînd să ne așezăm pe jos, fără să reușim pentru că sînt trei degete de apă rece.

Ne plimbăm încolo și-ncoace fără rost și vorbim, fiecare cu toți ceilalți ; așa se iscă gălăgia. Ușa se deschide : intră un neamț ; e sergentul major de mai înainte. Vorbește scurt ; interpretul traduce.

— Sergentul major zice să tăceți, că aici nu-i școală de rabini.

Se vede cît de colo că vorbele rele care-i strîmbă gura cînd le pronunță, ca și cum ar scuipa un dumicat scîrbos, nu-s ale lui. Îl rugăm să-l întrebe ce așteptăm, cît o să mai stăm aici, despre femeile noastre, de toate : dar el nu vrea să întrebe. Acest Flesh, care cu greu se resemnează să traducă în italiană frazele nemțești pline de venin și refuză să transpună în germană întrebările noastre, știind că o face în zadar, este un evreu neamț de vreo cincizeci de ani ; are pe față o cicatrice mare de la o rană primită în lupta împotriva italienilor pe rîul Piave. E un bărbat închis și taciturn pentru care încerc un respect instinctiv deoarece simt că suferința lui a început cu mult înaintea suferinței noastre.

Neamțul pleacă și acum stăm cu toții tăcuți, deși ne rușinăm puțin de supunerea noastră. Era tot noapte, ne întrebam dacă avea să mai vină ziua. Ușa se deschise din nou și intră unul în haine vărgate. E altfel decît ceilalți, mai în vîrstă, cu ochelari, cu o față mai omenoasă și mult mai puțin solid. Ne vorbește italienește.

Am obosit să ne tot mirăm. Avem impresia că asistăm la o dramă absurdă, una din acele drame

în care pe scenă apar stafii, Sfîntul Duh și diavolul. Vorbește stricat italienește, cu un puternic accent străin. Ne ține un lung discurs ; e foarte amabil, încearcă să răspundă la toate întrebările noastre.

Ne aflăm la Monowitz, lîngă Auschwitz, în Silezia de Sud : o regiune locuită de nemți și de polonezi laolaltă. E un lagăr de muncă, în nemțește se cheamă *Arbeitslager ;* toți prizonierii (sînt circa zece mii) lucrează într-o fabrică de cauciuc care se cheamă Buna, de aici și denumirea lagărului.

O să primim pantofi și haine ; nu, nu pe ale noastre : alți pantofi, alte haine, ca ale lui. Acum sîntem goi pentru că așteptăm dușul și dezinfectarea, care se vor face imediat după deșteptare ; în lagăr nu se intră pînă nu se face dezinfectarea.

Fără îndoială, o să fie de lucru : aici, toți trebuie să muncească. Dar e muncă și muncă : el, de exemplu, e medic (este un medic ungur care a studiat în Italia). Este dentistul lagărului de 4 ani (nu în ăsta : Buna există numai de un an jumate), și, totuși putem să ne convingem, e sănătos și nu e foarte slab. De ce e în lagăr ? E evreu ca noi ?

— Nu, răspunde el cu simplitate, sînt criminal.

Noi îl copleșim cu întrebările, el rîde din cînd în cînd, răspunde la unele, la altele nu ; se vede bine că evită anumite subiecte. De femei nu vorbește : zice că o duc bine, că o să le revedem curînd, dar nu spune nici cum, nici unde. În schimb, ne povestește altceva, lucruri ciudate și smintite ; poate că și el rîde de noi. Poate e nebun : în lagăr poți să înnebunești. Zice că în fiecare duminică se țin concerte și meciuri de fotbal. Cine știe să boxeze poate deveni bucătar, iar cine lucrează bine primește bonuri-premiu cu care poți să cumperi tutun și săpun. Ne asigură că într-adevăr apa nu e potabilă ; în schimb, în fiecare zi se distribuie un surogat de cafea, dar de obicei nimeni nu-l bea pentru că supa e atît de apoasă că astîmpără setea. Îl rugăm să ne procure ceva de băut, dar el zice că nu poate, că a venit pe furiș să ne vadă, în ciuda interdicției SS-iștilor, căci nu sîntem încă dezinfectați, și că trebuie să plece imediat ; a venit din simpatie pentru italieni și pentru că, pretinde el, „are puțină inimă". Întrebîndu-l dacă mai sînt italieni în lagăr, ne răspunde că mai sînt cîțiva, dar puțini, nu știe cîți și schimbă imediat vorba. Între timp a bătut un clopot și el a fugit imediat lăsîndu-ne nedumeriți. Unii se simt încurajați ; eu unul nu, eu continui să gîndesc că și acest dentist, acest individ ciudat, a vrut să se distreze pe seama noastră și nu cred o vorbă din tot ce a spus.

La sunetul clopotului s-a auzit trezindu-se lagărul cufundat în întuneric. Deodată apa țîșnește fierbinte prin dușuri : cinci minute de fericire. Imediat după aceea dau buzna patru inși (poate-s bărbierii) care, așa uzi și aburind, ne alungă cu urlete și ghionți în camera înghețată de alături. Aici alți indivizi care urlă ne aruncă în spinare

nu știu ce zdrențe și ne trîntesc în mînă un fel de pantofi cu talpa de lemn. Nu avem răgazul să ne dezmeticim că ne și pomenim afară, în zăpada albăstruie și înghețată a zorilor ; desculți, goi, cu toate lucrurile în mînă, trebuie să alergăm pînă la o altă baracă, la o sută de metri depărtare. Aici ni se dă voie să ne îmbrăcăm.

Cînd am sfîrșit, am rămas fiecare în colțul nostru fără să îndrăznim a ridica ochii unii la alții. N-avem oglindă să ne privim, dar înfățișarea noastră ne stă înainte, reflectată într-o sută de fețe livide, pe chipul a o sută de marionete mizere și sordide. Iată-ne transformați în fantomele pe care le zărisem cu o seară mai înainte.

Abia atunci ne-am dat seama pentru prima dată că limba noastră nu are cuvinte pentru a exprima această ofensă : desființarea unui om. Într-o clipă, cu o intuiție aproape profetică, ni s-a dezvăluit realitatea : am ajuns la fund. Mai jos decît atît nu poți să ajungi : nu există o condiție omenească mai mizeră ; nici nu e de conceput. Nimic nu mai e al nostru : ne-au luat hainele, pantofii, pînă și părul ; dacă am vorbi nu ne-ar asculta, și dacă ar încerca să ne-asculte, nu ne-ar înțelege. Au să ne ia și numele și dacă vom vrea să-l păstrăm va trebui să găsim în noi puterea de a o face și în așa fel încît înapoia numelui să rămînă și ceva din noi, din noi, așa cum am fost.

Noi știm că în această privință cu greu vom fi înțeleși și e bine că e așa. Dar să judece fiecare, ce valoare și ce semnificație e cuprinsă în cele

mai mărunte obiceiuri cotidiene ale noastre, în cele o sută de nimicuri pe care și cel mai umil cerșetor le are : o batistă, o scrisoare veche, fotografia cuiva drag. Aceste lucruri fac parte din noi, sînt ca o parte din trupul nostru și în lumea noastră concepem să fim lipsiți de ele deoarece imediat vom găsi altele pentru a le înlocui pe cele vechi ; alte obiecte care sînt ale noastre în măsura în care păstrează și declanșează amintirile noastre.

Închipuiți-vă însă un om căruia, odată cu persoanele dragi, îi sînt luate casa, obiceiurile, hainele, în sfîrșit, totul, literalmente tot ce posedă : va fi un om gol redus la suferință și nevoie, care a uitat de demnitate și discernămînt, întrucît se întîmplă foarte ușor ca omul care a pierdut totul să se piardă și pe el însuși ; în așa măsură încît vei putea, cu inima ușoară, să hotărăști viața sau moartea lui dincolo de orice simțămînt de afinitate omenească, în cel mai fericit caz, pe baza unei simple aprecieri a utilității. Se va înțelege atunci dubla semnificație a termenului „Lagăr de exterminare“ și va fi limpede ce vrem să spunem cu cuvintele : a zace la fund.

Häftling [1] : am învățat că eu sînt un *Häftling.* Numele meu este 174.517 ; am fost botezați și o să purtăm cît vom trăi stigmatul tatuat pe brațul stîng.

Operația a fost puțin dureroasă, și neînchipuit de rapidă : ne-au așezat pe toți în șir și unul cîte unul, după alfabet, am trecut prin fața unui

[1] **Pușcăriaș.**

slujbaș abil, înarmat cu un fel de sulă cu vîrful foarte scurt. Se pare că aceasta e adevărata inițiere: numai „arătînd numărul“ primești pîine și supă. Ne-au trebuit zile și nu puține palme și pumni ca să ne obișnuim să arătăm cu iuțeală numărul, pentru ca să nu încurcăm socotelile distribuirii zilnice; și ne-au trebuit săptămîni și luni ca să-i învățăm rostirea în germană. Și zile de-a rîndul, cînd obiceiul din vremea libertății mă împingea să mă uit cît e ora la ceasul de mînă, îmi apărea ironic noul meu nume, numărul brodat sub epidermă cu semne albăstrii.

Mai tîrziu și, puțin cîte puțin, unii din noi au putut să învețe cîte ceva din știința funebră a numerelor de la Auschwitz, în care sînt rezumate etapele distrugerii ebraismului în Europa. Celor mai vechi din lagăr, numărul le spune totul: perioada intrării în lagăr, grupul din care făceai parte și ca atare naționalitatea. Oricine se va purta respectuos cu numerele de la 30.000 la 80.000: nu mai sînt decît cîteva sute și-i disting pe puținii supraviețuitori ai ghetourilor poloneze. Trebuie să deschizi bine ochii cînd intri în relații comerciale cu un 116.000 sau 117.000: au rămas vreo patruzeci, dar sînt greci din Salonic: nu trebuie să te lași tras pe sfoară. Cît despre numerele mari, ele au o notă precumpănitor comică, așa cum se întîmplă cu denumirile de „boboc“ și „recrut“ în viața obișnuită: numărul mare tipic e un individ burtos, docil și prostănac, pe care-l poți face să creadă că la infirmerie se distribuie pantofi de piele pentru cei cu picioare delicate și să-l convingi să tragă o fugă pînă acolo, lăsîndu-ți gamela sa cu supă

„în păstrare“; poți să-i vinzi o lingură pentru trei rații de pîine, poți să-l trimiți la cel mai crud dintre *Kapos* ca să-l întrebe (mi s-a întîmplat mie) dacă e adevărat că grupa sa e *Kartoffelschalenkommando*, Comandamentul curățatului cartofilor și dacă poate să te primească în ea.

Dealtfel, întregul proces de adaptare la această nouă ordine se desfășoară într-o gamă grotescă și sarcastică. După ce ne-au tatuat, ne-au închis într-o baracă goală. Paturile erau făcute, dar ne-au interzis cu desăvîrșire să le atingem sau să ne așezăm pe ele; și așa ne-am învîrtit fără rost o jumătate de zi ca într-o cușcă, chinuiți în continuare de setea turbată din timpul călătoriei. Apoi ușa s-a deschis și a intrat un băiat cu haine vărgate, cu înfățișarea destul de civilizată, mic, slab și blond. Vorbea franțuzește și ne-am îngrămădit o groază în jurul lui bombardîndu-l cu întrebările pe care pînă atunci în zadar ni le adresasem unul altuia.

Dar nu-și dă drumul ușor; aici nimeni nu vorbește de bunăvoie. Sîntem proaspăt veniți, nu avem nimic și nu știm nimic; la ce bun să-și piardă vremea cu noi? Ne explică fără chef că toți ceilalți sînt afară, la muncă, și se vor întoarce seara. El a ieșit în dimineața aceea din infirmerie, d-aia nu-i la lucru. Eu l-am întrebat (cu o naivitate care abia după cîteva zile avea să-mi pară de necrezut) dacă aveau să ne restituie cel puțin periuțele de dinți; el nu a rîs, dar cu un aer disprețuitor mi-a aruncat:

— *Vous n'êtes pas à la maison* [1].

Asta e refrenul pe care ni-l spun toţi : nu mai sînteţi acasă, ăsta nu e sanatoriu ; de aici nu se iese decît pe coş. (Ce vrea să zică ? O să învăţăm mai încolo.)

Şi chiar aşa era : împins de sete, am ochit dincolo de fereastră un ţurţure mare care era la îndemînă. Am deschis fereastra, am desprins ţurţurele, dar imediat apăru un tip înalt şi gras care se învîrtea pe afară şi mi-l smulse cu brutalitate.

— *Warum ?* [2] l-am întrebat în puţina germană pe care o ştiam.

— *Hier ist kein warum !* (aici nu există de ce) mi-a răspuns, împingîndu-mă înăuntru cu un brînci.

Explicaţia este teribilă, dar simplă : aici totul este interzis, nu din motive tainice, ci pentru că în acest scop a fost creat lagărul. Dacă vrem să trăim în el, va trebui să ne-o vîrîm bine şi cît mai repede în cap :

...Aici nu se vede Chipul Sfînt,
Aici se înoată altfel decît în Serchio.

Ceas după ceas, această primă şi foarte lungă zi de intrare în infern se apropie de sfîrşit. În vreme ce soarele apune într-un vîrtej de nori sîngerii, în sfîrşit, sîntem scoşi din baracă. O să ne dea de băut ? Nici gînd, ne

[1] Nu sînteţi acasă (franc.).
[2] De ce ?

mai înşiruie o dată, ne duc într-un careu în mijlocul lagărului şi ne aşază cu meticulozitate în ordine. Apoi nu se mai întîmplă nimic, timp de o oră : se pare că aşteptăm pe cineva.

Lîngă poarta lagărului o fanfară începe să cînte : atacă *Rosamunda,* cunoscuta canţonetă sentimentală şi asta ni se pare atît de ciudat încît zîmbim forţat şi schimbăm priviri între noi ; în fiecare se înfiripă o umbră de uşurare : poate că tot acest ceremonial nu este decît o colosală bufonerie de gust teutonic. Terminînd *Rosamunda,* fanfara continuă să interpreteze, unul după altul, alte marşuri şi apare detaşamentul tovarăşilor noştri care se întorc de la muncă. Vin încolonaţi cîte cinci : merg cu un pas ciudat, forţat, aspru, ca nişte marionete ţepene făcute numai din oase, dar merg respectînd cu grijă ritmul fanfarei.

Se aşază şi ei ca noi, în careu, după o ordine foarte precisă ; odată intrat şi ultimul detaşament, timp de un ceas sîntem număraţi şi renumăraţi ; se fac controale minuţioase şi ajung, se pare, la unul îmbrăcat în haine vărgate, care dă socoteală unui grup mic de SS-işti aşezaţi în adevărată formaţie de luptă.

În sfîrşit (acum e întuneric, dar lagărul e bine luminat de faruri şi reflectoare) se aude strigîndu-se : *Absperre !* la care toate grupurile se împrăştie într-un du-te-vino confuz şi agitat. Acum nu mai păşesc drepţi şi ţepeni ca mai înainte : se vede bine că fiecare abia se tîrăşte. Observ că toţi au în mînă sau agăţat la centură un blid de tablă, aproape cît un lighenaş.

Noi însă, noii veniți, ne învîrtim în mulțime în căutarea unei voci, a unui chip prietenesc, a unei călăuze. Rezemați de peretele de lemn al unei barăci stau pe jos doi băieți : par foarte tineri, de cel mult șaisprezece ani ; amîndoi au fața și mîinile murdare de funingine. Unul din ei, în timp ce trecem pe aproape, mă strigă și-mi pune în nemțește cîteva întrebări pe care nu le înțeleg ; apoi mă întreabă de unde venim. *Italien*, îi răspund ; aș vrea să-l întreb multe lucruri, dar vocabularul meu german e foarte limitat.

— Ești evreu ? îl întreb.

— Da, evreu polonez.

— De cînd ești în lagăr ?

— Trei ani, și ridică trei degete. Mă gîndesc cu groază că era un copil cînd a intrat aici ; pe de altă parte, asta înseamnă că măcar unii pot trăi și aici.

— Ce meserie ai ?

— *Schlosser*, îmi răspunde. Nu înțeleg.

— *Eisen, Feuer* (fier, foc), insistă el, și face cu mîinile gesturile celui care dă cu ciocanul pe o nicovală. Deci e fierar.

— *Ich Chemiker*, declar eu ; el dă grav din cap :

— *Chemiker gut* [1].

Dar toate astea privesc un viitor îndepărtat : ceea ce mă chinuie în clipa asta e setea.

— A bea, apă. Noi, deloc apă, îi zic. El mă privește cu o față serioasă, aproape severă, și-mi zice răspicat :

[1] Chimist, bun.

— Nu bea apă, camarade, și apoi alte cuvinte pe care nu le înțeleg.

— *Warum ?*

— *Geschwollen*, răspunde el, telegrafic. Eu scutur din cap : n-am priceput. Umflat, îmi dă să înțeleg, umflîndu-și obrajii și schițînd cu mîinile tumefierea monstruoasă a feței și a abdomenului. *Warten bis heute abend*, a aștepta pînă astă seară, traduc eu cuvînt cu cuvînt.

Apoi îmi zice :

— *Ich Schlome. Du ?*

Îi spun numele, și el mă întreabă :

— Unde-i mama ta ?

În Italia. Schlome se miră :

— Evreică în Italia ?

— Da, răspund eu cum pot, ascunsă, nimeni nu știe, fugită, nu spus, nimeni văzut.

A înțeles, acum se scoală, se apropie de mine și mă îmbrățișează timid. Aventura s-a sfîrșit și mă simt copleșit de o tristețe senină, vecină cu bucuria. Nu l-am mai revăzut pe Schlome, dar n-am uitat fața lui gravă și blîndă de copil, care m-a întîmpinat în pragul casei morților.

Ne-au rămas foarte multe lucruri de învățat, dar unele le-am aflat deja. Ne-am și format o idee despre topografia lagărului ; lagărul nostru e un pătrat cu latura de vreo șase sute de metri, înconjurat cu două rînduri de plase din sîrmă ghimpată, din care cel interior e străbătut de curent de înaltă tensiune. Este alcătuit din șaizeci de barăci din lemn numite aici *Blocks*, din care vreo zece în construcție,

la care se adaugă corpul de clădiri de cărămidă unde se află bucătăriile, o fermă experimentală, în gestiunea unui detașament de *Häftlinge* privilegiați, barăcile cu dușuri și latrine, cîte una pentru fiecare grup de șase sau opt *Blocks*-uri. În plus, cîteva sînt destinate unor scopuri deosebite. Mai întîi, un grup de opt, la extremitatea estică a lagărului, formează infirmeria și ambulatoriul; apoi e baraca 24 care e *Krätzeblock,* rezervată rîioșilor și baraca 7, în care nici un *Häftling* de rînd nu a intrat vreodată, rezervată pentru *Prominenz* — adică pentru aristocrație, pentru cei care în lagăr ocupă funcțiile cele mai înalte; baraca 47 e rezervată pentru *Reichsdeutsche* (arieni nemți, deținuți politici și criminali); baraca 49 e numai pentru *Kapos,* baraca 12, din care jumătate e pentru *Reichsdeutsche* și *Kapos,* ține loc de *Kantine,* adică de depozit de tutun, de praf insecticid, și uneori și de alte articole; baraca 37 găzduiește birourile centrale de furieri și Biroul muncii; în sfîrșit baraca 29, cu ferestrele mereu închise e *Frauenblock* [1], bordelul lagărului, ocupat de *Häftlinge* poloneze și rezervat pentru *Reichsdeutsche.*

Barăcile obișnuite de locuit sînt împărțite în două încăperi; într-una *(Tagesraum*[2]*)* stă șeful barăcii cu prietenii lui: aici se află o masă lungă, scaune, lavițe; peste tot o sumedenie de obiecte ciudate, viu colorate, fotografii, poze decupate din reviste, desene, flori artificiale,

[1] Baraca femeilor.
[2] Camera de zi.

bibelouri; pe pereți, afișe mari, proverbe și poezioare proslăvind ordinea, disciplina, igiena; într-un colț, o vitrină cu instrumentele de *Blockfrisör* (frizerul autorizat), polonicele și două bastoane de cauciuc, unul plin și altul gol, pentru păstrarea ordinei. Cealaltă încăpere este dormitorul; nu-s decît o sută patruzeci și opt de paturi, dispuse pe trei șiruri suprapuse pe trei nivele, dese, împărțite ca celulele unui fagure, în așa fel încît să fie folosit la maximum, pînă în tavan, volumul încăperii; aici trăiesc pușcăriașii de rînd, cîte două sute — două sute cincizeci în fiecare baracă, deci în număr dublu față de numărul paturilor; acestea sînt niște scînduri mobile de lemn pe care sînt aruncate un sac subțire de paie și două pături. Spațiile dintre ele sînt atît de strîmte încît cu greu pot trece doi inși; suprafața podelei e atît de mică încît cei ce locuiesc în aceeași baracă nu pot sta cu toții înăuntru în același timp dacă cel puțin jumătate nu-s culcați pe paturi. Din cauza aceasta există interdicția de a intra în altă baracă decît în cea proprie.

În mijlocul lagărului se află un careu foarte mare pentru apel; aici ne adunăm dimineața cînd se formează echipele de muncă, iar seara pentru a fi numărați. În fața careului e o brazdă cu iarbă bine tunsă unde se ridică spînzurătorile, cînd e cazul.

Am înțeles foarte repede că cei din lagăr sînt distribuiți în trei categorii: criminalii, de-

ținuții politici și evreii. Toți poartă haine vărgate, toți sînt *Häftlinge*, dar criminalii au cusut pe haină, lîngă număr, un triunghi verde ; deținuții politici un triunghi roșu ; evreii, care formează marea majoritate, poartă steaua ebraică roșie și galbenă. SS-iști sînt, dar puțini și nu în lagăr ; aici se văd relativ rar : stăpînii noștri direcți sînt triunghiurile verzi, care au mînă liberă asupra noastră și, în plus, cei din celelalte două categorii, care se pretează să-i urmeze : și nu-s puțini.

Și, mai mult sau mai puțin repede, după firea fiecăruia, am învățat să răspundem *Jawohl* [1], să nu punem întrebări și să ne prefacem întotdeauna că am înțeles. Am învățat să apreciem valoarea alimentelor ; acum răzuim și noi cu grijă fundul gamelei și o ținem sub bărbie cînd mîncăm pîine ca să nu risipim firimiturile. Acum știm și noi că nu e același lucru să primești polonicul cu supă de la suprafața sau de la fundul cazanului și sîntem deja în măsură să calculăm, după mărimea cazanului, care e locul cel mai convenabil la care să aspiri cînd te așezi la coadă.

Am învățat că totul e de folos ; o sîrmă ca să-ți legi pantofii, zdrențele pentru obiele, hîrtia ca să-ți căptușești haina pe furiș și să te aperi de frig. Am învățat în același timp că orice nimic poate fi furat, ba chiar că dispare cu o repeziciune uimitoare, într-o clipă de neatenție. Și pentru a evita asta, a trebuit

[1] Da, desigur.

să învățăm să dormim cu capul pe o legătură făcută din haina în care era înfășurat tot avutul nostru de la gamelă pînă la pantofi.

Cunoaștem deja în mare măsură regulamentul lagărului, care e neînchipuit de complicat. Nenumărate sînt interdicțiile : să te apropii la mai puțin de doi metri de sîrma ghimpată ; să dormi cu haina pe tine, fără izmene sau cu chipiul pe cap ; să te folosești de spălătoarele și latrinele care sînt *nur für Kapos* [1] sau *nur für Reichsdeutsche* [2] ; să nu te duci la duş în zilele stabilite și să te duci în zilele nefixate ; să ieși din baracă cu haina neîncheiată sau cu reverul ridicat ; să porți sub haine hîrtie sau paie, ca să te aperi de frig ; să te speli altfel decît gol pînă la brîu.

Infinite și absurde sînt ritualurile de îndeplinit : în fiecare dimineață trebuie să faci „patul" în așa fel încît să fie perfect drept și neted ; să-ți ungi saboții scîrboși, plini de noroi, cu unsoarea de mașină dată anume, să răzui de pe haine petele de noroi (petele de vopsea, de grăsime și de rugină sînt însă admise) ; seara trebuie să te supui controlului păduchilor și să arăți că te-ai spălat pe picioare ; sîmbătă să ai grijă să te radă și să te tundă, să-ți cîrpești sau să pui pe cineva să-ți cîrpească zdrențele ; duminica să te duci la con-

[1] Numai pentru șefi.
[2] Numai pentru nemții arieni.

trolul general pentru rîie și la controlul nasturilor, care trebuie neapărat să fie cinci.

În afară de asta, numeroase sînt împrejurările nesemnificative, în condiții normale, care aici devin probleme. Cînd îți cresc unghiile trebuie să le scurtezi, ceea ce nu se poate face altfel decît cu dinții (pentru unghiile de la picioare ajunge rosul pantofilor) ; dacă îți cade un nasture trebuie să știi să ți-l prinzi la loc cu o sîrmă ; dacă te duci la latrină sau la spălător trebuie să iei cu tine totul, mereu și pretutindeni, și în timp ce te speli pe ochi, să-ți ții legătura cu haine între genunchi : altfel, chiar în clipa aceea ți se fură. Dacă un pantof te roade, să te prezinți seara la ceremonia schimbatului pantofilor : aici e pusă la încercare abilitatea fiecăruia, astfel ca în mijlocul îngrămădelii de neînchipuit să știi să-ți alegi dintr-o ochire un pantof (nu o pereche) care să ți se potrivească, pentru că, odată făcută alegerea, o a doua alegere nu e permisă.

Și să nu vă închipuiți că în lagăr pantofii n-au prea mare importanță. Moartea începe de la pantofi : pentru cei mai mulți dintre noi, ei s-au dovedit adevărate instrumente de tortură, care după cîteva ore de marș îți făceau răni dureroase, ce se infectau fără excepție. Cine o pățește, e constrîns să meargă de parcă ar avea o greutate la picioare (iată motivul mersului ciudat al armatei de năluci care în fiecare seară intră în lagăr ca la paradă), sosește peste tot ultimul și peste tot e înghiontit ; nu poate fugi dacă e fugărit ; picioarele i

se umflă și cu cît se umflă, cu atît rosătura lemnului și a pînzei pantofilor devine mai insuportabilă. Atunci nu mai are altă soluție decît spitalul : dar a intra la spital cu diagnosticul *dicke Füsse* (picioare umflate) este extrem de periculos, toți știind, și mai ales SS-iștii, că de boala asta nu te vindeci.

Și n-am vorbit încă de munca noastră care este, la rîndul său, o încîlceală de legi, de interdicții și dificultăți.

Toți muncim, în afară de cei bolnavi (ca să fii recunoscut bolnav ai nevoie de un impunător bagaj de cunoștințe și de experiență). În fiecare dimineață plecăm încolonați din lagăr către Buna ; seara ne întoarcem la fel. La lucru sîntem împărțiți în circa două sute de *Kommandos*, fiecare avînd de la cincisprezece la o sută cincizeci de bărbați comandați de un *Kapo*. Există echipe bune și echipe proaste ; majoritatea sînt repartizate la transporturi și munca e foarte grea, mai ales iarna, dacă nu din altă pricină, măcar pentru faptul că se desfășoară afară. Există și echipe de specialiști (electricieni, fierari, zidari, sudori, mecanici, betoniști etc.), fiecare repartizată la un anumit atelier sau secție din Buna și pusă direct la dispoziția unor *Meister*[1] civili, în majoritate nemți și polonezi ; asta, firește, numai în timpul orelor de lucru : în restul zilei, specialiștii (nu sînt mai mult de trei sau patru sute) nu au un tratament diferit de al celorlalți. De reparti-

[1] Maiștri.

zarea fiecăruia în echipe se ocupă un birou special al lagărului, *Arbeitsdienst* [1], care este în contact permanent cu direcțiunea civilă din Buna. Acest *Arbeitsdienst* decide în baza unor criterii necunoscute, adesea vădit pe baza protecțiilor și a corupției. Astfel că dacă unul reușește să-și procure de mîncare, practic este sigur că va obține un loc privilegiat în Buna.

Programul de lucru variază după anotimp. Toate orele pe lumină sînt ore de muncă : de aceea variază de la un program minim de iarnă (între orele 8—12 și 12,30—16) la altul maxim de vară (între orele 6,30—12 și 13—18). Sub nici un motiv noi, *Häftlinge,* nu putem fi la lucru cînd e întuneric sau cînd e ceață deasă, în timp ce se lucrează normal dacă plouă, dacă ninge sau dacă (ceea ce se întîmplă destul de des) bate vîntul turbat din Carpați ; și asta din cauză că întunericul și ceața pot da naștere unor tentative de evadare.

Din două duminici, una este în mod obligatoriu zi de muncă ; în duminicile așa-zis festive, în loc să muncim în Buna, muncim pentru întreținerea lagărului, astfel că practic, zilele efective de odihnă sînt extrem de rare.

Așa va decurge viața noastră. În fiecare zi, în ritmul stabilit, *Ausrücken* și *Einrücken,* să ieși și să te întorci ; să muncești, să dormi și să mănînci ; să te îmbolnăvești, să te vindeci sau să mori.

[1] Biroul muncii.

Și asta pînă cînd ? Cei mai în vîrstă rîd de această întrebare : e semnul de recunoaștere al noilor veniți. Rîd și nu răspund : pentru ei, de luni și ani problema viitorului îndepărtat e foarte vagă, și-a pierdut orice acuitate în fața unor probleme mult mai urgente și mai concrete, legate de viitorul apropiat : cît se va mînca azi, o să ningă, tot cărbune o să fie de descărcat ?

Dacă am fi înțelepți, ar trebui să ne resemnăm în fața acestei evidențe : că e imposibil să ne cunoaștem destinul ; că orice supoziție este arbitrară, lipsită de fundament real. Dar cînd e în joc propriul lor destin, oamenii sînt foarte rar înțelepți. În orice situație ei preferă pozițiile extreme, de aceea, după firea lor, unii dintre noi s-au convins imediat că totul s-a sfîrșit, că aici nu poți să trăiești, că sfîrșitul e sigur și apropiat ; alții, dimpotrivă, că oricît de grea e viața care ne așteaptă, salvarea este posibilă și nu îndepărtată, și dacă vom avea credință și putere ne vom revedea casele și pe ai noștri. Dealtfel, cele două categorii, a pesimiștilor și a optimiștilor, nu sînt bine distincte : nu pentru că ar fi mulți agnostici, ci pentru că cei mai mulți, lipsiți de memorie și constanță, oscilează între cele două poziții-limită, după interlocutor sau moment.

Iată-mă deci la fund. Cînd te împinge nevoia înveți ușor să ștergi cu buretele trecutul și viitorul. După cincisprezece zile de la venire, simt deja foamea regulamentară cuibărită în

toate mădularele, foamea cronică, neștiută de oamenii liberi, pe care o visezi și noaptea ; am învățat deja să nu mă las furat, ba chiar, dacă găsesc o lingură, un capăt de sfoară, un nasture, pe care pot să pun mîna fără riscul de a fi pedepsit, le bag în buzunar și le consider, cu tot dreptul, ale mele. De pe-acum mi-au apărut pe labele picioarelor rănile amorțite, care nu se vor mai vindeca. Împing la vagoane, dau cu lopata, mă udă ploaia, tremur în vînt ; nu-mi mai simt trupul : am abdomenul umflat și brațele uscate, fața buhăită dimineața și suptă seara ; unii dintre noi au pielea galbenă, alții pămîntie : dacă nu ne vedem timp de trei-patru zile, cu greu ne mai recunoaștem.

Noi, italienii, hotărîsem să ne întîlnim, în fiecare duminică seara, într-un ungher al lagărului ; dar am renunțat : era prea trist să ne numărăm și să ne regăsim de fiecare dată tot mai puțini, mai diformi, mai jalnici : și era așa de greu să facem acei cîțiva pași : și apoi, întîlnindu-ne, ni se întîmpla să ne aducem aminte și să gîndim și era mai bine să n-o facem.

INIȚIEREA

După primele zile de transferări fără sens de la o baracă la alta și de la *Kommando* la *Kommando,* într-o seară, tîrziu, sînt repartizat la baraca 30 și mi se indică un pat în care doarme Diena. Diena se trezește și, deși extenuat, îmi face loc și mă primește cu prietenie.

Nu mi-e somn, sau, ca să fiu mai precis, somnul meu e tulburat de o stare de tensiune și de neliniște de care n-am reușit încă să mă dezbar și de aceea vorbesc, vorbesc întruna.

Am prea multe de întrebat. Mi-e foame și cînd o să ne distribuie, a doua zi, supa, cum o s-o mănînc fără lingură ? Cum se poate obține o lingură ? Unde au să mă trimită să muncesc ? Natural, Diena nu știe mai mult decît mine și-mi răspunde cu alte întrebări. Dar de deasupra, de dedesubt, de alături, de departe, din toate colțurile barăcii, cufundată în beznă, voci somnoroase și mînioase îmi strigă : *Ruhe ! ruhe !* [1]

Înțeleg că-mi cer să tac, dar acest cuvînt e nou pentru mine și pentru că nu-i cunosc

[1] Liniște, liniște.

sensul și implicațiile neliniștea-mi sporește. Amestecul de limbi e o componentă fundamentală a traiului, de aici ; ești înconjurat de un veșnic turn Babel în care toți urlă ordine și amenințări în limbi nemaiauzite și vai de cel ce nu prinde sensul din zbor. Aici nimeni n-are timp, nimeni nu are răbdare, nimeni nu te ascultă ; noi, ultimii veniți, ne strîngem instinctiv pe la colțuri, rezemați de perete, ca să ne simțim spatele, în sensul concret, apărat.

Renunț deci să mai pun întrebări și în scurt timp cad într-un somn adînc și încordat. Dar asta nu-i odihnă : mă simt amenințat, ținta unor uneltiri și în fiece clipă sînt gata să mă contractez într-un spasm de apărare. Visez și am impresia că dorm aievea în drum, pe un pod, de-a curmezișul unei uși pe unde intră și iese multă lume și iată că vine, vai cît de repede, ora sculării. Toată baraca se zguduie din temelii ; luminile se aprind, toți se agită în jurul meu într-o activitate frenetică : scutură păturile ridicînd nori de praf scîrbos, se îmbracă în grabă, aleargă afară în ger numai pe jumătate îmbrăcați, se năpustesc la latrine și la spălător ; mulți urinează ca animalele în timp ce aleargă, ca să cîștige timp, pentru că peste cinci minute începe distribuirea pîinii, pîinea — *Brot-Broit-hleb-pain-lechem-kenyér*, cubușorul sacru pămîntiu care pare imens în mîna vecinului tău și mic, de-ți vine să plîngi, în mîna ta. Este o halucinație de fiecare zi, cu care sfîrșești prin a te obișnui ; dar la început este atît de mare, încît mulți, după lungi discuții în doi despre propria lipsă de noroc evidentă și constantă și despre norocul chior al celuilalt, își schimbă în cele din urmă rațiile, după care iluzia revine, răsturnată de data aceasta, lăsîndu-i pe toți nemulțumiți și frustrați.

Pîinea este și singura noastră monedă : în puținele minute care trec de la distribuire pînă la consumarea ei, barăcile răsună de strigăte, de certuri și alergături. Sînt creditorii de ieri care-și cer plata, în puținele clipe în care datornicul este solvabil. După care gălăgia se mai potolește și mulți profită ca să se ducă din nou la latrine să fumeze o jumătate de țigară, sau la spălător ca să se spele cu adevărat.

Spălătorul e un loc puțin atrăgător. E prost luminat, trage de pretutindeni, iar pardoseala lui din cărămizi e plină de noroi ; apa nu e potabilă, miroase dezgustător și ades lipsește ore în șir. Pereții sînt decorați cu tot soiul de fresce instructive : vezi, de pildă, un *Häftling* corect, gol pînă la brîu, săpunindu-și cu grijă craniul bine tuns și rozuliu și un *Häftling* recalcitrant, cu nasul pronunțat semitic și cu o culoare verzuie care, încotoșmănat în haine pătate și cu bereta pe cap, bagă cu teamă un deget în apa din chiuvetă. Sub primul stă scris : *So bist du rein* (așa ești curat), iar sub celălalt *So gehst du ein* (așa te-ai desființat), iar mai jos, într-o franțuzească îndoielnică, dar cu litere gotice : *La propreté, c'est la santé* [1].

[1] Curățenia înseamnă sănătate.

Pe peretele opus iese în prim plan un păduche enorm în alb, roşu şi negru, şi cuvintele : *Eine Laus dein Tod* (un păduche-i moartea ta) şi inspiratul distih :

Nach dem Abort, vor dem Essen
Hände waschen, nich vergessen

(după latrină, înainte de masă, te spală, nu te lăsa pe tînjală).

Săptămîni în şir am considerat aceste îndemnuri la igienă trăsături specifice spiritului teutonic, în genul dialogului despre centura de hernie cu care fusesem întîmpinaţi la intrarea noastră în lagăr. Dar după aceea am înţeles că autorii lor necunoscuţi, poate fără să-şi dea seama, nu erau departe de anumite adevăruri importante. Din punctul de vedere al curăţeniei şi al sănătăţii, aici este cu totul inutil să te speli zilnic cu apa tulbure din chiuveta soioasă ; în schimb, ca simptom al unei rămăşiţe de vitalitate şi ca mijloc de supravieţuire morală, este un act extrem de necesar.

Trebuie să fac o mărturisire : după o săptămînă de prizonierat, mi-a dispărut instinctul curăţeniei. Mă învîrtesc lălăindu-mă prin spălător, şi iată-l pe Steinlauf, prietenul meu, un om la cincizeci de ani, gol pînă la brîu, care-şi freacă gîtul şi umerii cu slabe rezultate (n-are săpun), dar foarte energic. Steinlauf mă vede, mă salută şi fără ocolişuri mă întreabă cu severitate de ce nu mă spăl. De ce m-aş spăla ? m-aş simţi oare mai bine decît mă simt ? aş place mai mult cuiva ? aş trăi cu o zi, cu o oră mai mult ? Ba, dimpotrivă, aş trăi mai puţin, pentru că e un efort să te speli, o risipă de energie şi căldură. Oare nu ştie el, Steinlauf, că după o jumătate de oră de cărat saci cu cărbuni dispare orice diferenţă între el şi mine ? Cu cît mă gîndesc mai mult, cu atît găsesc că în situaţia noastră a te spăla pe faţă e ceva fără noimă, de-a dreptul frivol : un obicei mecanic, sau mai rău, repetarea lugubră a unui ritual uitat. O să murim cu toţii, şi aşa sîntem mai mult morţi decît vii, dacă-mi rămîn zece minute de la ora sculării pînă la începerea lucrului vreau să le dedic altor preocupări, să mă concentrez, să trag concluzii sau, cel puţin, să privesc cerul şi să mă gîndesc că-l văd poate pentru ultima oară ; sau numai să trăiesc aşa, să-mi acord luxul cîtorva clipe de trîndăveală.

Dar Steinlauf mă întrerupe. A terminat cu spălatul şi acum se şterge cu haina de pînză pe care mai înainte o ţinea strînsă între genunchi şi pe care, după aceea, o va trage pe el şi, fără să se întrerupă de la ale lui, îmi ţine o adevărată lecţie.

Am uitat, şi-mi pare tare rău, cuvintele lui simple şi clare, cuvintele fostului sergent Steinlauf din armata austro-ungară, decorat cu crucea de fier în războiul din '14—'18. Regret mai ales pentru că va trebui să traduc italiana lui nesigură şi vorba lui limpede de bun soldat în limbajul meu de incredul. Dar sensul, pe care nu l-am uitat atunci şi nici mai tîrziu, era ăsta : tocmai pentru că lagărul e o maşină uriaşă care transformă oamenii în animale,

noi trebuie să ne împotrivim. Şi aici se poate supravieţui şi trebuie să doreşti asta, pentru a putea povesti şi a depune mărturie. Pentru a trăi, important e să te străduieşti să-ţi salvezi cel puţin scheletul, eşafodajul, aparenţa civilizaţiei. E-adevărat : sîntem sclavi, lipsiţi de orice drept, expuşi oricărei ofense, destinaţi morţii sigure, dar ne-a rămas o facultate şi trebuie să o apărăm cu toată forţa pentru că e ultima : facultatea de a le refuza consimţămîntul nostru. Ca atare trebuie neapărat să ne spălăm pe faţă, fără săpun, în apa murdară şi să ne ştergem cu haina. Trebuie să ne văcsuim pantofii, nu pentru că aşa cere regulamentul, ci din demnitate şi că aşa se cuvine. Trebuie să ne ţinem drept, fără să tîrîm saboţii, nu pentru a cinsti disciplina prusacă, ci pentru a rămîne vii, pentru a nu începe să murim.

Cuvintele acestea mi le-a spus Steinlauf, om de bună credinţă : cuvinte ciudate pentru urechea mea neobişnuită, înţelese şi acceptate numai în parte şi atenuate de o concepţie mai liberă, mai flexibilă şi mai blîndă, cea care de secole domneşte dincoace de Alpi şi după care, printre altele, nu există deşertăciune mai mare decît să te străduieşti să-ţi apropii sisteme morale elaborate de alţii, sub un alt cer. Nu, înţelepciunea şi virtuţile lui Steinlauf, bune, fără îndoială, pentru el, mie nu-mi sînt de ajuns. În faţa acestei lumi complicate, infernale, ideile mele sînt confuze ; e nevoie neapărat să elaborezi un sistem şi să-l urmezi ? nu-i oare mai sănătos să ajungi la concluzia că nu trebuie să ai nici un sistem ?

KA-BE

Toate zilele seamănă între ele şi nu-i uşor să le numeri. De nu ştiu cîte zile facem naveta, cîte doi, de la linia ferată la depozit : vreo sută de metri de teren în dezgheţ. La ducere cu greutatea în spate, la întoarcere cu braţele atîrnînd de-a lungul trupului, fără să deschidem gura.

În jur, totul ne e potrivnic. Deasupra noastră se fugăresc norii răi ca să ne lipsească de soare ; din toate părţile ne întîmpină priveliştea dezolantă a fierului prelucrat. Nu i-am văzut niciodată capătul, dar simţim de jur împrejur prezenţa ameninţătoare a sîrmei ghimpate care ne desparte de lume. Pe schele, pe trenurile în manevră, pe drum, în şanţuri, în birouri, bărbaţi şi iar bărbaţi, sclavi şi stăpîni, stăpîni la rîndul lor sclavi ; pe unii îi împinge teama, pe ceilalţi ura ; orice alt sentiment e imposibil. Toţi ne sînt duşmani sau rivali.

Nu, ce-i drept, în tovarăşul meu de azi, înjugat cu mine sub aceeaşi povară, nu simt un duşman şi nici un rival.

Este Null Achtzehn. Nu i se spune altfel decît aşa, Zero Optsprezece, ultimele trei cifre ale numărului său matricol : ca şi cum fiecare şi-ar fi dat seama că numai un om este demn să aibă un nume, iar Null Achtzehn nu mai e om. Cred că şi el şi-a uitat numele ; cert e că se poartă ca şi cum aşa ar fi. Fie că vorbeşte, fie că priveşte, lasă impresia că este cu desăvîrşire gol pe dinăuntru, că nu e nimic altceva decît un înveliş, ca o carapace de insectă prinsă cu un fir de pietrele de pe malul băltoacelor, pe care le clatină vîntul.

Null Achtzehn e foarte tînăr, ceea ce constituie un mare pericol pentru el. Nu numai pentru că băieţii suportă mai greu decît adulţii truda şi foamea, dar mai ales pentru că aici, ca să supravieţuieşti ai nevoie de un lung antrenament în lupta împotriva tuturor, pe care tinerii rar îl au. Null Achtzehn nu e nici măcar prea slăbit, dar toţi se feresc cînd e vorba să muncească cu el. Totul îi este indiferent în aşa măsură încît nu se îngrijeşte să ocolească truda şi loviturile sau să caute de mîncare. Îndeplineşte toate ordinele pe care le primeşte şi n-ar fi de mirare ca atunci cînd îl vor trimite la moarte să se ducă cu aceeaşi indiferenţă totală.

Nu are viclenia rudimentară a cailor de povară, care încetează să mai tragă cu puţin înainte de a ajunge la epuizare ; ci trage, cară sau împinge cît îl ţin puterile, apoi cade deodată, fără un cuvînt, fără să ridice ochii trişti şi opaci din pămînt. Îmi aduce aminte de cîinii

de sanie din cărţile lui London, care trag pînă la ultima suflare şi mor pe loc.

Şi cum, dimpotrivă, noi toţi căutăm să fugim de trudă, Null Achtzehn e cel ce munceşte mai mult ca toţi. De aceea, fiind un camarad periculos, nimeni nu vrea să muncească cu el. Iar cum, pe de altă parte, nimeni nu vrea să muncească cu mine, pentru că sînt slab şi neîndemînatic, se întîmplă adesea să ne trezim unul lîngă altul.

În timp ce ne întoarcem din nou de la depozit cu mîinile goale, tîrîndu-ne picioarele, o locomotivă fluieră scurt şi ne taie drumul. Mulţumiţi de întreruperea forţată, Null Achtzehn şi cu mine ne oprim : încovoiaţi şi jerpeliţi, aşteptăm să ne defileze prin faţă vagoanele, unul după altul.

...*Deutsche Reichsbahn. Deutsche Reichsbahn. S.N.C.F.* Uite două vagoane uriaşe ruseşti, cu secera şi ciocanul prost şterse. *Deutsche Reichsbahn.* Apoi *Cai 8, Oameni 40, Ţara, Greutatea ;* un vagon italian... Să mă sui în el şi să stau nemişcat şi tăcut, în întuneric, sub cărbuni, să ascult întruna ritmul roţilor, mai puternic decît foamea şi oboseala, pînă ce, la un moment dat, trenul s-ar opri şi aş simţi aerul călduţ, miros de fîn şi aş putea să ies afară la soare : atunci m-aş întinde pe jos, aş săruta pămîntul, aşa cum scrie în cărţi, cu faţa în iarbă. Şi-ar trece o femeie şi m-ar întreba în italiană : Cine eşti ? eu i-aş povesti în italiană şi ea ar înţelege, mi-ar da de mîncare şi un loc de dormit. Şi n-ar crede tot ce-i spun ;

i-aş arăta însă numărul de pe braţ, şi atunci s-ar convinge...

...Gata. Ultimul vagon a trecut şi, ca şi cum s-ar fi ridicat o cortină, în faţa ochilor ne apare un stînjen de suporturi din fontă, şeful cocoţat pe grămadă cu o vargă în mînă şi tovarăşii noştri jigăriţi, cîte doi, forfotind.

Vai de cel ce visează : momentul conştient care însoţeşte trezirea este cea mai grea suferinţă. Dar nu ni se întîmplă des şi nici visele nu sînt lungi : nu sîntem decît nişte animale obosite.

Din nou sîntem lîngă stînjenul de panouri. Mişa şi Galiţianul ridică un suport şi ni-l pun la nimereală în spate. Munca lor e mai puţin obositoare, şi fac exces de zel ca să şi-o păstreze : îi cheamă pe cei care zăbovesc, îi grăbesc, îi îndeamnă, imprimă un ritm insuportabil de muncă. Faptul mă umple de mînie, dar ştiu că asta intră în ordinea firească a lucrurilor, că privilegiaţii îi oprimă pe ceilalţi : pe această lege omenească se bazează structura socială a lagărului.

De data aceasta e rîndul meu să merg înainte. Suportul e greu şi foarte scurt ; la orice pas simt în spatele meu picioarele lui Null Achtzehn care se împiedică de ale mele pentru că nu e în stare sau nu vrea să ţină pasul cu mine.

Încă douăzeci de paşi ; am ajuns la linie, unde e o adîncitură care trebuie sărită. Greutatea este prost aşezată, ceva nu merge, cît pe-aci să alunece de pe umăr. Cincizeci de

paşi, şaizeci. Se vede uşa depozitului ; un drum încă pe atîta şi o să-l punem jos. S-a sfîrşit, e cu neputinţă să mergem mai departe, povara îmi striveşte braţul, nu mai pot suporta durerea şi oboseala, ţip, încerc să mă întorc : atît cît să-l văd pe Null Achtzehn împiedicîndu-se şi aruncînd totul.

Dacă aş mai fi avut agilitatea de altă dată, aş fi putut să sar înapoi : în schimb, iată-mă pe jos, cu toţi muşchii încordaţi, ţinîndu-mă cu mîinile de piciorul lovit, orbit de durere. Muchia de fontă mi-a spintecat podul labei de la piciorul stîng.

Pentru o clipă, în ameţeala durerii, nu-mi mai dau seama de nimic. Cînd pot să mă uit din nou în jur, văd că Null Achtzehn e tot în picioare ; stă nemişcat, cu mîinile vîrîte în mîneci şi mă priveşte absent, fără să sufle o vorbă. Mişa şi Galiţianul vin la mine, vorbesc între ei în idiş, îmi dau nu ştiu ce sfaturi. Se apropie Templer, David şi toţi ceilalţi : profită de ocazie ca să oprească lucrul. Vine şi şeful ; împarte lovituri de picior, pumni şi înjurături ; tovarăşii se împrăştie ca pleava în vînt. Null Achtzehn îşi duce o mînă la nas şi şi-o priveşte absent, murdară de sînge. Mie îmi revin doar două palme peste cap, din acele care nu dor pentru că te ameţesc.

Incidentul s-a încheiat. Observ că de bine de rău pot să mă ţin pe picioare, probabil că osul nu s-a rupt. Nu îndrăznesc să-mi scot pantoful de frică să nu răscolesc durerea,

știind că după asta piciorul o să se umfle mai rău și n-o să mă mai pot încălța.

Șeful mă trimite lîngă stînjen să-l înlocuiesc pe Galițian, iar acesta, privindu-mă pieziș, se duce să ia locul meu lîngă Null Achtzehn, dar deja trec prizonierii englezi ; peste puțin o să ne întoarcem în lagăr.

În timpul marșului fac tot ce pot să merg vioi, dar nu reușesc să țin pasul. Șeful îi pune pe Null Achtzehn și pe Finder să mă sprijine pînă trecem prin fața SS-iștilor și în sfîrșit (noroc că în seara asta nu se face apelul), ajung în baracă și pot să mă trîntesc pe pat și să respir în voie.

Poate din cauza căldurii, poate a oboselii marșului, fapt e că durerea mi-a revenit, împreună cu o ciudată senzație de umed la piciorul rănit. Îmi scot pantoful : e plin de sînge închegat, amestecat cu noroi și cu bucăți din zdreanța pe care am găsit-o cu o lună în urmă și pe care o folosesc ca obială, într-o zi la dreptul, a doua zi la stîngul.

Astă seară, imediat după supă, o să mă duc la Ka-Be.

Ka-Be este prescurtarea de la *Krankenbau*, infirmeria. Sînt opt barăci, asemănătoare întru totul cu celelalte din lagăr, dar separate printr-o plasă de sîrmă. Găzduiesc în permanență o zecime din locuitorii lagărului, dar puțini stau acolo mai mult de două săptămîni și nimeni mai mult de două luni : între aceste termene sîntem ținuți să murim sau să ne vindecăm. Cine dă semne de însănătoșire, este în-

grijit la Ka-Be, cine dă semne de agravare, e trimis de la Ka-Be la camerele de gazare.

Asta numai pentru că noi, din fericire, aparținem categoriei „evreilor utili din punct de vedere economic".

N-am mai fost la Ka-Be și nici măcar la Ambulatoriu : aici totul e nou pentru mine. Sînt două ambulatorii : unul medical, altul chirurgical. În fața ușii, în noapte și vînt, stau două șiruri lungi de umbre. Unii au nevoie numai de un bandaj sau de niște pilule, alții cer să fie consultați ; unii au pe chip paloarea morții. Primii din cele două șiruri sînt desculți și gata să intre ; ceilalți, pe măsură ce le vine rîndul, se chinuiesc, în mijlocul înghesuielii, să desfacă șireturile improvizate și sîrmele cu care și-au prins încălțămintea și să desprindă, fără să le rupă, neprețuitele obiele ; nu prea devreme, ca să nu stea degeaba cu picioarele goale în noroi, nici prea tîrziu, ca să nu-și piardă rîndul : deoarece e cu desăvîrșire interzis să intri încălțat în Ka-Be. Cel care are grijă să fie respectat ordinul e un *Häftling* francez uriaș care stă în ghereta dintre ușile celor două ambulatorii. Este unul din puținii funcționari francezi din lagăr : și să nu credeți că e un privilegiu oarecare să stai toată ziua în mijlocul pantofilor plini de noroi și sfîșiați. E suficient să te gîndești cîți intră în Ka-Be cu pantofi și ies fără să mai aibă nevoie de ei.

Cînd îmi vine rîndul, reușesc ca prin minune să-mi scot pantofii și zdrențele fără să pierd

nici unele, atent să nu mi se fure gamela sau mănuşile şi fără să-mi pierd echilibrul, deşi continuam să ţin bereta strîns în mînă pentru că sub nici un motiv n-o poţi ţine pe cap cînd intri în barăci.

Las pantofii la depozit, iau un bon pentru ei, după care, desculţ şi şchiopătînd, cu braţele încărcate cu toate boarfele mele, pe care n-am unde să le las, sînt primit înăuntru şi mă aşez la o coadă al cărei capăt e în sala de consultaţii.

La această coadă te dezbraci puţin cîte puţin şi cînd ajungi la capăt trebuie să fii gol, fiindcă un infirmier îţi pune un termometru sub braţ ; dacă nu eşti dezbrăcat, îţi pierzi rîndul şi trebuie să iei coada de la început. Luarea temperaturii este obligatorie pentru toţi, chiar dacă unii au venit pentru că au rîie sau îi dor măselele.

În felul acesta sînt siguri că cine nu e grav bolnav n-o să se supună din capriciu acestui ritual complicat.

În sfîrşit, îmi vine rîndul : sînt condus în faţa medicului, iar infirmierul îmi scoate termometrul comunicînd : *Nummer 174.517, Kein Fiber* [1]. Nu e nevoie de o consultaţie completă : sînt declarat imediat *Arztvormelder ;* habar n-am ce vrea să însemne, dar nu e locul să cer explicaţii. Mă trezesc dat afară, îmi iau pantofii şi mă întorc în baracă.

[1] Numărul 174.517, fără febră.

Şaim mă felicită : am o rană bună, nu pare periculoasă şi-mi garantează o perioadă binicică de odihnă. O să petrec noaptea în baracă cu ceilalţi, iar a doua zi dimineaţa, în loc să merg la muncă, trebuie să mă prezint din nou la medic pentru consultul definitiv : asta înseamnă *Arztvormelder*. Şaim cunoaşte toate astea şi crede că mîine voi fi primit în Ka-Be. Şaim e tovarăşul meu de pat şi mă încred orbeşte în el. E polonez, evreu credincios, care studiază religia mozaică. E cam de aceeaşi vîrstă cu mine şi e ceasornicar de meserie. Aici, în Buna, este mecanic de precizie ; de aceea e dintre puţinii care-şi păstrează demnitatea şi siguranţa de sine datorată faptului că exercită profesiunea pentru care s-a pregătit.

Aşa a şi fost. După deşteptare şi distribuirea pîinii m-au chemat afară împreună cu alţi trei din baraca mea. Ne-au dus într-un colţ din careu unde era un şir lung cu *Arztvormelder*-ii din ziua aceea ; a venit un tip care mi-a luat gamela, lingura, bereta şi mănuşile. Ceilalţi au rîs : nu ştiam că ar fi trebuit să le ascund, să le încredinţez cuiva, sau, şi mai bine, să le vînd, pentru că nu poţi să le iei în Ka-Be ? Privesc apoi numărul meu şi clatină din cap : de la unul care are un număr atît de mare te poţi aştepta la orice nerozie.

Apoi ne-au numărat, ne-au pus să ne dezbrăcăm afară, în frig, ne-au luat pantofii, ne-au numărat din nou, ne-au ras barba şi părul, iar ne-au numărat şi ne-au pus să facem un duş ; apoi a venit un SS-ist, ne-a privit fără interes,

s-a oprit în fața unuia cu o protuberanță vizibilă și l-a trecut deoparte. După care ne-au mai numărat o dată și ne-au pus să mai facem un duș, deși eram încă uzi de la primul și cîțiva tremurau din cauza febrei.

Acum sîntem gata pentru consultația hotărîtoare. Prin fereastră se vede cerul albicios și din cînd în cînd soarele ; în țara asta poți să-l privești fix printre nori, ca printr-un ciob de geam afumat. Judecînd după poziția lui trebuie să fie trecut de ora paisprezece : adio supă ; stăm de zece ore în picioare și goi de șase.

Și această a doua consultație e extrem de rapidă : medicul (poartă haine vărgate ca ale noastre, dar pe deasupra are un halat alb, pe care este cusut numărul și e mult mai gras decît noi), după ce se uită și îmi palpează piciorul gol, umflat și sîngerînd, la care eu urlu de durere, zice :

— *Aufgenommen, Block 23.*

Eu rămîn cu gura căscată, în așteptarea vreunei alte indicații ; dar cineva mă trage cu brutalitate înapoi, îmi aruncă o manta pe umerii goi, îmi întinde o pereche de sandale și mă dă afară.

La vreo sută de metri dau de *Block 23 ;* deasupra stă scris *Schonungsblock :* cine știe ce vrea să zică. Înăuntru, mantaua și sandalele îmi sînt luate și mă trezesc iar gol, ultimul dintr-un șir de schelete goale : internații de azi.

Am încetat de mult să mai caut să înțeleg. În ceea ce mă privește am obosit atît de tare

să stau pe piciorul rănit și încă nepansat, sînt atît de flămînd și înfrigurat că nimic nu mă mai interesează. Asta ar putea, foarte bine, să fie ultima mea zi din viață și încăperea camera de gazare de care vorbesc toți ; ce poți face ? Nu-ți rămîne decît să te sprijini de perete, să închizi ochii și să aștepți.

Vecinul meu, pesemne, nu e evreu. Nu e tăiat împrejur și apoi (ăsta e unul din puținele lucruri pe care le-am învățat pînă acum) o piele atît de bălaie, fața și corpul atît de masive sînt caracteristice polonezilor neevrei. E mai înalt cu un cap decît mine, dar are o fizionomie destul de plăcută, cum au de obicei cei care nu suferă de foame.

Vrui să-l întreb dacă știe cînd au să ne bage înăuntru. El se întoarce spre infirmierul care-i semăna ca un frate geamăn, și care fuma într-un colț ; au vorbit și au rîs amîndoi fără să răspundă, de parcă n-aș fi existat : apoi unul din ei îmi luă brațul și privi numărul ; se porniră să rîdă și mai tare. Toți știu că o sută patruzeci și patru de mii sînt evreii italieni, renumiții evrei italieni, sosiți cu două luni mai înainte, toți avocați, toți doctori ; erau mai bine de o sută și au rămas numai patruzeci ; ăi de nu știu să muncească, ăi de lasă să li se fure pîinea și încasează palme de dimineață pînă seara ; nemții le zic *zwei linke Hände* (două mîini stîngi) ; pînă și evreii polonezi îi disprețuiesc pentru că nu știu să vorbească idiș.

Infirmierul îi arată celuilalt coastele mele ca și cum aș fi un cadavru într-o sală de anato-

mie ; arată spre pleoape, spre obrajii buhăiţi şi spre gîtul subţire ; se apleacă şi-mi apasă piciorul cu arătătorul, atrăgîndu-i celuilalt atenţia asupra adînciturii mari pe care degetul o lasă în carnea palidă, ca în ceară.

Regret amarnic că m-am adresat polonezului : am impresia că n-am suferit în viaţa mea un afront mai cumplit. Între timp se pare că infirmierul a terminat demonstraţia în limba lui pe care n-o înţeleg şi care-mi sună groaznic : mi se adresează într-o limbă aproape germană şi cu milă îmi comunică concluzia :

— *Du Jude Kaputt. Du schnell Krematorium fertig.* (Tu, evreule, eşti pierdut. Tu repede sfîrşeşti la crematoriu.)

Au mai trecut cîteva ore pînă cînd toţi cei internaţi au fost luaţi în evidenţă, pînă au primit cămaşă şi pînă li s-a completat fişa. Ca de obicei, eu am rămas ultimul ; un tip în haine vărgate noi-nouţe, m-a întrebat unde m-am născut, ce meserie aveam „în civil“, dacă aveam copii, ce boli am avut, şi multe alte întrebări fără rost. Şi toată înscenarea asta numai pentru a-şi bate joc de noi. Asta să fie spitalul ? Ne ţin goi în picioare şi ne pun întrebări.

În sfîrşit, s-a deschis şi pentru mine o uşă şi am putut să intru în dormitor.

Ca peste tot, şi aici paturi suprapuse pe trei nivele, în trei şiruri, separate de două coridoare foarte înguste. Paturi, sînt o sută cincizeci, bolnavi, vreo două sute cincizeci : deci aproape cîte doi în fiecare pat. Bolnavii din paturile de sus, striviţi de tavan, cu greu pot

sta în capul oaselor ; se apleacă curioşi să-i vadă pe noii veniţi : e momentul cel mai interesant al zilei : mereu găseşti cîte un cunoscut. Eu am fost repartizat în patul cu numărul 10 ; minune ! e gol. Mă întind cu voluptate : este prima oară, de cînd sînt în lagăr, cînd am un pat numai pentru mine. În ciuda foamei, în nici zece minute adorm.

Viaţa în Ka-Be este viaţă de limb. Neajunsurile materiale sînt relativ puţine, lăsînd deoparte foamea şi suferinţele inerente bolii. Nu e frig, nu munceşti şi dacă nu comiţi nici o abatere gravă, nu eşti lovit.

Şi pentru bolnavi, deşteptarea e la patru ; trebuie să-ţi faci patul şi să te speli, dar nu e zor şi nici prea mare rigoare. La cinci şi jumătate se distribuie pîinea : poţi să o tai pe îndelete în felii subţiri şi să mănînci în linişte, stînd culcat ; apoi poţi să te culci din nou pînă la prînz, cînd se distribuie supa. Pînă către orele şaisprezece e *Mittagsruhe,* odihna de după-amiază : de obicei la ora asta e vizita medicală şi tratamentul ; trebuie să cobori din pat, să-ţi scoţi cămaşa şi să stai la coadă în faţa doctorului. Raţia de seară se distribuie tot în pat, după care, la douăzeci şi unu, toate luminile se sting, în afară de lămpiţa mascată a gărzii de noapte, şi se aşterne tăcerea.

...Este pentru prima oară de cînd sînt în lagăr cînd deşteptarea mă surprinde într-un somn adînc şi trezirea e ca o revenire din neant. În timp ce se distribuie pîinea, se aude

departe, dincolo de ferestre, în întuneric, fanfara care începe să cînte : sînt cei sănătoşi care ies încolonaţi la muncă.

Din Ka-Be muzica nu se aude prea bine : insistent, monoton se desluşeşte doar răpăitul tobei şi al ţimbalelor, dar pe acest fond frazele muzicale se profilează numai în răstimpuri, în voia vîntului. Din paturile noastre ne uităm unul la altul, pentru că muzica asta ne pare la toţi infernală.

Melodiile sînt puţine, vreo duzină, în fiecare zi aceleaşi, dimineaţa şi seara : marşuri şi cîntece populare dragi oricărui neamţ. Ele zac imprimate în minţile noastre, vor fi ultimul lucru din lagăr pe care o să-l uităm : sînt vocea lagărului, expresia concretă a nebuniei sale geometrice, a hotărîrii altora de a ne desfiinţa mai întîi ca oameni pentru a ne ucide apoi încetul cu încetul.

Cînd se aude muzica noi ştim că afară, în ceaţă, tovarăşii noştri pornesc în marş ca nişte automate ; sufletele lor sînt moarte şi muzica îi împinge, asemenea vîntului frunzele uscate, şi se substituie voinţei lor. Nu mai există voinţă : fiecare pulsaţie devine un pas, o contracţie reflexă a muşchilor frînţi. Nemţii au reuşit să facă asta. Ceilalţi sînt zece mii şi formează o singură maşină cenuşie ; sînt acţionaţi cu exactitate, nu gîndesc, nu au voinţă, doar păşesc.

De la marşul plecării şi al întoarcerii nu lipsesc niciodată SS-iştii. Cine i-ar putea împiedica să asiste la această coregrafie impusă de ei, la dansul oamenilor vlăguiţi, grup după

grup, plecînd din ceaţă şi întorcîndu-se în ea ? Ce dovadă mai palpabilă poate fi pentru victoria lor ?

Şi cei din Ka-Be ştiu ce înseamnă această plecare şi întoarcere de la muncă, hipnoza ritmului neîntrerupt, care ucide gîndul şi amorţeşte durerea ; au simţit-o şi au să o mai simtă. Dar trebuie să ieşi de sub puterea vrăjii, să auzi muzica din afară, cum se întîmplă în Ka-Be şi aşa cum ne-o rememorăm astăzi, după eliberare şi după renaştere, fără să i te supui, fără să o suporţi, pentru a înţelege ce era ; pentru a înţelege din ce motiv bine cîntărit nemţii au creat acest rit monstruos şi de ce, şi azi, cînd memoria ne aduce la suprafaţă cîte unul din acele cîntece nevinovate, sîngele ni se opreşte în vine şi sîntem conştienţi că nu e puţin lucru că ne-am întors de la Auschwitz.

Am doi vecini de pat. Toată ziua şi toată noaptea zac trup lîngă trup, lipiţi parcă, încolăciţi ca peştii Zodiacului, în aşa fel că fiecare îşi are picioarele celuilalt la cap.

Unul e Walter Bonn, un olandez civilizat şi destul de cult. Observă că nu am cu ce să-mi tai pîinea, îmi împrumută cuţitul lui, apoi se oferă să mi-l vîndă pentru o jumătate de raţie de pîine. Eu mă tocmesc la preţ, apoi renunţ : mă gîndesc că în Ka-Be o să găsesc întotdeauna unul cu împrumut, iar afară costă numai o treime din raţie. Cu toate acestea, Walter nu este mai puţin amabil şi, la prînz, după ce şi-a mîncat supa, curăţă cu buzele lingura (ceea ce

e o regulă bună înainte de a o împrumuta, pentru a o spăla şi pentru a nu risipi urmele de supă de pe ea) şi mi-o oferă de bună voie.

— Ce boală ai, Walter ?

— *Körperschwäche* — epuizare organică.

Cea mai rea boală : n-are leac şi e foarte periculos să intri în Ka-Be cu acest diagnostic. De n-ar fi fost edemul de la glezne (mi-l arată), care-l împiedică să meargă la muncă, s-ar fi ferit de internare.

Despre acest soi de pericole eu nu am încă o idee clară. Toţi vorbesc pe ocolite, prin aluzii, iar cînd pun cîte o întrebare, mă privesc şi tac.

E adevărat deci ce se aude despre selecţii, gazare, crematoriu ?

Crematoriu ? Celălalt, vecinul lui Walter, se trezeşte brusc, se ridică în capul oaselor : cine vorbeşte de crematoriu ? Ce-i asta ? nu poate fi lăsat omul în pace cînd doarme ? E un evreu polonez albinos, cu faţa suptă şi bonomă, nu tocmai tînăr. Îl cheamă Schmulek, e fierar. Walter îl pune pe scurt la curent.

Aşa care va să zică, *der Italeyner* nu crede în selecţii ? Schmulek ar vrea să vorbească nemţeşte, dar vorbeşte în idiş, îl înţeleg cu greu, numai pentru că el se străduie să se facă înţeles. Îi face semn lui Walter să tacă ; o să mă convingă el :

— Arată-mi numărul tău : tu eşti 174.517. Această numerotare a început acum optsprezece luni şi e valabilă pentru Auschwitz şi pentru lagărele subordonate. Acum, aici, în

Buna-Monowitz, sîntem zece mii, să zicem treizeci de mii şi Auschwitz şi Birkenau la un loc. *Wo sind die Andere ?* unde-s ceilalţi ?

— Poate-s transferaţi în alte lagăre...? sugerez eu.

Schmulek dă din cap, se întoarce spre Walter :

— *Er will nix verstayen* — nu vrea să priceapă.

Dar soarta făcu să pricep curînd, chiar pe spezele lui Schmulek. Seara se deschise uşa barăcii şi o voce strigă : *Achtung !* [1] şi orice zgomot se stinse, lăsîndu-se o tăcere de plumb.

Intrară doi SS-işti (unul din ei cu multe grade, să fie oare ofiţer ?) ; paşii lor răsunau în baracă de parcă ar fi fost pustie ; au vorbit cu medicul şef, acesta a deschis un registru arătînd cîte ceva. Ofiţerul îşi nota pe un carnet. Schmulek îmi atinse genunchii :

— *Pass'auf, pass'auf*, fii atent.

Urmat de medic, ofiţerul se învîrteşte în tăcere şi cu dezinvoltură printre paturi ; în mînă are o biciuşcă, loveşte un colţ de pătură care atîrnă dintr-un pat de sus ; bolnavul se grăbeşte să o aşeze. Ofiţerul trece mai departe.

Un altul are faţa galbenă ; ofiţerul îi smulge păturile, acesta tresare ; ofiţerul îi palpează abdomenul, zice :

— *Gut, gut* [2], apoi trece mai departe.

[1] Atenţie !

[2] Bun, bun.

Uite, a pus ochii pe Schmulek; scoate carnetul, controlează numărul patului și numărul tatuat. De sus văd totul: a făcut o cruciuliță lîngă numărul lui Schmulek. Apoi a trecut mai departe.

Mă uit acum la Schmulek și în spatele lui zăresc ochii lui Walter; nu mai pun nici o întrebare.

A doua zi, în locul obișnuitului grup de vindecați, au fost scoase două grupuri distincte. Primii au fost rași și tunși și au făcut un duș. Ceilalți au plecat așa, cu bărbile mari, fără să li se mai facă tratamentul, fără duș. Nimeni nu și-a luat rămas bun de la ei, nu le-a încredințat mesaje pentru tovarășii sănătoși.

Între aceștia era și Schmulek.

În felul acesta discret și decent, fără pregătiri solemne și fără mînie, în fiecare zi printre barăcile de la Ka-Be bîntuie prăpădul și se abate asupra unuia sau altuia. Cînd Schmulek a plecat mi-a lăsat lingura și cuțitul; eu și Walter am evitat să ne privim, rămînînd îndelung tăcuți. Apoi Walter m-a întrebat cum de pot păstra atîta timp rația mea de pîine și mi-a explicat că, de obicei, el o taie pe a lui în lung, ca să aibă felii mai late pe care-i mai ușor să întinzi margarina.

Walter îmi lămurește multe lucruri: *Schonungsblock* înseamnă baracă de odihnă; aici sînt numai cei ușor bolnavi, convalescenții sau cei ce nu au nevoie de îngrijire. Între aceștia, cel puțin vreo cincizeci sînt bolnavi de dezinterie mai mult sau mai puțin grav.

Aceștia sînt controlați din trei în trei zile. Se așază la rînd de-a lungul coridorului; la capăt se află două lighenașe de tablă, infirmierul cu registrul, creionul și ceasul. Bolnavii se prezintă cîte doi o dată și trebuie să demonstreze pe loc și imediat că diareea lor persistă; în acest scop li se acordă fix un minut. După aceea prezintă rezultatul infirmierului care privește și hotărăște; își spală la iuțeală lighenașele într-un hîrdău anume și urmează alți doi.

Între cei care așteaptă, unii se răsucesc de spasm ca să păstreze prețioasa mărturie alte douăzeci, alte zece minute; alții, lipsiți de resurse în clipa aceea, își întind venele și mușchii pentru a obține efectul opus. Infirmierul asistă impasibil, mușcînd din creion, cu un ochi la ceas, cu altul la eșantioanele care-i sînt prezentate rînd pe rînd. În cazurile îndoielnice, se duce cu lighenașul la medic.

...Am primit o vizită: e Piero Sonnino, din Roma.

— Ai văzut cum l-am tras pe sfoară?

Piero are o enterită destul de ușoară; e aici de douăzeci de zile și o duce bine, se odihnește și se îngrașă, nu-i pasă de selecție și a hotărît să rămînă cu orice preț în Ka-Be pînă la sfîrșitul iernii. Trucul său constă în a se așeza la coadă în spatele unui bolnav autentic de dezinterie care-i oferă garanția succesului; cînd îi vine rîndul, îi cere colaborarea (pe care o remunerează cu supă și pîine) și dacă acesta e de acord, și infirmierul are o clipă de neaten-

ție, schimbă lighenașele în mijlocul înghesuielii și lovitura reușește. Piero știe ce riscă, dar pînă acum i-a mers bine.

Dar viața în Ka-Be nu e asta. Nu sînt clipele cruciale ale selecțiilor, nu sînt episoadele grotești ale controlului diareei și a păduchilor și nici măcar bolile.

Ka-Be înseamnă lagăr minus efortul fizic. De aceea, cine mai are o fărîmă de conștiință, și-o recapătă pe deplin ; drept care, în zilele foarte lungi, aici vorbim de altceva decît de foame și de muncă, și ni se întîmplă să cîntărim în ce stare ne-au adus, cît de multe ne-au fost luate, ce este viața noastră. În acest Ka-Be, paranteză de pace relativă, am învățat că personalitatea noastră e fragilă, că e mult mai expusă primejdiei decît însăși viața ; iar vechii înțelepți, în loc să ne avertizeze „amintește-ți că ai să mori", ar fi făcut mai bine să ne amintească de acest pericol mai mare care ne amenință. Dacă ar fi putut ajunge la oamenii liberi un mesaj din lagăr, ar fi fost acesta : faceți în așa fel încît să nu îndurați în casele voastre ceea ce nouă ni se impune aici.

Cînd muncești și suferi n-ai timp să gîndești : casele noastre nu-s nici măcar o amintire. Dar aici tot timpul e al nostru : în ciuda interdicției, ne facem vizite de la pat la pat și vorbim, vorbim întruna. Baraca din lemn, întesată de omenire suferindă, e plină de cuvinte, de amintiri și de o nouă durere : *Heimweh* se

cheamă în germană această durere ; este un cuvînt frumos, care înseamnă „dor de casă".

Știm de unde venim : amintirile lumii de afară umplu visele și veghea noastră ; ne dăm seama cu uimire că n-am uitat nimic, orice amintire evocată ni se conturează înaintea ochilor dureros de limpede.

Dar nu știm încotro mergem. Poate vom putea supraviețui bolilor, vom scăpa de selecții, poate chiar să rezistăm muncii și foamei care ne consumă : dar după aceea ? Aici, departe pentru un răstimp de înjurături și lovituri, putem să redevenim noi înșine și să gîndim, și atunci devine limpede că n-o să ne mai întoarcem acasă. Am călătorit pînă aici în vagoane plumbuite, am văzut plecînd spre neant femeile și copiii noștri ; noi, deveniți sclavi, am mărșăluit de sute de ori înainte și înapoi spre truda mută, cu sufletul stins înainte de a fi loviți de moartea anonimă. Noi n-o să ne mai întoarcem. Nimeni nu trebuie să iasă de aici, nimeni care ar putea să ducă lumii, împreună cu semnul imprimat în carne, groaznica veste despre ceea ce la Auschwitz a putut face sufletul omenesc din om.

NOPŢILE NOASTRE

După douăzeci de zile de Ka-Be, rana fiind închisă, spre marea mea părere de rău, am fost scos de acolo.

Ceremonialul e simplu, dar implică o dureroasă şi periculoasă perioadă de reacomodare. Cine nu dispune de proptele serioase, la ieşirea din Ka-Be nu este retrimis în baraca şi în echipa dinainte, ci e repartizat pe baza unor criterii necunoscute mie într-o baracă oarecare, fiind îndreptat spre o altă muncă. În plus, de la Ka-Be ieşi gol; primeşti haine şi pantofi „noi" (adică nu cei lăsaţi la internare), de care trebuie să te ocupi repede şi cu sîrg ca să le adaptezi propriei persoane, ceea ce înseamnă trudă şi cheltuieli. Trebuie să-ţi procuri din nou lingură şi cuţit; în sfîrşit, şi asta-i cel mai greu, te trezeşti într-un mediu necunoscut, între tovarăşi ostili, pe care nu i-ai mai văzut niciodată, cu şefi a căror fire n-ai de unde să o ştii şi din care cauză e greu să te fereşti de ei.

Este uimitoare şi ar merita un studiu aprofundat, capacitatea omului de a-şi scobi o nişă, de a-şi face o găoace, de a ridica în jurul său o fragilă barieră de apărare, chiar şi în situaţii aparent desperate. E vorba de un efort de adaptare neînchipuit de migălos, în parte pasiv şi inconştient, în parte activ: să baţi un cui deasupra patului ca să-ţi agăţi pantofii noaptea; să stipulezi pacte tacite de neagresiune cu vecinii; să intuieşti şi să accepţi obiceiurile şi legile barăcii şi echipei tale. În urma acestei trude, după cîteva săptămîni, reuşeşti să ajungi la un oarecare echilibru, un anumit grad de siguranţă în faţa neprevăzutului, ţi-ai înjghebat un cuib şi traumatismul schimbării e diminuat.

Dar cel ce iese de la Ka-Be, gol şi aproape niciodată pe deplin restabilit, se simte proiectat în bezna şi gerul spaţiului sideral. Pantalonii îi cad de pe el, încălţămintea îl roade, cămaşa e fără nasturi. Caută un contact omenesc şi nu dă decît de fiinţe cu spatele întors la el. Este neînarmat şi expus primejdiilor ca un nou născut, şi cu toate acestea a doua zi dimineaţă va trebui să mărşăluiască din nou la muncă.

În condiţiile astea mă aflam şi eu cînd infirmierul, după mai multe ritualuri administrative prescrise, m-a încredinţat *Blockältester*-ului de la baraca 45. Imediat însă un gînd m-a umplut de bucurie: am avut noroc, asta-i baraca lui Alberto!

Alberto e cel mai bun prieten al meu. Nu are decît douăzeci şi doi de ani, cu doi ani mai puţin decît mine, dar nici unul din noi, italienii, nu a dat dovadă de o capacitate de adaptare ca a lui. Alberto a intrat în lagăr cu fruntea sus şi trăieşte aici nevătămat şi necorupt. A înţeles înaintea tuturor că viaţa aici e o luptă, nu şi-a permis

slăbiciuni, n-a pierdut timpul să se căineze, nici pe sine, nici pe ceilalţi, ci din prima zi a coborît în arenă. Îl ajută şi inteligenţa şi instinctul : judecă drept ; deseori nu judecă, dar tot nu dă greş. Prinde totul din zbor : nu ştie decît puţină franceză dar înţelege ce-i zic nemţii şi polonezii. Răspunde în italiană şi prin gesturi, se face înţeles şi devine pe loc simpatic. Luptă pentru viaţa lui şi totuşi e prietenul tuturor. „Ştie“ pe cine trebuie să corupă, de cine să se ferească, pe cine poate înduioşa, cui trebuie să-i reziste.

Şi totuşi (pentru această calitate a lui şi azi îmi e dragă şi apropiată amintirea lui) nu a devenit un ticălos. Am văzut întotdeauna şi tot mai văd în el figura rar întîlnită a omului puternic şi blînd, în faţa căruia armele întunericului sînt neputincioase.

N-am reuşit însă să dorm în pat cu el, şi nici Alberto nu a obţinut asta, deşi în baraca 45 el se bucură de o oarecare popularitate. Mare păcat, pentru că a avea un tovarăş de pat în care să te încrezi, sau cel puţin cu care să te poţi înţelege, este un avantaj de nepreţuit, în plus, acum e iarnă, nopţile sînt lungi şi dacă tot sîntem forţaţi să suportăm sub aceeaşi pătură, în şaptezeci de centimetri lăţime, sudoarea, mirosul şi căldura altuia, e de dorit ca acesta să fie un prieten.

Iarna nopţile sînt lungi, şi ni se acordă un timp considerabil pentru somn.

Vînzoleala din baracă se domoleşte puţin cîte puţin ; de mai bine de un ceas s-a terminat

distribuirea raţiei de seară şi numai cîte unul, mai încăpăţînat, continuă să răzuie fundul de acum lucios al gamelei, învîrtind-o cu grijă sub lampă, cu fruntea încruntată de atîta concentrare. Inginerul Kardos se învîrte printre paturi, ocupîndu-se de picioarele rănite şi de bătăturile care supurează ; ăsta e domeniul lui ; nu-i unul care să nu renunţe bucuros la o felie de pîine numai să i se uşureze chinul provocat de rănile amorţite care sîngerează la orice pas de dimineaţă pînă seara şi, în felul acesta, cinstit, inginerul Kardos a rezolvat problema existenţei.

Pe uşiţa din dos, aruncînd priviri împrejur, a intrat pe furiş cîntăreţul. S-a aşezat pe patul lui Wachsmann şi îndată s-a adunat în jurul lui un mic grup atent şi tăcut. El cîntă o interminabilă rapsodie idiş, mereu aceeaşi, în strofe de patru versuri rimate, de o melancolie resemnată şi pătrunzătoare (sau poate aşa mi-o amintesc eu, pentru că am auzit-o atunci şi în locul acela ?) ; din puţinul pe care îl înţeleg, deduc că este un cîntec compus chiar de el, în care a cuprins întreaga viaţă din lagăr, cu cele mai mici amănunte. Cîte unul mai generos îl remunerează pe cîntăreţ cu o priză de tutun sau cu un fir de aţă ; alţii, deşi ascultă absorbiţi, nu dau nimic.

Răsună chemarea neaşteptată pentru ultima operaţie a zilei : *Wer hat Kaputt die Schuhe?* (cine are pantofii rupţi ?) ; pe loc se dezlănţuie vacarmul a patruzeci sau cincizeci de pretendenţi la schimb, care se năpustesc cu desperare spre *Tagesraum*, ştiind foarte bine că în cel mai fericit caz numai primii zece vor fi satisfăcuţi.

Apoi se așterne liniștea. Lumina se stinge mai întîi doar cîteva secunde, pentru a-i avertiza pe croitori că trebuie să pună deoparte foarte prețiosul ac și ața ; răsună apoi, în depărtare, clopotul și atunci se instalează garda de noapte și toate luminile se sting definitiv. Nu ne rămîne decît să ne dezbrăcăm și să ne culcăm.

Nu știu cine-i vecinul meu ; nici măcar nu sînt sigur că e mereu aceeași persoană, pentru că nu l-am văzut niciodată la față decît pentru cîteva secunde în zorul trezirii, așa că îi cunosc mult mai bine spatele și picioarele decît chipul. Nu lucrează în același *Kommando* cu mine și vine în pat numai cînd se face liniște ; se înfășoară în pătură, mă împinge într-o parte cu o lovitură a șoldurilor osoase, îmi întoarce spatele și începe imediat să sforăie ; eu fac ce pot ca să cuceresc o suprafață rezonabilă de saltea ; exercit cu șalele o presiune crescîndă asupra șalelor lui, apoi mă întorc și încerc să-l împing cu genunchii ; îi apuc gleznele și încerc să i le așez puțin mai încolo ca să nu am picioarele lui chiar lîngă obraz ; dar totul e în zadar, e mult mai greu decît mine și în somn parcă-i o stană.

Atunci mă resemnez și zac așa, condamnat la imobilitate, jumătate pe marginea de lemn. Cu toate acestea, sînt atît de obosit și de buimac încît după puțin cad și eu în somn și am impresia că dorm pe linia ferată.

Trenul e gata să sosească ; se aude pufăind locomotiva, care e vecinul meu. Nu sînt atît de

adormit încît să nu-mi dau seama de natura dublă a locomotivei. E chiar locomotiva care remorca azi în Buna vagoanele pe care ne-au pus să le descărcăm : o recunosc după faptul că și acum, ca atunci cînd a trecut pe lîngă noi, împrăștie căldură din pîntecul ei negru. Pufăie, e tot mai aproape, mereu pe punctul de a da peste mine, dar, de fapt nu ajunge niciodată. Somnul meu e foarte fragil, e ca un văl ; dacă vreau îl sfîșii. Vreau să-l sfîșii, și o s-o fac ; așa o să pot ieși de pe linii. Uite, am vrut și acum sînt treaz : dar nu chiar de tot, numai ceva mai treaz, pe treapta superioară a scării dintre inconștient și conștient. Țin ochii închiși și nu vreau să-i deschid de teamă să nu-mi fugă somnul, dar pot percepe zgomotele : acest fluierat îndepărtat sînt sigur că e real, nu vine de la locomotiva visată, ci a răsunat cu adevărat : este șuieratul de pe șinele din șantierul unde se lucrează și noaptea. O notă prelungă, constantă, apoi alta mai joasă cu un semiton, apoi din nou prima, dar scurtă, trunchiată. Acest șuierat e important, într-o anumită măsură esențial : l-am auzit atît de des asociat cu suferința muncii și a lagărului încît a devenit simbolul lor și le evocă direct reprezentarea, cum se întîmplă cu anumite melodii și mirosuri.

Iată, aici e sora mea, cîțiva prieteni oarecare și multă altă lume. Toți mă ascultă, și eu le povestesc tocmai despre șuieratul pe trei note, despre patul tare, despre vecinul meu pe care aș vrea să-l împing puțin mai încolo, dar mă tem să-l trezesc pentru că e mai tare ca mine. Povestesc la întîmplare despre foamea noastră,

despre controlul păduchilor și despre șeful care m-a izbit peste nas și apoi m-a trimis să mă spăl pentru că sîngeram. E o plăcere intensă, fizică, de nedescris, să fiu în casa mea, între prieteni și să am atîtea de povestit : dar imediat observ că ascultătorii mei nu mă urmăresc. Ba chiar, că sînt cu totul indiferenți : vorbesc între ei de-a valma despre alte lucruri, ca și cum n-aș fi de față. Sora mea mă privește, se ridică și pleacă fără un cuvînt.

Atunci simt în mine un chin asemănător unor dureri din prima copilărie, de care abia îți aduci aminte : este durerea în stare pură, nealterată de sensul realității și de intervenția unor împrejurări străine, asemenea celor pentru care copiii plîng ; și e mai bine pentru mine să revin din nou la realitate, dar de data aceasta deschid în mod deliberat ochii, pentru a avea garanția că sînt cu adevărat treaz.

Visul îmi stă înaintea ochilor, clar, și eu, deși treaz, îi simt apăsarea : atunci îmi amintesc că nu e un vis oarecare, că de cînd sînt aici l-am mai visat, și nu o dată, cu mici variații de mediu și amănunte. Acum sînt pe deplin lucid și-mi aduc aminte chiar că i l-am povestit lui Alberto și că spre mirarea mea, el mi-a mărturisit că e și visul lui și visul multor altora, poate al tuturor. De ce oare ? de ce durerea de fiecare zi se concentrează în visul nostru atît de constant, în scena mereu repetată a povestirii căreia nu i se dă ascultare ?

...Gîndindu-mă la astfel de lucruri, încerc să profit de răgaz ca să înlătur ultimele fărîme de

frică provocate de somn, astfel încît să nu compromit calitatea somnului următor. Mă ghemuiesc în întuneric, privesc în jur și ciulesc urechile.

Aud respirația și sforăitul celor care dorm, cîte unul geme și vorbește în somn. Mulți plescăie din buze și își mișcă maxilarul. Visează că mănîncă ; și toți visează asta. E un vis nemilos ; cel ce a creat mitul lui Tantal trebuie să-l fi cunoscut. Nu numai că vezi mîncarea, dar o simți în mînă, distinctă și concretă, îi percepi mirosul complex și pătrunzător ; cineva ne-o apropie pînă la buze, apoi cine știe ce împrejurare, de fiecare dată alta, împiedică realizarea actului. Atunci visul se destramă și se descompune în elementele sale, dar imediat se recompune și reîncepe la fel sau în alt chip : și asta mereu, fără încetare, pentru fiecare din noi, noapte de noapte și în tot timpul somnului.

Trebuie să fie trecut de ora douăzeci și trei, pentru că s-a întețit acel du-te-vino la hîrdăul de lîngă santinela de noapte. E un chin obscen și o rușine de neșters ; la fiecare două-trei ore trebuie să ne sculăm să eliminăm doza mare de apă pe care sîntem obligați să o înghițim ziua sub formă de supă, ca să ne astîmpărăm foamea : aceeași apă care seara ne umflă gleznele și cearcănele, dînd tuturor fizionomiilor o asemănare diformă și a cărei eliminare impune rinichilor o muncă istovitoare.

Nu e vorba numai de procesiunea la hîrdău ; e lege că ultimul care se folosește de el trebuie

să se ducă să-l verse la latrină. De asemenea e lege că cine iese la ora aceea din baracă trebuie să o facă în ţinută de noapte (cămaşă şi indispensabili), spunîndu-i celui care e de gardă numărul său. În consecinţă, cum e de aşteptat, garda va căuta să-i scutească de asta pe prietenii lui, pe conaţionali şi pe cei ce ştiu să se impună ; mai trebuie ţinut seama că cei mai vechi din lagăr şi-au ascuţit într-atît simţurile încît, continuînd să stea în pat, sînt în stare, lucru de mirare, să-şi dea seama numai după sunetul făcut de pereţii hîrdăului dacă nivelul a ajuns sau nu la limita periculoasă, astfel că reuşesc aproape întotdeauna să scape de deşertat. De aceea în fiecare baracă numărul candidaţilor la căratul hîrdăului este destul de limitat, în vreme ce litrii de eliminat sînt cel puţin două sute şi hîrdăul trebuie să fie golit de vreo douăzeci de ori.

Pe scurt, cînd nevoia ne împinge spre hîrdău, e foarte mare riscul care ne ameninţă, noapte de noapte, pe noi, cei nepricepuţi şi lipsiţi de privilegii. Pe neaşteptate, cel de gardă se repede din colţul lui şi ne înşfacă, îşi mîzgăleşte numărul nostru pe carnet, ne dă o pereche de galenţi, hîrdăul şi ne goneşte afară în zăpadă, tremurînd şi somnoroşi. Sîntem nevoiţi să ne tîrîm pînă la latrină, cu hîrdăul care ne izbeşte peste pulpele goale, scîrbos de cald ; e plin ochi şi, inevitabil, la hurducăieli, ni se varsă pe picioare, astfel că oricît de dezgustătoare ar fi misiunea asta, e de preferat să fim condamnaţi la ea noi înşine şi nu vecinul de pat.

Aşa se tîrăsc nopţile noastre. Visul lui Tantal şi visul povestirii se inserează într-o urzeală de imagini mai puţin clare : suferinţa din timpul zilei, pricinuită de foame, lovituri, frig, trudă, teamă şi promiscuitate se transformă noaptea în coşmaruri diforme de o nemaipomenită violenţă, cum în viaţa liberă se întîmplă numai în nopţile de febră. Te trezeşti în fiece clipă, îngheţat de groază, cu un tremur în toate mădularele, cu impresia că o voce mînioasă a dat un ordin într-o limbă neînţeleasă. Procesiunea hîrdăului şi lipăitul călcîielor goale pe scîndura podelei se transformă într-o altă procesiune simbolică : sîntem noi, pămîntii şi identici, mici cît furnicile şi înalţi pînă la stele, strînşi unul în altul, nenumăraţi, acoperind cîmpia pînă la orizont ; uneori topiţi într-o substanţă unică, o plămadă îngrozitoare în care ne simţim încleiaţi şi sufocaţi ; alteori într-un marş în cerc, fără cap şi fără coadă, într-un vîrtej nebun şi cu o greaţă imensă care urcă din făptura noastră pînă în gît ; pînă ce foamea, frigul sau prea plinul vezicii nu readuc visele în schemele obişnuite. Cînd coşmarul sau nevoia ne trezesc, în zadar încercăm să desprindem elementele şi să le alungăm unul cîte unul din sfera atenţiei noastre momentane pentru a ne apăra somnul de intervenţia lor : de cum închidem ochii, simţim din nou cum creierul se pune în mişcare, independent de voinţa noastră ; loveşte şi zumzăie, incapabil să se odihnească, creează închipuiri şi semne înspăimîntătoare pe care le conturează şi le face să se

mişte fără încetare într-o ceaţă fumurie pe ecranul viselor.

Dar, tot timpul nopţii, în ciuda alternărilor de somn, veghe şi coşmar, ne ameninţă aşteptarea şi teroarea momentului trezirii ; cu ajutorul unei facultăţi neştiute, pe care mulţi o avem, sîntem în măsură, fără a avea ceas, să prevedem cu mare exactitate gongul. În clipa deşteptării, care variază de la un anotimp la altul, dar care e întotdeauna cu mult înaintea zorilor, răsună îndelung clopotul lagărului şi în fiecare baracă garda de noapte îşi termină tura : aprinde luminile, se scoală, se întinde şi pronunţă condamnarea de fiecare zi :

— *Aufstehen,* sau, mai des, în poloneză : *Wstawac.*

Foarte puţini aşteaptă *Wstawac*-ul dormind : chinul acestei clipe este prea mare ca la apropierea ei să nu se destrame şi cel mai greu somn. Garda de noapte o ştie prea bine ; de aceea nu anunţă pe ton de comandă, ci cu o voce joasă şi înceată, ca unul ce-i sigur că ştirea va găsi toate urechile ciulite şi va fi auzit şi ascultat.

Cuvîntul străin cade ca o piatră pe fundul sufletelor noastre. Scularea : bariera iluzorie a păturilor calde, scutul fragil al somnului, evaziunea nocturnă, fie şi chinuită, se prefac în bucăţi în jurul nostru, şi ne trezim fără voie în picioare, expuşi jignirii, cumplit de goi şi de vulnerabili. Începe o zi ca toate celelalte, atît de lungă că nu-i cu putinţă nici măcar să-i concepi sfîrşitul, atîta frig, atîta foame şi trudă ne despart de el : de aceea e mai bine să ne concentrăm atenţia şi dorinţa asupra micului cub de pîine pămîntie, care peste un ceas va fi fără îndoială al nostru, şi timp de cinci minute, pînă o să-l terminăm, e tot ceea ce legea locului ne permite să posedăm.

La *Wstawac* furtuna se dezlănţuie din nou. Dintr-odată întreaga baracă intră într-o activitate frenetică : fiecare se caţără în sus şi-n jos, îşi face patul încercînd în acelaşi timp să se îmbrace, în aşa fel ca să nu lase nici unul din obiectele sale nesupravegheat ; aerul devine opac din cauza prafului ; cei mai sprinteni lovesc cu coatele în mulţime ca să-şi facă drum la spălător şi la latrină, înainte de a se forma coadă. Pe dată intră în scenă măturătorii care, lovind şi urlînd, îi alungă pe toţi.

După ce mi-am făcut patul şi m-am îmbrăcat, mă dau jos şi mă încalţ. Atunci mi se redeschid rănile de la picioare şi începe o nouă zi.

MUNCA

Înaintea lui Resnyk, dormea cu mine un polonez al cărui nume nimeni nu-l știa ; era blînd și tăcut, avea două răni vechi pe tibii și noaptea emana un miros greu de boală ; era și slab de bășică și de aceea se trezea și mă trezea de optzece ori pe noapte.

Într-o seară mi-a lăsat mănușile în grijă și a intrat la spital. Timp de o jumătate de oră am sperat că furierul a uitat că rămăsesem singurul ocupant al patului, dar după ce sunase stingerea, patul s-a cutremurat și un tip lung și roșcovan, cu numărul francezilor din Drancy s-a cățărat lîngă mine.

E o nenorocire să ai un tovarăș de pat de statură înaltă : înseamnă să pierzi ore de somn ; și eu, fiind scund, am mereu noroc de tovarăși înalți, pentru că doi înalți nu pot dormi la un loc. Cu toate acestea mi-am dat seama imediat că Resnyk nu mă incomoda prea mult. Vorbea puțin și politicos, era curat, nu sforăia, nu se scula decît de două-trei ori pe noapte și de fiecare dată cu multă delicatețe. Dimineața s-a oferit să facă el patul (treabă complicată și chinuitoare, și, în plus, implică o mare responsabilitate pentru că cei care fac prost patul — *schlechte Bettenbauer* — sînt negreșit pedepsiți) și l-a făcut repede și bine ; așa că am încercat un fel de plăcere fugară mai tîrziu, în careu, văzînd că a fost repartizat în același *Kommando* cu mine.

În marșul spre locul de muncă, înotînd în saboții mari pe zăpada înghețată, am schimbat cîteva vorbe și am aflat că Resnyk e polonez, că, deși a trăit douăzeci de ani la Paris, vorbește o franceză groaznică. Are treizeci de ani, dar asemenea nouă tuturor, ai putea să-i dai de la șaptesprezece la cincizeci. Mi-a spus povestea lui, dar nu mi-o mai amintesc ; era desigur o poveste dureroasă, crudă și emoționantă : așa sînt toate poveștile noastre ; sute de mii de povești, fiecare altfel și toate stăpînite de o necesitate tragică, deconcertantă. Ni le povestim pe rînd, seara, și ele s-au întîmplat în Norvegia, în Italia, în Algeria, în Ucraina, simple și de neînțeles ca poveștile din Biblie. Oare nu-s și ele povești dintr-o nouă Biblie ?

Ajunși pe șantier, ne-au dus la *Eisenröhreplatz*, adică pe terenul unde se descarcă țevile din fier și au început să se perinde întîmplările obișnuite de fiecare zi. Șeful a făcut din nou apelul, a luat repede cunoștință de noul venit, a discutat cu un *Meister* civil asupra muncii din ziua respectivă. Apoi ne-a încredințat unui *Vorarbeiter* și s-a dus să doarmă în baraca cu scule, lîngă sobă ; ăsta e un *Kapo* care nu o să ne dea bătaie de cap, deoarece, nefiind evreu, nu

se teme că-și va pierde postul. *Vorarbeiter*-ul ne-a distribuit rângi de fier, iar prietenilor lui cricurile ; a avut loc obișnuita încăierare de mici proporții pentru a pune mîna pe rângile mai ușoare ; și azi mi-a mers prost pentru că a mea e strîmbă și cîntărește probabil vreo cincisprezece kilograme ; știu că de-ar trebui s-o mînuiesc fie și în gol, după o jumătate de oră voi fi mort de oboseală.

Apoi am plecat, fiecare cu ranga lui, șchiopătînd pe zăpada în dezgheț. La fiecare pas, se adaugă un pic de zăpadă și noroi pe tălpile noastre de lemn și tot așa pînă ce ajungem să călcăm nesiguri pe două grămezi grele, informe, de care nu reușim să scăpăm ; la un moment dat una se desprinde și atunci ne simțim de parcă am avea un picior mai scurt cu o palmă decît celălalt.

Azi trebuie să descărcăm din vagon un cilindru imens de fontă : cred că e un tub pentru sinteză, de cîteva tone. Din punctul nostru de vedere e mai bine așa, știut fiind că trudim mai puțin cu poverile mari decît cu cele mici ; într-adevăr, munca e mai bine împărțită și avem unelte potrivite ; ne pîndește în schimb primejdia, nu trebuie să ne lăsăm distrași ; o clipă de neatenție și putem fi striviți.

Meister Nogalla în persoană, maistrul șef polonez, țeapăn, sever și tăcut, a supravegheat operația de descărcare. Acum cilindrul zace pe sol și *Meister* Nogalla zice :

— ***Bohlen holen*** [1].

[1] Aduceți scînduri groase.

Simțim un gol în piept. Asta înseamnă să cărăm traverse pentru a închega în noroiul moale făgașul pe care cilindrul va fi împins cu rângile înăuntru, în fabrică. Dar traversele sînt înfipte în pămînt și cîntăresc cîte optzeci de kilograme ; treaba ne găsește aproape la capătul puterilor. Cei mai solizi, lucrînd cîte doi, pot căra traverse timp de cîteva ore ; pentru mine e o tortură, povara îmi strivește omoplatul ; după primul transport sînt asurzit și aproape orb de efort, și aș recurge la orice josnicie ca să scap.

O să încerc să mă alătur lui Resnyk, care pare un lucrător bun și, în plus, fiind înalt, o să suporte cea mai mare parte a greutății. Știu că e în firea lucrurilor ca Resnyk să mă refuze cu dispreț și să se alăture altuia, mai robust ; atunci o să cer voie la latrină și o să stau cît mai mult acolo ; apoi o să caut să mă ascund, cu siguranța de a fi imediat dibuit, făcut de rușine și lovit ; dar orice e de preferat muncii acesteia. Iată că Resnyk acceptă, ba chiar ridică singur traversa și mi-o pune cu grijă pe umărul drept ; apoi ridică celălalt capăt, și-l pune pe umărul stîng și pornim.

Traversa e plină de zăpadă și noroi ; la fiecare pas mă izbește în ureche și zăpada îmi alunecă pe gît. După vreo cincizeci de pași sînt la limita a ceea ce de obicei se cheamă suportabilitate normală : genunchii mi se îndoaie, umărul mă doare de parcă ar fi prins într-un clește, abia îmi țin echilibrul. La fiece pas simt cum saboții se împotmolesc în noroiul lipicios, în acest

noroi polonez omniprezent care ne umple zilele cu oroarea lui monotonă.

Îmi mușc adînc buzele : știm bine că o nouă durere îți servește ca stimulent spre a-ți mobiliza ultimele rezerve de energie. Și șefii noștri o știu : unii ne lovesc din pură bestialitate și violență, dar sînt alții care ne lovesc cînd sîntem sub povară, aproape drăgăstos, însoțind loviturile cu îndemnuri și încurajări, cum fac căruțașii cu caii inimoși.

Ajunși în dreptul cilindrului, lăsăm jos traversa și eu rămîn țeapăn, cu ochii goliți, cu gura întredeschisă, cu brațele spînzurate, cufundat în extazul efemer și negativ dat de încetarea durerii. În pragul extenuării aștept brînciul care mă va forța să reiau munca și caut să profit de fiecare clipă de așteptare pentru a mai prinde ceva puteri.

Dar brînciul nu vine : Resnyk îmi atinge cotul și cît putem mai încet ne întoarcem la traverse. Acolo se învîrt alții. doi cîte doi, căutînd cu toții să zăbovească cît mai mult, înainte de a se înhăma la povară.

— *Allons, petit, attrape* [1]. Traversa asta e uscată și ceva mai ușoară, dar după cel de-al doilea transport mă prezint la *Vorarbeiter* și-i cer voie să mă duc la latrină.

Avem avantajul că latrina noastră e destul de departe ; asta ne dă dreptul, o dată pe zi, la o absență ceva mai lungă decît de obicei, și, în

[1] Hai, băiete, apucă (franc.).

plus, deoarece e interzis să te duci singur, Wachsmann, cel mai slab și mai neîndemînatic din *Kommando*, a primit însărcinarea de a fi *Scheissbegleiter*, însoțitor la latrină. Din pricina acestei însărcinări, Wachsmann este răspunzător pentru o ipotetică (ridicolă ipoteză !) tentativă de fugă din partea noastră și, mai realist, pentru orice întîrziere.

Cum cererea mea a fost acceptată, plec prin noroi, în zăpada cenușie, printre fiare vechi, escortat de micul Wachsmann. Cu el nu reușesc să mă înțeleg, pentru că nu avem nici o limbă în comun ; dar tovarășii lui mi-au spus că e rabin, ba chiar un Melamed, doct în Thorá ; în plus, în regiunea lui, în Galiția, avea faimă de tămăduitor și de taumaturg. Nu-s departe de a crede toate astea, cînd mă gîndesc că, așa subțirel, fragil și blînd cum e, reușește de doi ani să muncească fără să se îmbolnăvească și fără să moară, arătînd în schimb o uimitoare vioiciune a privirii și a cuvintelor, petrecînd seri întregi discutînd chestiuni talmudice neînțelese, în idiș și în ebraică, cu Mendi, care e rabin modernist.

Latrina e o oază de pace. E o latrină provizorie unde nemții n-au pus încă obișnuitele paravane de scînduri care separă diferitele compartimente : *Nur für Engländer* [1], *Nur für Polen* [2], *Nur für ukrainische Frauen* [3] și așa mai departe, și ceva mai încolo : *Nur für Häftlinge* [4]. În inte-

[1] Numai pentru englezi.
[2] Numai pentru polonezi.
[3] Numai pentru ucrainiene.
[4] Numai pentru pușcăriași.

rior, umăr la umăr, stau patru *Häftlinge* famelici ; un bătrîn bărbos, muncitor rus, cu banderola albastră OST (din est) pe brațul stîng, un băiat polonez, cu un P alb pe spinare și pe piept ; un prizonier militar englez, cu fața bine rasă și rozulie, cu uniforma kaki lucioasă, călcată și curată, în afară de marca mare KG *(Kriegsgefangener* [1] de pe spate. Un al cincilea *Häftling* stă în prag și pe fiecare civil care intră desfăcîndu-și cureaua, îl întreabă răbdător, pe un ton monoton :

— *Êtes-vous français ?* [2]

Cînd mă întorc la lucru zăresc trecînd autocarele cu rația, ceea ce înseamnă că e zece ; e o oră respectabilă, pentru că deja se profilează în ceața viitorului apropiat pauza de prînz și noi găsim rezerve de energie în așteptare.

Mai fac cu Resnyk încă două-trei drumuri, căutînd cu grijă traverse mai ușoare, fie și ducîndu-ne spre stivele îndepărtate, dar cele bune au fost transportate și n-au rămas decît celelalte, cumplite, cu muchiile ascuțite, îngreunate de noroi și gheață, cu plăci metalice prinse în cuie pentru a potrivi șinele.)

Dacă vine Franz după Wachsmann ca să meargă amîndoi să ia rația, înseamnă că e unsprezece, că dimineața e pe trecute, iar la partea a doua a zilei nimeni nu se gîndește. Urmează întoarcerea de la corvoadă, la unsprezece

[1] Prizonier de război.
[2] Sînteți francez ? (Franc.).

și jumătate, și interogatoriul stereotip : cîtă supă e azi, de ce calitate, dacă a fost luată de deasupra sau de pe fundul cazanului ; eu mi-am impus să nu adresez astfel de întrebări, dar nu mă pot opri să ciulesc avid urechile la răspunsuri și să nu adulmec fumul adus de vînt dinspre bucătărie.

În sfîrșit, ca un meteor ceresc, supraomenească și impersonală ca un semn divin, răsună sirena de prînz venind în întîmpinarea oboselii și foamei noastre anonime și aceeași la toți. Și iarăși se petrec lucrurile obișnuite : alergăm cu toții la baracă, ne așezăm în șir cu gamelele întinse, stăpîniți de o grabă animalică de a ne umple măruntaiele cu zeama caldă, dar nimeni nu vrea să fie primul pentru că primului îi revine rația cea mai puțin consistentă. Ca de obicei, șeful ne batjocorește, ne insultă pentru lăcomia noastră și are grijă să nu mestece în cazan, pentru că, e știut, ce-i pe fund e pentru el. Urmează apoi beatitudinea (pozitivă de data aceasta și viscerală) a destinderii și a căldurii din abdomen și din baracă, în jurul sobei care duduie. Cu gesturi avare și cucernice, fumătorii își răsucesc o țigară subțire : din hainele tuturor, jilave de noroi și zăpadă, ies aburi la dogoarea sobei, răspîndind miros de cușcă de cîine și de turmă.

Printr-o înțelegere tacită nimeni nu vorbește : într-o clipită, strînși cot la cot, toți adorm, căzînd brusc înainte pentru ca apoi să-și îndrepte spatele. Din dosul pleoapelor abia închise, țîșnesc cu violență visele, și sînt visele

dintotdeauna. Că sîntem la noi acasă, într-o minunată baie caldă. Că sîntem la noi acasă așezați la masă. Că sîntem la noi acasă și povestim despre munca asta fără speranță, despre această foame continuă a noastră, de acest somn de sclavi.

Apoi, în aburii tulburei digestii, prinde să se închege un fel de nucleu dureros ce ne împunge și crește pînă trece de pragul conștiinței, răpindu-ne bucuria somnului : *Es wird bald ein. Uhr sein*[1] : e aproape unu. Ca un cancer fulgerător și lacom, ne alungă somnul și ne încordează anticipîndu-ne teama : ațintim urechea la vîntul care șuieră afară și la zgomotul ușor al zăpezii duse de vînt, *es wird schnell ein Uhr sein*. În timp ce fiecare se agață cu desperare de somn, toate simțurile sînt încordate în înfrigurarea semnalului care-i gata să se audă, dincolo de ușă, care-i aici.

Iată-l. O bufnitură în geam : *Meister* Nogalla a aruncat un bulgăr de zăpadă în ferestruică și acum stă țeapăn, în picioare, afară, ținînd ceasul cu cadranul îndreptat spre noi. Șeful se scoală în picioare, se întinde și comandă, încet, ca unul ce nu se îndoiește că va fi ascultat :

— *Alles heraus*, toată lumea afară.

Ah, de-ai putea barem să plîngi ! Ah, de-ai putea înfrunta ca altă dată vîntul, de la egal la egal, și nu ca aici, ca niște viermi goliți de suflet !

[1] În curînd va fi ora unu.

Iată-ne afară ; fiecare își ia din nou ranga. Resnyk își vîră capul între umeri, își îndeasă bereta pe urechi, și ridică fața spre cerul jos și fumuriu din care se învolbură necruțătoare zăpada :

— *Si j'avey un chien, je ne le chasse pas dehors*[1].

[1] Dacă aș avea un cîine, nu l-aș lăsa afară (franc.).

O ZI BUNĂ

Convingerea că viaţa are un scop e înrădăcinată în fiecare fibră din noi, este o caracteristică a fiinţei omeneşti. Oamenii liberi dau acestui scop multe nume, gîndesc şi vorbesc mult despre natura lui ; dar pentru noi problema e simplă.

Acum şi aici, scopul nostru e să ajungem pînă în primăvară. Pentru moment, nu ne batem capul cu altceva. În clipa de faţă, dincolo de acest scop nu există un altul. Dimineaţa, cînd e încă întuneric, iar noi, înşiraţi în careu, aşteptăm la nesfîrşit ora plecării la muncă şi orice suflare de vînt ne pătrunde pe sub haine şi ne înfioară cu violenţă trupurile lipsite de apărare, cînd în jur totul e pămîntiu, şi noi la fel, scrutăm cu toţii cerul spre răsărit, în speranţa primelor semne ale anotimpului mai blînd ; răsăritul soarelui e comentat zilnic : azi a apărut ceva mai devreme decît ieri, azi e un pic mai cald decît ieri ; peste două luni, peste o lună, frigul ne va lăsa în pace şi vom avea un duşman mai puţin de înfruntat.

Azi, pentru prima oară, soarele a răsărit viu şi limpede dincolo de orizontul pîclos. E soarele polonez de un alb rece, distant, ce nu încălzeşte decît epiderma, dar cînd a destrămat ultima brumă, un murmur a străbătut mulţimea noastră fără culoare ; în ceea ce mă priveşte, cînd i-am simţit căldura prin haine, am înţeles că soarele poate fi adorat.

— *Das Schlimmste ist vorüber*, spune Ziegler ridicînd în soare umerii ascuţiţi : ce-a fost mai rău a trecut. Lîngă noi e un grup de evrei greci, din Salonic, admiraţi şi temuţi, tenaci, hoţi, prudenţi, cruzi şi solidari, atît de hotărîţi să trăiască şi adversari atît de nemiloşi în lupta pentru viaţă ; grecii care s-au aranjat la bucătării, pe şantier, pe care pînă şi nemţii îi respectă, iar polonezii le ştiu de frică. Sînt în al treilea an de detenţiune şi nimeni nu ştie mai bine decît ei ce e lagărul ; acum stau strînşi în cerc umăr la umăr şi intonează unul din nesfîrşitele lor cîntece tărăgănate.

Felicio, grecul, mă recunoaşte şi-mi strigă :

— *L'annèe prochaine à la maison*, si adaugă · ...*à la maison par la Cheminée*[1]. Felicio a fost la Birkenau.

Şi grecii continuă să cînte bătînd cadenţa cu picioarele, îmbătîndu-se cu muzica lor.

Cînd, în cele din urmă, am ieşit pe poarta cea mare a lagărului, soarele era destul de sus şi cerul senin. Spre sud se vedeau munţii ; la apus, familiară şi, în contrast cu restul, clopot-

[1] La anul acasă... acasă pe coş ! (Franc.)

nița din Auschwitz o clopotniță, aici !), iar de jur împrejur sîrma ghimpată a lagărului. Fumul din Buna persista în aerul rece și se zărea lanțul de coline joase, acoperite cu păduri verzi : nouă ni s-a strîns inima pentru că știam cu toții că acolo era Birkenau, că acolo sfîrșiseră femeile noastre și că în curînd și noi aveam să sfîrșim tot acolo : însă nu eram obișnuiți să-l vedem.

Pentru prima oară ne-am dat seama că și pe aici, pe marginile drumului, pajiștile sînt verzi: cînd nu-i soare, o pajiște parcă nici nu-i verde.

Buna însă nu : prin forța lucrurilor, Buna rămîne cu îndărătnicie opacă și plumburie. Amestecătura asta imensă de fier, de ciment, de noroi și de fum e negarea frumuseții. Ca și noi, drumurile și clădirile sale sînt denumite prin numere, litere sau nume neomenești, sinistre. În incinta sa, nu crește un fir de iarbă, iar pămîntul e impregnat cu reziduurile otrăvitoare rezultate din cărbune și petrol : nimic nu e viu în afară de mașini și de sclavi : ba, mai vii sînt mașinile decît cei din urmă.

Buna e întinsă cît un oraș ; în afara conducerii și tehnicienilor nemți, aici lucrează patruzeci de mii de străini ; se vorbesc cincisprezece sau douăzeci de limbi. Străinii locuiesc în diferite lagăre, așezate de jur împrejurul Bunei : lagărul prizonierilor de război englezi, lagărul femeilor ucrainiene, lagărul voluntarilor francezi, și altele, pe care noi nu le știm. Numai lagărul nostru (*Judenlager, Vernichtungslager, Kazett*[1]) furnizează zece mii de lucrători, provenind din toate națiunile europene ; și noi sîntem sclavii sclavilor, cărora toți pot să le comande, iar numele nostru este numărul pe care-l avem tatuat pe braț și cusut pe piept.

Noi am construit Turnul de Carbură care se înalță în mijlocul Bunei și a cărui extremitate rareori se zărește în ceață. Cărămizile sale au fost numite *Ziegel, briques, tegula, cegli, kamenny, bricks, téglak,* și numai ura le-a cimentat ; ura și discordia, ca la Turnul Babel, cum dealtfel îl și numim : Babelturm, Bobelturm ; în el urîm visul dement de mărire al stăpînilor noștri, disprețul lor pentru Dumnezeu și pentru noi, oamenii.

Astăzi, ca și în legenda biblică, noi toți simțim, nemții înșiși o simt, că un blestem, nu transcedental și divin, ci imanent și istoric atîrnă deasupra ansamblului insolent, întemeiat pe amestecul de limbi și înălțat spre a sfida cerul, ca un blestem în piatră.

Cum vom arăta, din fabrica de la Buna, unde nemții și-au făcut de lucru timp de patru ani, unde noi am suferit și am murit cu miile, nu a ieșit nici măcar un kilogram de cauciuc sintetic.

Dar azi, în veșnicele băltoace, deasupra cărora tremură un văl irizat de petrol, se oglindește cerul senin. Țevi, traverse, cazane, toate încremenite în gerul nopții, sînt acoperite de gheață. Pămîntul scos din săpături, grămezile

[1] **Lagărul evreilor, lagărul de exterminare, lagărul de concentrare.**

de cărbune, blocurile de ciment exală în ceața ușoară umezeala iernii.

Azi e o zi bună. Privim în jurul nostru asemenea orbilor care-și recapătă vederea și ne uităm unul la altul. Nu ne-am văzut niciodată în soare ; cîte unul zîmbește : de n-ar fi de foame !

Așa-i omul : durerile și, în același timp, chinurile îndurate nu se adună întregi în sensibilitatea noastră, ci se ascund, cele mici în spatele celor mari, după o lege a perspectivei bine stabilită. Este cu adevărat providențial și ne îngăduie să trăim în lagăr. Acesta e motivul pentru care, atît de des, în viața liberă, se spune că omul nu se mulțumește niciodată. Nu e vorba atît de o incapacitate a omului de a ajunge la bunăstarea absolută, ci de fiecare dată, de o cunoaștere insuficientă a naturii complexe a nefericirii, pentru care motiv, cauzelor sale, multiple, dispuse ierarhic, li se dă un singur nume : cel al cauzei mai importante ; pînă ce, eventual, aceasta dispare și atunci constatăm cu uimire și durere că în spatele ei se află o alta ; în realitate o întreagă serie de alte cauze. De aceea, de cum a încetat frigul, pe care în timpul iernii îl crezusem unicul dușman, ne-am dat seama că ne e foame : și tot așa azi, repetînd aceeași greșeală, zic : „De n-ar fi fost de foame..."

Dar cum poți să nu te gîndești că ți-e foame ? Lagăr înseamnă foame : noi înșine sîntem imaginea vie a foamei.

Dincolo de drum lucrează o draglină. Cupa suspendată cu cabluri cască maxilarele dințate, planează o clipă ca și cum ar ezita să aleagă, apoi se năpustește în pămîntul argilos și moale, își înfige lacom colții în timp ce din cabina de comandă se ridică o rafală mulțumită de fum alb și gros. Apoi urcă din nou, descrie un semicerc, aruncă în spate îmbucătura și o ia de la capăt.

Sprijiniți în lopeți, privim fascinați. La fiecare mușcătură a cupei, gurile se întredeschid, mărul lui Adam se mișcă jalnic în sus și în jos, vizibil sub pielea flască. Nu reușim să ne luăm ochii de la spectacolul acestui ospăț.

Sigi are șaptesprezece ani și suferă de foame mai tare ca toți ceilalți, deși primește în fiecare seară puțină supă în plus de la un protector al său, desigur nu dezinteresat. A început să ne vorbească despre casa din Viena și despre mama lui ; apoi a alunecat spre tema bucătăriei și acum povestește, fără să se oprească, despre nu știu ce ospăț de nuntă și-și amintește, cu un regret sincer, că nu a sfîrșit o a treia farfurie cu supă de fasole. Toți îi zic să tacă, dar nu trec zece minute că Béla începe să ne descrie pusta ungară, lanurile de porumb și ne dă o rețetă pentru o mămăligă dulce cu mălai copt, cu slănină, cu mirodenii și... și noi îl înjurăm, îl insultăm ; pînă cînd începe un al treilea să povestească...

Ce slabă e făptura noastră ! Îmi dau perfect seama cît sînt de deșarte aceste închipuiri provocate de foame, dar nu mă pot sustrage legii

comune și înaintea ochilor îmi dansează macaroanele pe care tocmai le pregătisem, Vanda, Luciana, Franco și cu mine, în Italia, în lagărul de triere, cînd ne-a parvenit pe neașteptate vestea că a doua zi aveam să plecăm ca să venim aici ; tocmai mîncam (erau așa de bune, galbene, consistente) și noi, proști, lipsiți de minte, le-am lăsat în farfurie : dacă am fi știut ! De-ar fi să ni se mai întîmple vreodată... E absurd ! Dacă-i ceva sigur pe lume, tocmai asta e : că n-o să ni se mai întîmple a doua oară.

Fischer, ultimul sosit, scoate din buzunar un pachețel făcut cu migala ungurilor : înăuntru e o jumătate din rația de pîine de azi-dimineață. E știut că numai Numerele Mari își păstrează în buzunar pîinea ; nici unul din cei mai vechi nu e în stare să-și păstreze pîinea timp de o oră. Circulă diferite teorii pentru a justifica această incapacitate a noastră ; pîinea mîncată cîte puțin, în reprize, nu e asimilată complet ; tensiunea nervoasă necesară pentru a o păstra fără să o atingi cînd ți-e foame, e dăunătoare și slăbește în cel mai înalt grad ; pîinea care se învechește își pierde repede valoarea nutritivă, drept care, cu cît e mai iute mîncată cu atît e mai hrănitoare ; Alberto zice că foamea și pîinea în buzunar sînt numere cu semn contrar ce se exclud automat și reciproc și nu pot coexista la același individ ; în sfîrșit, cei mai mulți afirmă, pe bună dreptate, că stomacul e cea mai sigură casă de fier împotriva furturilor și a extorcării.

— *Moi, on m'a jamais volé mon pain !* [1] rînjește David lovindu-și stomacul concav ; dar nu-și poate desprinde ochii de la Fischer care mestecă încet și metodic, de la „norocosul“ care mai posedă o jumătate de rație la ora zece dimineața : — *...sacré veinard, va !* [2]

Dar nu numai soarele face ca ziua de azi să fie o zi a bucuriei : la prînz ne așteaptă o surpriză. În afara rației normale de dimineață, găsim în baracă un cazan minune de cincizeci de litri, din cele de la bucătăria fabricii, aproape plin. Templer ne privește triumfător : el a dat „lovitura“.

Templer este organizatorul oficial al grupului nostru : are o sensibilitate specială pentru supa civililor, ca albinele pentru flori. Șeful nostru, care nu-i un șef rău, îi lasă mînă liberă și pe bună dreptate : ca un copoi, Templer o pornește pe piste imperceptibile, și se întoarce cu prețioasa știre că muncitorii polonezi de la Metanol, la doi kilometri depărtare, au lăsat patruzeci de litri de supă pentru că mirosea a rînced, sau că un vagon cu napi zace nepăzit pe linia moartă de la bucătăria fabricii.

Azi sînt cincizeci de litri, iar noi, cu șeful și cu supraveghetorul, sîntem cincisprezece. Deci trei litri de cap de om : unul o să-l primim la prînz, peste rația normală ; pentru ceilalți doi o să ne ducem în baracă rînd pe rînd în cursul

[1] Mie unuia nu mi s-a furat niciodată pîinea (franc.).
[2] Norocosul, ei ! (Franc.)

după-amiezii și ne vor fi acordate, cu totul excepțional, cinci minute de întrerupere a lucrului ca să ne facem plinul.

Ce poți să-ți dorești mai mult ? Cu perspectiva a doi litri denși și calzi care ne așteaptă în baracă și munca ne pare mai ușoară. La intervale egale vine șeful în mijlocul nostru și întreabă :

— *Wer hat noch zu fressen ?* [1]

N-o spune în glumă sau în bătaie de joc, pentru că într-adevăr mîncatul în picioare, pe fugă, frigîndu-ne gura și gîtul, fără să ne mai tragem sufletul e *fressen*, mîncat de animale, și nicidecum *essen*, prînz de oameni, așezați cu religiozitate în fața unei mese. *Fressen* este cuvîntul propriu, îndeobște folosit de noi.

Meister Nogalla asistă impasibil și închide un ochi la absența noastră de la lucru. Se vede bine că și lui îi e foame ; de n-ar fi convenienţele sociale, poate n-ar refuza un litru din zeama noastră caldă.

E rîndul lui Templer, căruia prin plebiscit i-au fost rezervați cinci litri de pe fundul cazanului. Pentru că Templer, în afara faptului că e un bun organizator, este și un redutabil mîncător de supă și, lucru unic, e în măsură să-și golească voit și preventiv intestinul, în vederea unei mese bogate : ceea ce contribuie la uimitoarea lui capacitate gastrică.

De acest dar al lui el este pe drept cuvînt mîndru, și toți, inclusiv *Meister* Nogalla, o știu.

[1] Cine trebuie să se mai adape ?

Însoțit de recunoștința tuturor, binefăcătorul Templer se închide pentru cîteva clipe în latrină, de unde iese radios și în mijlocul bunăvoinței generale se duce să se bucure de roadele loviturii sale.

— *Nu, Templer, hast du Platz genung für die Suppe gemacht ?* [1]

La apusul soarelui, răsună sirena de *Feierabend*, de sfîrșit de lucru ; cum, cel puțin pentru cîteva ore, sîntem cu toții sătui, nu se iscă certuri, ne simțim buni, iar șeful nu e nevoit să ne lovească ; în plus, sîntem în stare, ceea ce de obicei nu se întîmplă, să ne gîndim la mamele și la soțiile noastre. Timp de cîteva ore putem fi nefericiți în felul oamenilor liberi.

[1] Ei, Templer, ai făcut loc destul pentru supă ?

DINCOACE DE BINE ȘI DE RĂU

Aveam cu toții tendința incorijibilă de a vedea în orice întîmplare un simbol și un semn. De mai bine de șaptezeci de zile se lăsa așteptată ceremonia schimbării rufăriei, *Wäschetauschen,* și circula tot mai intens zvonul că lipsa rufăriei de schimb se datora înaintării frontului, care-i împiedica pe nemți să asigure transporturi noi spre Auschwitz : ca atare eliberarea era aproape ; în același timp circula și interpretarea opusă : întîrzierea schimburilor era semn sigur al unei apropiate lichidări generale a lagărului. Dar schimburile au sosit și, ca de obicei, conducerea lagărului a avut grijă ca totul să se facă pe neașteptate și concomitent în toate barăcile.

Trebuie spus că în lagăr lipsește pînza (de aceea e de mare preț) și că unica modalitate de a ne procura o zdreanță ca să ne ștergem nasul sau să ne facem o obială este aceea de a tăia o fîșie din cămașă cînd se dă la schimbat. Dacă cămașa are mîneci lungi, se taie mînecile ; de nu, te mulțumești cu un patrat de la spate, sau descoși unul din numeroasele petice. Oricum, ai nevoie de ceva timp ca să-ți procuri ac și ață și ca să faci treaba cu oarecare pricepere, astfel ca stricăciunea să nu fie prea evidentă în clipa predării. Rufăria, murdară și ruptă, este dusă grămadă la croitoria lagărului unde este foarte sumar peticită, apoi la dezinfectarea cu vapori (nu însă la spălat !) ; ulterior, e redistribuită. Pentru a salva rufăria folosită de la mutilări, schimbul trebuie făcut în chipul cel mai neașteptat cu putință.

Dar, ca de obicei, nu s-a putut face nimic pentru a evita ca unele priviri agere să pătrundă sub prelata cărucului care ieșea de la dezinfecție, și ca în cîteva minute, tot lagărul să nu afle de iminența unui *Wäschetauschen ;* în plus, de data asta era vorba de cămăși noi, provenite de la un transport de unguri, sosit cu trei zile mai devreme.

Știrea a avut răsunet imediat. Toți deținătorii ilegali de dubluri de cămăși furate, confecționate de ei sau chiar plătite cinstit cu pîine (pentru a se apăra de frig sau pentru a investi capitalul într-o clipă de prosperitate), s-au năpustit la Bursă, sperînd să aibă răgazul să schimbe din nou pe bunuri de consum cămașa lor de rezervă, mai înainte ca valul de cămăși noi sau, certitudinea sosirii lor, să devalorizeze iremediabil prețul articolului.

Bursa e tot timpul foarte activă. Deși orice schimb, ba chiar orice formă de posesiune sînt cu desăvîrșire interzise și desele percheziții ale unor *Kapos* și *Blockälteste* îi pun din cînd în cînd pe fugă pe negustori, clienți și pe curioși,

în colțul nord-estic al lagărului (adică în colțul cel mai îndepărtat de barăcile SS-iștilor), de cum se întorc echipele de la lucru, se află în permanență o mulțime tumultuoasă, vara afară, într-un spălător iarna.

Împinși de un instinct înșelător, hămesiți de foame, se învîrtesc cu zecile, cu buzele întredeschise, cu ochi strălucitori, aici, unde mărfurile expuse fac mai acidă măcinarea stomacului și mai abundentă salivația. În cel mai bun caz sînt înarmați cu o mizeră jumătate de rație de pîine pe care, cu un efort dureros, au economisit-o încă de dimineață, cu speranța nebună că o să se ivească ocazia unui schimb avantajos cu vreun naiv care ignoră cotările clipei. Cîțiva din ei, cu o răbdare sălbatică, cumpără pe o jumătate de rație un litru de supă din care, retrași deoparte, extrag metodic puținele bucăți de cartofi de pe fund ; după care îl schimbă cu pîine și pîinea din nou cu un litru pe care-l falsifică și tot așa pînă la epuizarea nervilor sau pînă cînd îi surprinde asupra faptului vreun păgubaș care le aplică o lecție severă, expunîndu-i rușinii publice. Aceleiași specii îi aparțin și cei care vin la Bursă ca să-și vîndă singura lor cămașă ; ei știu bine ce-o să se întîmple cu prima ocazie, cînd șeful va constata că sînt goi pe sub haină. Acesta îi va întreba ce-au făcut cu cămașa ; este o simplă întrebare retorică, o formalitate utilă numai pentru a intra în subiect. Ei vor răspunde că le-a fost furată la spălător ; și răspunsul urmează regula și nu are pretenția de a fi crezut ; într-adevăr, și pietrele din lagăr

știu că în nouăzeci și nouă la sută din cazuri cine nu are cămașă și-a vîndut-o de foame și că, de altfel, răspunzi pentru propria-ți cămașă, pentru că ea aparține lagărului. Atunci șeful le trage cîteva, apoi li se dă altă cămașă și mai devreme sau mai tîrziu o vor lua de la capăt.

Negustorii de profesie de la Bursă stau în colțuri bine cunoscute ; printre primii sînt grecii, nemișcați și tăcuți ca niște sfincși, ghemuiți pe jos în spatele gamelelor cu supă deasă, rod al muncii, al învîrtelilor și al solidarității lor naționale. Au rămas foarte puțini greci, dar ei au adus o contribuție substanțială la conturarea fizionomiei lagărului și a argoului internațional din el. Toți știu că gamela e *„caravana“* și că *„la comedera es buena“* vrea să însemne supa e bună ; cuvîntul care exprimă ideea generică de furt e *„klepsi-klepsi“*, de origine evident grecească. Acești puțini supraviețuitori ai coloniei ebraice din Salonic, cu dublul limbaj spaniol și elenic, și cu multiple îndeletniciri, sînt depozitarii unei înțelepciuni practice, pămîntene, lucide, în care se îmbină tradițiile tuturor civilizațiilor mediteraneene. Chiar dacă această înțelepciune se concretiza în lagăr în practicarea sistematică și științifică a furtului, în luarea cu asalt a funcțiilor, în monopolizarea Bursei schimburilor, nu trebuie să uităm că repulsia lor față de brutalitatea gratuită, și conștiința de-a dreptul uimitoare, că trebuie salvată cel puțin o demnitate umană potențială, făceau din grecii din lagăr cel mai coerent nucleu

național și, din acest punct de vedere, cel mai civilizat. Îi poți întîlni la Bursă pe cei specializați în furturile de la bucătărie, cu hainele bombate de umflături misterioase. În timp ce pentru supă există un preț mai mult sau mai puțin stabil (o jumătate de rație de pîine pentru un litru), cotarea napilor, a morcovilor și a cartofilor este extrem de capricioasă și depinde foarte mult, între alți factori, de sîrgul și de coruptibilitatea paznicilor de schimb de la depozite.

Se face comerț cu mahorcă, un tutun prost, în formă de așchii lemnoase ; oficial, se vinde la depozit, în pachete de cincizeci de grame, contra „bonurilor-premiu" pe care Buna ar trebui să le distribuie celor mai buni lucrători. Distribuirea acestora se face cu mare neregularitate, cu multă zgîrcenie și nedreptate, astfel că cea mai mare parte a bonurilor ajunge, direct sau prin abuz de putere, în mîinile șefilor și ale celor sus-puși; cu toate acestea „bonurile-premiu" de la Buna circulă pe piața lagărului ca monedă, iar valoarea lor variază în strînsă dependență de legile economiei clasice.

Au fost perioade cînd pentru un „bon-premiu" se plătea o rație de pîine, apoi una și un sfert, chiar una și o treime ; într-o zi a fost cotat o rație și jumătate. Apoi furnizarea mahorcii la depozit a fost suspendată ; atunci, lipsind acoperirea, moneda a scăzut brusc la un sfert de rație. A urmat o altă perioadă de creștere datorată unui motiv aparte : schimbarea gărzii la *Frauenblock*, odată cu sosirea unui contingent

de poloneze bine făcute. Cum „bonul-premiu" folosește (pentru criminali și deținuții politici, nu pentru evrei, care dealtfel nu suferă din cauza acestei limitări) ca să intri o dată în *Frauenblock*, cei interesați le-au acaparat cu repeziciune ; de aici reevaluarea, care, nici ea nu a durat multă vreme.

Dintre deținuții obișnuiți puțini caută mahorca pentru ei personal ; de cele mai multe ori, ea iese din lagăr, și ajunge în mîinile lucrătorilor civili din Buna. E un tip de *Kombinacja* destul de răspîndit : un *Häftling*, economisindu-și într-un fel oarecare rația de pîine, o investește în mahorcă ; cu multă precauție intră în legătură cu un „amator" civil care cumpără mahorca plătind pe loc, cu o porție de pîine superioară celei alocate inițial. Deținutul mănîncă surplusul din cîștig și repune în circuit rația care-i rămîne. Speculații de soiul acesta stabilesc o legătură între economia internă a lagărului și viața economică a lumii din afară : cînd, din întîmplare, populației civile din Cracovia i-a lipsit mahorca, în ciuda barierei de sîrmă ghimpată care ne separă de societatea omenească, faptul s-a repercutat imediat în lagăr, ducînd la creșterea netă a cotării mahorcii și, prin urmare, a „bonului-premiu".

Cazul schițat pînă acum e cel mai schematic ; un altul, mai complex, se prezintă astfel : un *Häftling* cumpără cu mahorcă sau pîine, sau mai știi, primește în dar, de la un civil, o zdreanță de cămașă scîrboasă, ruptă și murdară, prevăzută totuși cu trei găuri ca să-ți vîri de bine de

rău mîinile și capul. Dacă prezintă numai semne de uzură și nu de mutilări făcute artificial, un astfel de obiect trece la *Wäschetauschen* drept cămașă, și poate fi schimbat : cel mult, individul care o prezintă ar putea primi cîteva lovituri zdravene pentru că a fost atît de puțin grijuliu în a păstra îmbrăcămintea.

De aceea în lagăr nu se face mare diferență de valoare între o cămașă demnă de un astfel de nume și o zdreanță numai petice ; acelui *Häftling* de care am vorbit mai înainte, nu-i va fi greu să găsească un tovarăș care să fie în posesia unei cămăși comercializabile, pe care nu o poate valorifica, nefiind în legătură cu lucrătorii civili, fie din cauza plasării la locul de muncă, fie din cauza limbii sau pentru că nu este capabil de așa ceva. Acesta din urmă se va mulțumi cu o cantitate modestă de pîine pentru a face schimbul ; dealtfel, următorul *Wäschetauschen* va restabili în oarecare măsură nivelarea, împărțind rufele bune sau rele absolut la întîmplare. Dar primul *Häftling* va putea să facă contrabandă în fabrică cu cămașa bună și s-o vîndă civilului de mai înainte (sau oricărui altuia) pe patru, șase, pînă la zece rații de pîine. Surplusul mare de cîștig oglindește gravitatea riscului de a ieși din lagăr cu mai mult de o cămașă pe tine și de a intra înapoi fără cămașă.

Sînt multe variațiile pe această temă. Unii îngăduie fără ezitare să li se extragă îmbrăcămintea de aur a dinților pentru a o vinde în Buna pe pîine și tutun ; dar e mai frecvent cazul în care un astfel de trafic are loc prin intermediul unei terțe persoane. Un „număr mare“, adică un proaspăt sosit, dar destul de abrutizat de foame și de tensiunea vieții din lagăr, este remarcat de un „număr mic“ pentru cine știe ce proteză dentară de valoare ; cel „mic“ îi oferă celui „mare“ trei sau patru rații de pîine pentru a se supune extragerii. Dacă cel „mare“ acceptă, cel „mic“ plătește, duce aurul în Buna și, dacă e în legătură cu un civil de încredere, din partea căruia nu are a se teme de turnătorii și înșelăciuni, poate realiza neîndoielnic un cîștig de zece pînă la douăzeci de rații, care-i sînt date treptat, una sau două pe zi. În legătură cu aceasta trebuie observat că, altfel de cum se întîmplă în Buna, tariful maxim al afacerilor care se încheie în lagăr este de patru rații pentru că aici ar fi practic imposibil să stipulezi contracte pe credit și să pui la adăpost de lăcomia celorlalți și de propria-ți foame, o cantitate mai mare de pîine.

Comerțul cu civilii este o caracteristică a acestui *Arbeitslager* și, cum s-a văzut, el determină viața economică. Dealtfel, e considerat o abatere, prevăzut în mod explicit în regulamentul lagărului și inclus între delictele „politice“ : de aceea e pedepsit cu deosebită severitate. Dacă nu are proptele serioase, deținutul prins cu *Handel mit Zivilisten*[1] sfîrșește la Gleiwitz III, la Janina, la Haidebreck în minele de cărbuni, ceea ce înseamnă moarte prin extenuare în decurs de numai cîteva săptămîni. În afară de asta și lucră-

[1] Comerț cu civilii.

torul civil, complicele său, poate fi reclamat autorităților germane de resort și condamnat să petreacă în *Vernichtungslager*[1], în același condiții ca și noi, o perioadă variind, după cîte știu, între cincisprezece zile și opt luni. Muncitorii cărora li se aplică o astfel de pedeapsă sînt dezbrăcați la intrare, asemenea nouă, dar efectele lor personale sînt păstrate într-o magazie anume. Nu sînt tatuați și nu sînt rași, ceea ce îi face să se deosebească cu ușurință, dar în tot timpul pedepsei sînt supuși aceleiași munci și aceleiași discipline ca și noi ; natural, minus selecțiile.

Ei lucrează în *Kommandos* speciale și nu au nici cel mai mic contact cu deținuții obișnuiți. Într-adevăr pentru ei lagărul constituie o pedeapsă, și dacă nu mor de extenuare sau de boală, au multe șanse să se întoarcă printre oameni ; dacă ar putea comunica cu noi, s-ar face o breșă în zidul care ne face morți pentru lumea din afară și ar scăpa o rază care ar lumina pentru oamenii liberi misterul situației noastre. Pentru noi însă, lagărul nu e o pedeapsă ; nu ni s-a prevăzut un termen, și lagărul nu e altceva decît tipul de existență destinat nouă, fără limite în timp, în cadrul organismului social german.

Și o secție a lagărului nostru e destinată anume lucrătorilor civili, de toate naționalitățile, care trebuie să rămînă aici o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, ca pedeapsă pentru raporturile lor nepermise cu deținuții.

[1] Lagărul de exterminare.

Această secție e separată de restul lagărului printr-un gard de sîrmă ghimpată și se cheamă *E-Lager*, iar *E-Häftlinge* se cheamă cei ce stau acolo. „E" este inițiala cuvîntului *Erziehung*, care înseamnă „educare".

Toate combinațiile schițate pînă acum se bazează pe contrabanda cu materialul aparținînd lagărului. De aceea SS-iștii sînt atît de riguroși în a le reprima. Pînă și aurul din gura noastră e proprietatea lor : smuls din maxilarele celor vii sau ale morților, mai devreme sau mai tîrziu ajunge în întregime în mîinile lor. E natural, prin urmare, ca ei să facă totul pentru a păstra aurul în lagăr.

Dar împotriva furtului în sine, conducerea lagărului nu avea obiecții. O dovedește atitudinea de largă complicitate, manifestată de SS-iști față de contrabanda inversă.

În acest caz lucrurile se prezintă mai simplu. Este vorba de a fura sau de a dosi uneltele, sculele, materialele, produsele etc. cu care, lucrînd, venim zilnic în contact în Buna, de a le aduce seara în lagăr, a găsi clientul și a face schimbul pe pîine sau supă. Traficul acesta e foarte răspîndit : pentru anumite articole, necesare vieții normale din lagăr, furtul din Buna este singura cale posibilă de aprovizionare. E tipic cazul măturilor, vopselei, firelor electrice, unsorii pentru saboți. Dăm numai exemplul acesteia din urmă.

Cum am amintit mai înainte, regulamentul lagărului prevede ca în fiecare dimineață saboții să fie unși și lustruiți și fiecare *Blockältester* răspunde în fața SS-iștilor de îndeplinirea aces-

tei dispoziţii de către toţi membrii barăcii sale. S-ar putea crede prin urmare că fiecare baracă primeşte periodic unsoare pentru saboţi, dar lucrurile nu stau deloc aşa ; mecanismul e cu totul altul. Trebuie pornit de la faptul că fiecare baracă primeşte seara o porţie de supă ceva mai mare decît suma raţiilor reglementare ; plusul e repartizat după bunul plac al *Blockältester*-ului care scoate, în primul rînd, răsplata pentru prietenii şi protejaţii lui, apoi recompensa datorată măturătorilor, gărzilor de noapte, celor ce controlează păduchii şi tuturor celorlalţi dependenţi sus-puşi din baracă. Ceea ce prisoseşte şi după asta şi orice *Blockältester* prevăzător face în aşa fel încît să fie mereu un surplus) e destinat aprovizionării.

Restul se înţelege de la sine : deţinuţii care au ocazia în Buna să-şi umple gamela cu unsoare sau cu ulei de maşină sau orice altceva (oricare substanţă negricioasă şi unsuroasă e considerată corespunzătoare scopului), ajunşi seara în lagăr, fac sistematic turul barăcilor pînă ce dau de un *Blockältester* lipsit de acest articol sau care intenţionează să-şi facă provizii. Dealtfel, în cele mai multe cazuri, fiecare baracă îşi are furnizorul său, cu care a convenit asupra unei compensaţii zilnice fixe, cu condiţia ca el să asigure unsoarea ori de cîte ori rezerva e pe sfîrşite.

În fiecare seară, lîngă uşile de la *Tagesräume*, staţionează pîlcuri de furnizori : în picioare, ore în şir, pe ploaie sau ninsoare, şuşotesc cu aprindere despre variaţiile de preţ şi despre valoarea „bonului-premiu". Din cînd în cînd, unul

din ei se desprinde din grup, face o scurtă vizită la Bursă şi se întoarce cu ultimele ştiri.

În afara celor deja amintite, nenumărate sînt articolele din Buna care pot fi de folos în *Block*, dorite de *Blockältester* sau care suscită interesul şi curiozitatea mai-marilor : lanterne, perii, săpun obişnuit şi de ras, pile, pensete, saci, cuie. Se vinde alcool metilic, din care se pot fabrica diverse băuturi ordinare, benzină pentru brichete rudimentare, minuni ale industriei secrete ale meseriaşilor din lagăr.

În această reţea complexă de furturi şi contra-furturi, alimentate de ostilitatea surdă dintre comandamentele SS şi autorităţile civile din Buna, o funcţie de prim rang deţine Ka-Be-ul. Ka-Be-ul e locul unei rezistenţe mai mici, supapa prin care mai uşor se poate încălca regulamentul şi evita supravegherea şefilor. E ştiut de toţi că înşişi infirmierii sînt cei care lansează pe piaţă, la preţ mic, lenjeria şi pantofii morţilor şi a celor ce pleacă goi spre Birkenau ; infirmierii şi medicii exportă în Buna sulfamidele distribuite, vînzîndu-le civililor pe produse alimentare.

În plus, infirmierii scot un cîştig imens din comerţul cu linguri. Lagărul nu dă lingură noilor veniţi, deşi supa semilichidă nu poate fi consumată fără ea. Lingurile se fabrică în Buna, pe furiş, în scurtul răgaz avut, de către deţinuţii care lucrează ca specialişti în brigăzile de fierari şi lucrători în tablă : e vorba de nişte instrumente grosolane, masive, făcute din tablă pre-

lucrată cu ciocanul, adesea cu mînerul ascuțit, ca să poată servi în același timp drept cuțit pentru tăiatul pîinii. Cei care le fabrică le vînd direct noilor veniți : o lingură simplă e o jumătate de rație de pîine, o lingură-cuțit trei sferturi de rație. Or, e lege că în Ka-Be poți să intri cu lingura, dar nu să și ieși cu ea. În momentul ieșirii, înainte de a te îmbrăca, infirmierii o confiscă de la bolnavi și apoi o pun în vînzare la Bursă. Adăugînd la lingurile celor vindecați pe cele ale morților și ale celor selecționați, infirmierii ajung să primească în fiecare zi cîștigul obținut din vînzarea a vreo cincizeci de linguri. Pe de altă parte, bolnavii ieșiți din Ka-Be sînt obligați să-și reia lucrul cu dezavantajul inițial al unei jumătăți din rația de pîine alocată pentru cumpărarea unor noi linguri.

În sfîrșit, Ka-Be-ul este principalul client și locul unde sînt dosite lucrurile furate din Buna: din supa destinată pentru Ka-Be, mai bine de douăzeci de litri în fiecare zi sînt rezervați ca fond-de-furt pentru achiziționarea de la specialiști a celor mai diverse articole. Unul fură tuburi subțiri din cauciuc, folosite în Ka-Be pentru clisme și sonde gastrice, altul vine cu creioane și cerneluri colorate, necesare complicatei contabilități a biroului de furieri din Ka-Be ; apoi termometre, vase din sticlă, reactivi chimici care ajung din magaziile Bunei în buzunarele deținuților și-și găsesc întrebuințarea în infirmerie ca material sanitar.

Și n-aș vrea să mă fac vinovat de lipsă de modestie adăugînd că a fost ideea mea și a lui

Alberto să furăm sulurile de hîrtie milimetrică pentru termografe din secția uscătorie și să le oferim medicului șef al Ka-Be-ului sugerîndu-i că le-ar putea folosi drept formulare pentru diagramele privind pulsul și temperatura.

În concluzie : furtul din Buna, pedepsit de direcția civilă, este autorizat și încurajat de SS-iști ; furtul în lagăr, reprimat cu asprime de SS-iști e considerat de civili o operație firească de schimb ; furtul între deținuți, în general, este pedepsit, dar pedeapsa lovește cu egală asprime pe hoț și pe păgubaș. Am vrea să invităm cititorul să reflecteze la ceea ce puteau să însemne pentru noi, în lagăr, cuvintele „bine“ și „rău“, „drept“ și „nedrept“ ; să judece fiecare, pe baza tabloului pe care l-am schițat și a exemplelor date, ce putea să mai rămînă din morala noastră obișnuită dincoace de sîrma ghimpată.

DAMNAȚII ȘI SALVAȚII

Cum am arătat și vom mai arăta, așa se prezenta viața ambiguă a lagărului. În aceste condiții aspre, ținuți la fund, au trăit mulți oameni din zilele noastre, dar fiecare pentru un răstimp relativ scurt ; se pune poate întrebarea dacă merită cu adevărat și dacă este bine să rămînă vreo amintire despre această neobișnuită condiție umană.

La această întrebare ne simțim îndreptățiți să răspundem afirmativ. Într-adevăr, avem convingerea că nici o experiență omenească nu e lipsită de sens și nedemnă de a fi analizată, ci dimpotrivă că se pot extrage din această lume aparte, pe care o prezentăm, învățăminte fundamentale, chiar dacă nu întotdeauna pozitive. Am vrea să se țină seama că lagărul a fost, chiar în mare măsură, și o experiență biologică și socială de proporții gigantice.

Să închizi între fire de sîrmă ghimpată mii de indivizi de vîrste, condiție, origine, limbă, cultură și obiceiuri diferite și să-i supui unui regim de viață constant, controlabil, identic pentru toți și mai prejos de orice necesitate, e

tot ce ar fi putut institui mai riguros un experimentator pentru a stabili ce este esențial și ce este dobîndit în comportamentul animalului-om în lupta pentru viață.

Noi nu credem în cea mai rapidă și mai facilă deducție : că omul e esențialmente brutal, egoist și prost, așa cum se comportă cînd este înlăturată orice suprastructură civilă și, prin urmare, că un *Häftling* nu e decît un om fără inhibiții. Cît îl privește pe acesta, noi credem mai curînd că nu se poate trage altă concluzie decît aceea că în fața nevoilor și a neajunsurilor fizice obsedante, multe deprinderi și instincte sociale sînt reduse la zero.

În schimb, ni se pare demn de atenție acest fapt : rezultă că există două categorii de oameni, bine distincte : salvații și damnații. Alte perechi de contrarii (buni și răi, înțelepți și proști, josnici și curajoși, nenorociți și fericiți) sînt mult mai distincte, par mai puțin înnăscute și, mai ales, admit gradații intermediare mai numeroase și mai complexe.

Această diviziune e mult mai puțin evidentă în viața obișnuită ; în cazul acesta nu se întîmplă des ca un om să se piardă, pentru că de obicei individul nu e singur, ci în urcușul și coborîșul său este legat de destinul celor din jurul său ; drept care, numai în mod excepțional unul ajunge să crească în putere nelimitat sau să coboare continuu din înfrîngere în înfrîngere pînă la distrugere. În afară de aceasta, de cele mai multe ori, fiecare posedă rezerve spirituale, fizice și chiar pecuniare, astfel încît posibilitatea unui naufragiu, a unui eșec

total în viață capătă o mai mică probabilitate. Trebuie să ținem seamă și de faptul că normele juridice și simțul etic exercită o sensibilă acțiune de atenuare, constituind o lege internă ; într-adevăr, o țară este considerată cu atît mai civilizată cu cît sînt mai înțelepte și mai eficiente legile sale care îl împiedică pe cel slab să fie prea slab și pe cel puternic să fie prea puternic.

Dar în lagăr se întîmplă altfel : aici lupta pentru a supraviețui este necruțătoare, pentru că fiecare e teribil, desperant de singur. Dacă un *Null Achtzehn* se clatină, nu o să găsească pe nimeni care să-i întindă mîna ; dimpotrivă, cel de alături o să-l doboare pentru că nimeni nu are interesul ca încă un „musulman"[1] să se tîrască zi de zi la lucru ; și dacă vreunul, prin cine știe ce miracol de răbdare inumană sau șiretenie, va găsi o combinație ca să scape de o muncă mai grea, sau va găsi o nouă cale care să-i aducă cîteva grame de pîine în plus, va căuta să țină totul în secret. Pentru asta va fi stimat, respectat și va scoate un folos exclusiv personal ; va deveni mai puternic și de aceea va fi temut și cine e temut e, *ipso facto*, un candidat la supraviețuire.

Uneori ai impresia că întrezărești în istorie și în viață o lege crudă care sună cam așa : „celui care are, i se va da ; celui ce nu are, i se va lua". În lagăr, unde omul e singur și lupta

[1] Cu acest termen „musulman", veteranii lagărului, nu știu din ce motiv, îi desemnează pe cei slabi, pe inapți, pe cei hărăziți selecției. *(Nota autorului.)*

pentru viață se reduce la mecanismul său primordial, legea nedreaptă e fățiș în vigoare și recunoscută de toți. Cu cei valizi, cu indivizii puternici și vicleni, șefii înșiși stabilesc bucuros contacte, uneori aproape camaraderești, sperînd să aibă, poate mai tîrziu, vreun folos. Dar nu merită osteneala să te adresezi „musulmanilor", oamenilor în decădere, pentru că știi dinainte că s-ar apuca să se lamenteze și să povestească ce mîncau acasă la ei. Cu atît mai puțin, nu merită să ți-i faci prieteni, pentru că n-au cunoștințe ilustre în lagăr, nu mănîncă nimic peste rație, nu lucrează în echipe avantajate și nu cunosc nici o modalitate nouă de a se aranja. În sfîrșit, se știe că sînt numai în trecere pe-aici, iar peste cîteva săptămîni nu va rămîne din ei decît un pumn de cenușă pe un cîmp nu prea îndepărtat și un număr de matricolă șters dintr-un registru. Deși înglobați și purtați fără tihnă prin mulțimea nesfîrșită a semenilor lor, ei suferă și își tîrăsc zilele într-o singurătate opacă și în singurătate mor și dispar, fără să lase urme în memoria nimănui.

Rezultatul acestui proces nemilos de selecție naturală ar fi putut fi descifrat în statisticile privind mișcarea din lagăr. În 1944, la Auschwitz, din vechii prizonieri evrei (nu ne referim la ceilalți pentru că altele erau condițiile lor) din *Kleine Nummer*, din numerele mici, inferioare lui o sută cincizeci de mii, mai supraviețuiau cîteva sute ; *nici unul* din aceștia nu era un *Häftling* de rînd, trăind în obișnuitele *Kommandos* și mulțumindu-se cu rația normală. Mai rămăseseră doar medicii, croi-

torii, cizmarii, cîntăreții, bucătarii, tinerii atrăgători la trup, prietenii sau conaționalii vreunei autorități din lagăr ; în plus, cîțiva indivizi deosebit de cruzi, puternici și inumani, care se instalaseră (cu investitura comandamentului SS, care în astfel de alegeri dovedea o diabolică cunoaștere a omului) în funcțiile de *Kapos*, de *Blockältester* etc., și în fine cei care, fără a deține funcții aparte, reușiseră să se aranjeze prin viclenia și energia lor, obținînd în felul acesta, în afara avantajului material și al reputației, indulgența și stima celor puternici din lagăr. Cine nu știe să ajungă un *Organisator, Kombinator, Prominent* (ce elocvență crudă au termenii !) sfîrșește curînd prin a fi un „musulman". O a treia cale există în viață, constituind chiar norma generală ; dar nu în lagărul de concentrare.

Să fii doborît e lucrul cel mai simplu cu putință ; e suficient să îndeplinești toate ordinele pe care le primești, să nu mănînci decît rația, să te supui disciplinei de muncă și din lagăr. Experiența a demonstrat că numai în mod excepțional reziști în felul acesta mai mult de trei luni. Toți „musulmanii" gazați au aceeași istorie, sau, mai bine zis, n-au istorie : au urmat cursul pînă la capăt, firesc, asemenea rîurilor care se varsă în mare. Ajunși în lagăr, din cauza unei incapacități care ține de esența lor, printr-un ghinion sau printr-o întîmplare banală, ei au fost înfrînți înainte de a avea răgazul să se adapteze ; pierd cursa, nu apucă să învețe germana și să priceapă ceva în amestecătura infernală de legi și opreliști decît cînd

trupul lor a început să se descompună și nimic nu i-ar mai putea salva de la selecție sau de la moartea prin epuizare. Viața lor e scurtă, dar numărul lor nesfîrșit ; ei, *Muselmänner*-ii, cei dați la fund, sînt coloana vertebrală a lagărului ; ei, masa anonimă, mereu reînnoită și mereu aceeași a non-oamenilor care mărșăluiesc și trudesc în tăcere, în care s-a stins scînteia divină, prea goliți de tot ce aveau pentru a mai suferi cu adevărat. Îți vine greu să-i consideri vii : îți vine greu să numești moarte moartea lor, de care nu se tem pentru că sînt prea istoviți ca s-o înțeleagă.

Ei rămîn în amintirea mea cu prezența lor fără chip și dacă aș putea să cuprind într-o singură imagine tot răul timpurilor noastre, aș alege această imagine familiară mie : un om descărnat, cu fruntea plecată, cu umerii aduși, pe chipul și în ochii căruia nu găsești nici o urmă de gîndire.

Dacă cei ce ajung la fund nu au istorie, și calea pierzaniei este una singură, imensă, în schimb, căile salvării sînt multe, aspre și neșperate.

Calea principală, cum am amintit, e aceea de *Prominenz*. *Prominenten* se numesc funcționarii lagărului, începînd cu directorul-*Häftling (Lagerälster)* cu șefii *(Kapos)*, cu bucătarii, cu infirmierii, cu gărzile de noapte și sfîrșind cu măturătorii barăcilor și cu *Scheissminister* sau *Bademeister* (supraveghetorii latrinelor și dușurilor). Aici ne interesează în special *Prominenten* evrei, deoarece în vreme ce ceilalți sînt investiți automat în funcții de la intrarea în

lagăr, în virtutea supremației naturale, evreii trebuiau să recurgă la intrigi și să lupte din greu pentru a le obține.

Șefii evrei constituie un trist și semnificativ fenomen uman. În ei converg suferințele prezente, trecute și atavice, tradiția și educația de ostilitate față de străini, care fac din ei monștri de asocialitate și de insensibilitate.

Ei sînt produsul tipic al structurii lagărului german. Oferiți unor indivizi reduși la sclavie o poziție privilegiată, condiții ceva mai bune și probabilitatea supraviețuirii, cerînd în schimb trădarea solidarității firești cu tovarășii de suferință, și-o să se găsească cine să accepte. Acesta se va sustrage legii comune și va deveni intangibil, de aceea, cu cît va avea mai multă putere cu atît va fi mai odios și mai urît de ceilalți. Cînd îi va fi încredințată comanda a cîtorva nenorociți, cu drept de viață și de moarte asupra lor, va fi crud și tiran, știind că dacă nu se va purta cu asprime, un altul, considerat mai potrivit decît el, îi va lua locul. În plus, toată ura lui, neputincioasă, ce le-o poartă opresorilor, se va revărsa fără nici o logică asupra oprimaților : și el se va simți satisfăcut cînd își va fi răzbunat pe pielea supușilor ofensa primită mai de sus.

Ne dăm seama că toate acestea sînt departe de tabloul care ni se oferă de obicei, al oprimaților uniți, dacă nu pentru a rezista, cel puțin pentru a putea îndura. Nu excludem că acest lucru s-ar putea întîmpla cînd opresiunea nu depășește o anumită limită, sau poate cînd opresorul, din lipsă de experiență sau din mărinimie, îl tolerează sau îl favorizează. Dar constatăm că în zilele noastre, în toate țările în care un popor străin a pus piciorul ca invadator, s-a creat o situație analogă de rivalitate și ură între supuși ; acest fapt, ca atîtea altele, a putut fi surprins în lagăr cu o sălbatică evidență.

În privința șefilor neevrei, sînt mai puține de spus, deși erau de departe cei mai numeroși (nici un *Häftling* „arian“ nu era lipsit de funcție, oricît de modestă). Că erau proști și bestiali e firesc, dacă ne gîndim că cei mai mulți erau criminali de rînd, aleși din închisorile germane anume pentru a fi folosiți ca supraveghetori în lagărele pentru evrei ; credem că această alegere a fost făcută cu multă grijă, pentru că refuzăm să acceptăm că jalnicile exemplare omenești pe care le vedeam în acțiune reprezentau etalonul, nu numai al nemților în general, ci chiar al deținuților germani. Mai greu de explicat e cum de rivalizau la *Auschwitz* în brutalitate cu acești condamnați de drept-comun deținuți politici care aveau funcții. Dar e știut că în Germania calificativul de condamnare politică se aplica și unor alt fel de fapte, precum traficul clandestin, raporturi ilicite cu evreicele, furturi în dauna funcționarilor partidului. „Adevărații“ deținuți politici trăiau și mureau în alte lagăre, cu nume de acum de tristă faimă, în condiții extrem de aspre, dar în multe privințe diferite de cele descrise aici.

În afara funcționarilor propriu-ziși, mai e o largă categorie de prizonieri care, fără să fie favorizată la început de soartă, luptă prin propriile forțe pentru a supraviețui. Ești nevoit să înaintezi împotriva curentului, să lupți zi de zi și ceas de ceas cu truda, cu foamea, cu frigul și inerția care decurge de aici ; să reziști în fața dușmanului și să fii nemilos cu rivalii ; să-ți ascuți mintea, să-ți călești răbdarea, să-ți încordezi voința. Sau chiar să înăbuși orice demnitate și să stingi orice licărire de conștiință, să cobori în arenă ca o brută împotriva altor brute, să te lași condus de nebănuitele forțe subterane care susțin neamurile și indivizii în vreme de restriște. Nenumărate au fost căile născocite și urmate de noi ca să nu murim: tot atîtea cîte firi omenești există. Toate presupun o luptă extenuantă a fiecăruia împotriva tuturor și multe din ele și o gamă considerabilă de aberații și de compromisuri. Numai unui număr restrîns de oameni superiori, din plămada martirilor și sfinților, le-a fost dat să supraviețuiască fără să renunțe la nimic din propria lume morală, în cazul în care nu a intervenit cu hotărîre și direct norocul.

Cîte căi de salvare existau, o să încercăm să demonstrăm povestind întîmplările lui Schepschel, Alfred L., Elias și Henri.

Schepschel trăiește în lagăr de patru ani. A văzut murind în juru-i zeci de mii de semeni, începînd cu pogramul care l-a alungat din satul său din Galiția. Avea soție și cinci copii și o prăvălie prosperă de pielar, dar de mult s-a obișnuit să se gîndească la sine altfel decît ca la un sac care trebuie umplut cu regularitate. Schepschel nu e foarte solid, nici prea curajos, nici prea rău ; nu e nici măcar deosebit de șiret, și nu a găsit niciodată un aranjament care să-i dea răgazul să-și tragă sufletul, ci e constrîns la expediente mărunte întîmplătoare, la *kombinacje,* cum li se spune aici.

Din cînd în cînd fură din Buna o mătură și o vinde unui *Blockältester ;* cînd reușește să pună deoparte puțin capital-pîine, ia cu chirie sculele de la cizmarul barăcii, concetățean de-al său, și lucrează cîteva ore pe cont propriu ; știe să facă bretele din sîrmă electrică împletită ; Sigi mi-a spus că în pauza de prînz l-a văzut cîntînd și dansînd în fața barăcii muncitorilor slovaci, care-l răsplăteau, uneori, cu resturile de la supa lor.

Spunînd aceasta, am putea fi tentați să ne gîndim la Schepschel cu indulgentă simpatie, ca la un nenorocit în al cărui spirit nu mai sălășluiește decît o umilă și elementară voință de a trăi și care-și duce cu pricepere mica lui luptă pentru a nu se lăsa doborît. Dar Schepschel nu era o excepție și cînd a avut ocazia, nu a ezitat să-l condamne la biciuire pe Moișl, care-i fusese complice într-un furt la bucătărie, cu speranța, neîntemeiată, că va dobîndi cine știe ce merite în ochii șefului de baracă pentru a-și depune candidatura la postul de spălător al cazanelor.

Povestea inginerului Alfred L. dovedește, între altele, cît de fals e mitul egalității originare între oameni.

L. conducea în țara sa o foarte importantă fabrică de produse chimice și numele lui era (și e încă) cunoscut în cercurile industriale din întreaga Europă. Era un om solid de vreo cincizeci de ani ; nu știu cum de fusese arestat, dar în lagăr intrase ca noi toți, gol, singur și necunoscut. Cînd l-am întîlnit prima oară, arăta foarte prost, dar păstra pe chip trăsăturile unei energii disciplinate și metodice ; pe vremea aceea privilegiile sale se limitau la curățirea zilnică a cazanului muncitorilor polonezi ; această muncă, pentru care nu știu cum de obținuse exclusivitatea, îi asigura o jumătate de gamelă de supă pe zi. Desigur asta nu putea să-i astîmpere foamea ; cu toate acestea nimeni nu l-a auzit vreodată plîngîndu-se. Din contra, puținele cuvinte pe care le scotea, te duceau cu gîndul la grandioase resurse secrete, la un „aranjament" solid și rodnic.

Ceea ce era confirmat de înfățișarea sa. L. avea „o linie" : mîinile și fața îi erau întotdeauna foarte curate ; dădea dovadă de abnegația, foarte rar întîlnită, de a-și spăla la fiecare două săptămîni cămașa, fără să aștepte schimbul bilunar (remarcăm cu această ocazie că a-ți spăla cămașa însemna să găsești săpun, timp și loc în spălătorul supraaglomerat ; să fii gata să o supraveghezi atent, fără să-ți iei ochii o clipă de la cămașa udă și să o pui pe tine, natural încă jilavă, la ora culcării, cînd se stinge lumina) ; avea o pereche de galenți cu care să meargă la duș ; pînă și hainele lui vărgate erau, ca la nimeni altul, pe măsură, curate și noi. În fond, L. își asigurase înfățișarea de

„mai mare" cu mult înainte de a deveni cu adevărat ; abia mult mai tîrziu am aflat că la această prosperitate afișată ajunsese cu o tenacitate de nedescris, plătind serviciile ce i se făceau cu pîine din rația sa, constrîngîndu-se în felul acesta la un regim de privațiuni suplimentare.

Își făcuse un plan de perspectivă, fapt cu atît mai remarcabil cu cît îl concepuse într-un mediu în care domina mentalitatea provizoratului, urmîndu-l cu o severă disciplină interioară, nemilos cu sine, și, cu mai mult temei, cu tovarășii care-i stăteau în drum. L. știa că între a fi socotit un om cu trecere și a deveni efectiv astfel, nu era decît un mic pas și că, oriunde, dar mai ales în generala nivelare din lagăr, o înfățișare respectabilă este cea mai bună garanție de a fi respectat. El a avut toată grija să nu fie confundat cu gloata : muncea cu zel ostentativ, îndemnîndu-l la nevoie, pe un ton convingător și rugător, pe cei leneși ; evita lupta de fiecare zi pentru cel mai bun loc la coadă și de fiecare dată se resemna să primească prima porție, știind că era cea mai apoasă, numai pentru ca să fie notat de *Blockältester* spiritul său de disciplină. Pentru a păstra distanța, în raporturile cu tovarășii săi, se comporta întotdeauna cu cea mai mare amabilitate, compatibilă cu egoismul lui absolut.

Cînd s-a constituit, cum vom arăta, Echipa Chimiștilor, L. a înțeles că venise momentul favorabil pentru el : haina lui îngrijită și chipul supt, proaspăt ras, în mijlocul turmei soioase

și neglijente, erau de ajuns pentru a-i convinge pe șef și pe *Arbeitsdienst* că el era un salvat autentic, un viitor șef, drept care (celui ce are i se va da) a fost fără greutate promovat ca „specialist“, numit șeful tehnic al echipei și luat de conducerea din Buna ca analist în laboratorul secției Stiroli. După aceea a fost însărcinat să-i examineze rînd pe rînd pe noii veniți în echipa chimiștilor, pentru a le verifica cunoștințele profesionale : ceea ce el a făcut cu extremă rigoare, mai ales în cazul celor în care intuia viitori concurenți.

Nu știu urmarea poveștii lui, dar e foarte posibil să fi scăpat de moarte și să-și trăiască astăzi viața aspră de superior hotărît, lipsită de bucurii.

Într-o bună zi, Elias Lindzin, 141.565, nimeri cu totul inexplicabil în echipa de chimiști. Pitic, nu mai înalt de un metru și jumătate, dar cu o musculatură cum n-am mai văzut. Cînd e gol i se vede fiecare mușchi jucînd sub piele, puternic și mobil ca un animal sălbatic ; mărit, dar fără a-i altera proporțiile, corpul lui ar fi un model excelent pentru un Hercule, cu condiția să nu-i privești capul.

Sub pielea capului, suturile craniene ies imense în relief. Craniul său e masiv, și dă impresia că-i de metal sau din piatră ; se vede linia părului ras pînă aproape de sprîncene. Nasul, bărbia, fruntea, pomeții sînt tari și compacți, fața întreagă pare de berbec sau un instrument de izbit. Făptura lui dădea impresia unei forțe animalice.

Să-l privești pe Elias lucrînd e un spectacol uluitor : meșterii polonezi, nemții înșiși se opresc uneori ca să-l admire pe Elias la lucru. Ai impresia că pentru el nimic nu e imposibil. În vreme ce noi, abia ducem un sac cu ciment, Elias duce două, apoi trei, chiar și patru, ținîndu-i nu se știe cum, în echilibru, și în timp ce merge cu pași mărunți pe picioarele scurte și butucănoase, se strîmbă sub povară, rîde, înjură, urlă și cîntă fără oprire de parcă ar avea plămîni de bronz. Elias, deși are saboți, se cațără ca o maimuță pe schele și aleargă fără teamă pe bîrnele suspendate ; duce cîte șase cărămizi odată pe cap ; știe să-și facă o lingură dintr-o bucată de tablă și un cuțit dintr-o rămășiță de oțel ; găsește oricînd hîrtie, lemne și cărbuni uscați și știe să aprindă în cîteva secunde focul, chiar și pe ploaie. La nevoie e croitor, dulgher, cizmar, bărbier ; scuipă la distanțe de neimaginat ; cîntă cu o voce de bas, nu neplăcută, cîntece poloneze și în idiș nemaiauzite pînă atunci ; poate să înghită șase, opt, zece litri de supă fără să vomite și fără să facă diaree, trecînd imediat la lucru. Știe să scoată între umeri o cocoașă mare și merge în jurul barăcii șontîcînd și scălîmbăiat, țipînd și declamînd cuvinte de neînțeles spre hazul celor sus-puși din lagăr. L-am văzut luptînd cu un polonez mult mai înalt decît el și doborîndu-l cu o lovitură de cap puternică și precisă, plasată ca dintr-o catapultă, în stomac. Nu l-am văzu niciodată odihnindu-se, nu l-am văzut niciodată tăcut și potolit, nu știu să fi fost vreodată rănit sau bolnav.

Nimeni nu știe nimic despre viața lui de om liber; dealtfel, ai nevoie de un mare efort de imaginație ca să ți-l închipui pe Elias în haine de om liber. Nu vorbește decît poloneza și idișul amestecat și stîlcit din Varșovia; în plus, e imposibil să-l constrîngi la o conversație coerentă. Ar putea avea tot atît de bine douăzeci sau patruzeci de ani; de obicei afirmă că are treizeci și trei și că a procreat șaptesprezece copii: ceea ce e verosimil. Vorbește tot timpul despre cele mai felurite subiecte, cu o voce răsunătoare pe un ton oratoric, cu mimică violentă de polemist, ca și cum s-ar adresa întotdeauna unui public numeros. Cum e și firesc, publicul nu-i lipsește niciodată. Cei care-i înțeleg limba îi sorb declamațiile strîmbîndu-se de rîs; îl bat entuziasmați pe umerii tari, îl îndeamnă să continue, în vreme ce el, feroce și încruntat, se învîrtește ca o fiară în mijlocul cercului de ascultători, apostrofîndu-l cînd pe unul cînd pe altul; deodată îl înșfacă pe careva de piept cu gheara lui mică și încîrligată, îl trage cu putere la el, îi aruncă în obrazul nedumerit o invectivă neînțeleasă, apoi îl împinge înapoi ca pe o așchie și în mijlocul aplauzelor și rîsetelor, cu brațele înălțate spre cer, ca un mic monstru profetizînd, continuă vorba sa furibundă și dementă.

Faima lui de lucrător excepțional s-a răspîndit foarte repede și din clipa aceea, prin logica absurdă a lagărului, practic a încetat să mai muncească. Contribuția sa era solicitată direct de către *Meister* numai pentru muncile care cereau o deosebită pricepere și forță. În afara acestor cazuri, supraveghea cu insolență și violență amarnica noastră trudă de fiecare zi, eclipsîndu-se ades pentru vizite misterioase și aventuri în cine știe ce ungher al șantierului, de unde se întorcea cu buzunarele bine burdușite și nu rareori cu stomacul vizibil plin.

Elias este de la natură și cu inocență hoț; în privința asta are șiretenia instinctivă a animalelor sălbatice. Nu-i niciodată prins asupra faptului, pentru că nu fură decît atunci cînd ocazia e sigură; dar cînd aceasta se ivește, în mod fatal și previzibil Elias fură, așa cum o piatră, dacă-i dai drumul, cade. Lăsînd la o parte faptul că e greu să-l prinzi, e evident că n-ar ajunge la nimic să-l pedepsești pentru furturile sale: acestea sînt pentru el un act vital ca oricare altul, ca respirația și somnul.

Ne-am putea întreba cine e la urma urmei Elias: dacă e un nebun de neînțeles și straniu, ajuns întîmplător în lagăr, dacă e un atavic străin de lumea noastră modernă, mai bine adaptat, în schimb, condițiilor mizere de viață din lagăr, sau dacă, dimpotrivă, nu e un produs al lagărului, așa cum toți vom deveni dacă n-o să murim în el, sau dacă lagărul însuși n-o să fie lichidat mai înainte

Există un sîmbure de adevăr în fiecare dintre cele trei supoziții. Elias a supraviețuit distrugerii exterioare pentru că fizic e indestructibil; a rezistat nimicirii interioare pentru că e dement. Prin urmare înainte de toate e un supraviețuitor: el este cel mai bine adaptat, este

exemplarul uman cel mai nimerit pentru acest mod de viață.

Dacă Elias își va redobîndi libertatea, o să se trezească zvîrlit în mocirla societății omenești, într-o închisoare sau într-un ospiciu. Dar aici, în lagăr, nu există nici criminali, nici nebuni; nu-s criminali pentru că nu există o lege morală pe care s-o încălcăm, nici nebuni pentru că sîntem manevrați și orice acțiune a noastră este la timpul și locul său, în mare măsură, unica posibilă.

În lagăr, Elias prosperă și triumfă. Este un bun lucrător și un învîrtit, și datorită acestei duble rațiuni este la adăpost de selecții și respectat de șefi și de camarazi. Pentru cel ce nu are resurse interne solide, pentru cel ce nu știe să găsească în propria-i conștiință forța necesară pentru a se ancora în viață, singura cale de salvare este cea a lui Elias: demența și viclenia animalică. Toate celelalte căi sînt fără ieșire.

Pornind de la acestea, cineva va fi înclinat să tragă concluzii, să stabilească norme chiar, asupra vieții noastre de zi cu zi. Oare nu există în jurul nostru atîția Elias, mai mult sau mai puțin realizați? Nu vedem noi oare indivizi care trăiesc fără nici un țel, incapabili de orice formă de autocontrol și de conștiință? și ei nu trăiesc, totuși, lipsiți de aceste atribute umane, în ciuda acestor lacune, asemenea lui Elias?

Problema este deosebit de gravă, nu o dezbatem în acest cadru pentru că aici vrem să redăm întîmplările din lagăr; în plus, despre omul din afara lui s-a scris deja foarte mult.

Numai un lucru am vrea totuși să adăugăm: atît cît ne e posibil să judecăm obiectiv, și în măsura în care cuvintele pot avea o semnificație, Elias era într-adevăr o ființă fericită.

În schimb, Henri este prin excelență un om civilizat, pe deplin conștient și deține o teorie completă și închegată despre modalitățile de a supraviețui în lagăr. Nu are decît douăzeci și doi de ani; e foarte inteligent, vorbește franceza, germana, engleza și rusa și are o cultură științifică și clasică excelentă.

Fratele lui a murit în Buna cu o iarnă în urmă; din ziua aceea Henri a rupt orice legătură afectivă cu lumea din jur; închis în sine ca într-o carapace, luptă dîrz pentru viață, cu toate resursele pe care le găsește în inteligența lui promptă și în educația lui rafinată. După teoria lui Henri, trei ar fi metodele pe care un om le poate aplica pentru a se sustrage nimicirii, rămînînd demn de numele de om: învîrteala, mila și furtul.

El personal le aplică pe toate trei. Nimeni nu e un strateg mai bun decît Henri în a se apropia („a-i cultiva“ zice el) de prizionerii de război englezi. În mîinile lui, aceștia devin adevărate găini cu ouă de aur: să nu uităm că în lagăr schimbind o singură țigară englezească îți procuri mîncare atît cît să te saturi pe o zi întreagă. Henri a fost văzut odată mîncînd un ou tare adevărat.

Comerțul cu marfa de proveniență engleză este monopolul lui Henri și în asta e numai

învîrteală ; dar calea lui de a-i cuceri pe englezi și pe ceilalți e mila. Henri are corpul și fața delicate și ușor chinuite ca ale Sfîntului Sebastian de Sodoma : are ochii negri și adînci, încă nu-i crește barba și se mișcă cu o firească eleganță molatică, deși la o adică știe să alerge și să sară ca o pisică, iar capacitatea stomacului său e numai cu puțin inferioară celei a lui Elias. Henri e perfect conștient de calitățile sale naturale și profită de ele cu competența rece a celui ce manevrează un instrument științific : rezultatele sînt surprinzătoare. În fond e vorba de o descoperire : Henri a descoperit că mila, fiind un sentiment primar și spontan, dacă e strecurată cu dibăcie, prinde tocmai în sufletele primitive ale brutelor care ne comandă, tocmai în ale celor care nu se dau în lături să ne doboare fără motiv cu lovituri de pumni și să ne calce în picioare după ce ne-au întins pe jos ; lui nu i-a scăpat marele avantaj al acestei descoperiri, pe care și-a axat afacerile.

Așa cum ihneumonul paralizează viermii mari, păroși, lovindu-i în singurul lor ganglion vulnerabil, tot așa Henri își cîntărește dintr-o privire victima, „tipul" ; îi adresează cîteva cuvinte, fiecăruia pe limba lui, și „tipul" e cucerit : ascultă cu o crescîndă simpatie, e mișcat de soarta tînărului nefericit și nu trece mult pînă ce încep să se arate roadele.

Nu există suflet atît de împietrit pe care să nu-l înmoaie Henri, dacă-și pune cu adevărat în minte. În lagăr și chiar și în Buna, numărul

protectorilor lui este foarte mare : soldații englezi, muncitori civili francezi, ucrainieni, polonezi, deținuți politici nemți ; cel puțin patru *Blockältester*, un bucătar și pînă și un SS-ist. Dar terenul lui preferat e Ka-Be-ul. Henri are trecere liberă în Ka-Be, doctorul Citron și doctorul Weiss sînt mai mult decît protectorii lui, sînt prietenii lui și-l primesc cînd vrea și cu diagnosticul pe care-l dorește. Asta se întîmplă mai ales cînd se întrevăd selecții și în perioadele de muncă grea : să „iasă din iarnă" zice el.

Dispunînd de prieteni atît de însemnați, e firesc ca Henri să nu fie constrîns la cea de-a treia cale, la furt ; dealtfel, e de la sine înțeles că nu face bucuros confidențe în această privință.

E foarte plăcut să discuți cu Henri în clipele de răgaz. E și instructiv : nu există nimic în lagăr de care să nu aibă idee, la care să nu fi reflectat în felul lui concentrat și coerent. Despre cuceririle lui vorbește cu o aleasă modestie, ca de niște prăzi de mică valoare, dar insistă bucuros cînd expune calculul pe care l-a făcut pentru a se apropia de Hans, întrebîndu-l despre fiul lui de pe front, sau de Otto, arătîndu-i cicatricele de pe tibii.

E instructiv și plăcut să discuți cu Henri : uneori se întîmplă să-l simți cu adevărat cald și apropiat ; pare posibilă comunicarea, chiar afecțiunea ; ai impresia că intuiești fondul uman, dureros și conștient al personalității sale așa de puțin comune. Dar o clipă după aceea zîmbetul lui trist se transformă într-un rictus

rece, studiat parcă în oglindă ; Henri își cere politicos scuze („...j'ai quelque chose à faire", „j-ai quelqu'un à voir" [1]) și iată-l din nou concentrat în vînătoarea și lupta lui : dur și distant, închis în sine, dușman al tuturor, inuman de șiret și de neînțeles ca șarpele biblic.

Din toate discuțiile cu Henri, chiar și din cele mai cordiale, am ieșit mereu cu o vagă impresie de înfrîngere ; cu bănuiala că am fost și eu, într-un fel oarecare, neavizat, nu un om în fața altui om, ci un instrument în mîinile lui.

Știu că astăzi Henri e în viață. Aș da mult să-i cunosc viața de om liber, dar nu doresc să-l revăd.

[1] Am ceva de făcut, trebuie să văd pe cineva (franc.).

EXAMEN LA CHIMIE

Echipa 98, zisă Echipa chimiștilor, ar fi trebuit să formeze o secție de specialiști.

În ziua în care s-a comunicat oficial constituirea sa, în zorii cenușii, o adunătură jigărită de cincisprezece *Häftling* s-a strîns în careu în jurul noului șef.

O primă deziluzie : acesta era tot un „triunghi verde", un delincvent de profesie ; *Arbeitsdienst*-ul nu găsise necesar ca șeful echipei de chimiști să fie un chimist. N-avea rost să ne răcim gura punîndu-i întrebări la care n-ar fi răspuns sau ar fi răspuns cu urlete și lovituri de picior. Pe de altă parte, înfățișarea lui nu prea robustă și statura, neobișnuit de mică, erau liniștitoare.

În urma unei scurte cuvîntări într-o germană necioplită de cazarmă, deziluzia ne-a fost confirmată. Deci, aceștia erau chimiștii ; ei bine, el era Alex și dacă ei credeau că au ajuns în rai, se înșelau. Mai întîi, pînă în ziua în care începea producția, echipa 98 nu avea să fie decît o echipă de transport oarecare pe lîngă depozitul de clorură de magneziu. Pe urmă, dacă își închipuiau că ei, ca *Intelligenten*, ca

intelectuali, puteau să-şi bată joc de el, de Alex, un *Reichsdeutscher*[1], ei bine, *Herrgott-sacrament*[2], avea să le arate el, avea să... (şi, pumnul strîns cu arătătorul întins brăzda aerul, gest amenințător al nemților) ; în sfîrşit, dacă vreunul se dăduse drept chimist fără să fie, să nu-şi închipuie că o să tragă pe sfoară pe cineva ; va fi un examen, da, domnilor, în una din zilele următoare, un examen de chimie, în fața unui triumvirat de la secția de polimerizare : doctorul Hagen, doctorul Probst şi inginer doctor Pannwitz.

Acestea fiind spuse, şi aşa se pierduse destulă vreme iar echipele 96 şi 97 o şi porniseră, înainte marş, *meine Herren*[3], şi pentru început, cine nu avea să meargă în pas aliniat avea să aibă de-a face cu el.

Era un *Kapo* ca toți ceilalți *Kapos*.

Ieşind din lagăr, prin fața fanfarei şi a postului de numărătoare al SS-iştilor, mărşăluim în rînd cîte cinci, cu bereta în mînă, cu brațele nemişcate de-a lungul trupului, cu gîtul țeapăn, fără să scoatem o vorbă. După aceea ne aşezăm cîte trei şi atunci mai poți încerca să schimbi două vorbe în tropăitul celor zece mii de perechi de saboți.

Cine sînt colegii mei chimişti ? Lîngă mine păşeşte Alberto : e student în anul trei ; şi de data asta am reuşit să fim împreună. Pe al treilea din stînga mea nu l-am mai văzut nici-

[1] German.
[2] Dumnezeii...
[3] Domnii mei.

odată, pare foarte tînăr, e palid ca ceara şi are numărul olandezilor. Şi cele trei spinări din față îmi sînt necunoscute. În spate e riscant să te întorci : ai putea să pierzi pasul sau să te împiedici ; totuşi încerc pentru o clipă ; am zărit fața lui Iss Clausner.

Cîtă vreme mărşăluieşti n-ai răgazul să gîndeşti. Trebuie să fii atent să nu-l descalți pe cel ce şchioapătă în fața ta şi să nu te laşi descălțat de cel ce şchioapătă în urmă ; din loc în loc e cîte o groapă peste care trebuie să sari, o băltoacă vîscoasă de ocolit. Ştiu unde sîntem, pe aici am mai trecut cu vechea mea echipă : e *H-Strasse,* strada depozitelor. Îi spun lui Alberto : într-adevăr mergem la depozitul de clorură de magneziu ; cel puțin asta n-a fost o născocire.

Am ajuns şi coborîm într-un subsol imens, umed, expus curentului ; aici e sediul echipei care se cheamă *Bude*. Şeful ne împarte în trei subgrupe : patru să descarce sacii din vagon, şapte să-i care jos, patru să-i stivuiască în depozit. Aceştia din urmă sînt Alberto şi cu mine, Iss şi olandezul.

În sfîrşit, putem vorbi şi cu toții găsim că ceea ce ne-a spus Alex e ca un vis absurd.

Cu asemenea fețe golite de expresie, cu craniile rase, cu hainele noastre de ocară să dăm un examen de chimie ! Şi evident va fi în germană ! Şi ne vom prezenta în fața vreunui *Doktor* arian bălan, sperînd că nu va trebui să ne suflăm nasul pentru că el, poate, nu ştie că noi nu avem batiste şi nici n-o să putem să-i dăm

explicații. Și vom suferi, ca de obicei, de foamea noastră cronică și n-o să prea reușim să stăm cu genunchii nemișcați ; și el, negreșit, ne va simți mirosul, cu care noi ne-am obișnuit acum, dar care ne tortura în primele zile ; mirosul de napi și varză gătite și digerate.

— Așa e, încuviințează Clausner. Să aibă nemții atîta nevoie de chimiști ? Sau e un nou truc, o nouă uneltire *pour faire chier les Juifs?*[1] Își dau ei oare seama ce probă grotescă și absurdă ne cer, nouă, care nu mai sîntem vii, nouă, pe jumătate demenți în deșarta așteptare a neantului ?

Clausner îmi arată fundul gamelei. Acolo unde ceilalți își incrustau numărul, Alberto și cu mine ne-am incrustat numele ; Clausner a scris : *Ne pas chercher à comprendre*[2].

Deși nu ne gîndim la asta mai mult de cîteva minute pe zi, și atunci într-un fel ciudat, distant, din afară, noi sîntem siguri că o să sfîrșim la selecții. Știu că nu-s din plămada celor rezistenți, că sînt prea civilizat, că gîndesc încă prea mult, că mă consum muncind. Iar acum, aflu că o să mă salvez, dacă o să devin specialist și o să devin specialist dacă o să trec la examenul de chimie.

Azi, chiar azi, cînd stau așezat la o masă și scriu, eu însumi nu-s convins că aceste lucruri s-au întîmplat cu adevărat.

[1] Pentru a-i face pe ovrei să moară de frică ? (Franc.)
[2] Nu încerca să înțelegi (franc.).

Trecuseră trei zile, trei din obișnuitele zile, cenușii, atît de lungi cînd treceau și atît de scurte după aceea și cu toții obosisem să mai credem în examenul de chimie.

Echipa se redusese la doisprezece oameni : trei dispăruseră așa cum se întîmpla în mod obișnuit acolo, poate în baraca de alături, poate șterși din rîndul celor vii. Din doisprezece, cinci nu erau chimiști ; toți cinci îi ceruseră imediat lui Alex să se întoarcă la vechile lor echipe : de lovituri n-au scăpat, dar în chip neașteptat, și cine știe de către ce autoritate, s-a hotărît să fie opriți, ca auxiliari ai echipei de chimiști.

Alex veni în pivnița cu clorură de magneziu și ne chemă la examen. Și iată-ne ca șapte pui stîngaci în spatele cloștii, urmîndu-l pe Alex sus pe scărița de la *Polimerisations-Büro*. Sîntem pe palier, o plăcuță pe ușă cu trei nume cunoscute. Alex bate respectuos, își scoate bereta și intră : se aude o voce potolită ; Alex iese.

— *Ruhe, jetzt. Warten*. Să așteptăm în tăcere.

Asta ne convine. Cînd aștepți, timpul trece lin, fără să fie nevoie să intervii pentru a-l împinge înainte, în vreme ce atunci cînd lucrezi, fiecare clipă ți se înfige în trup și trebuie să o înlături printr-un efort. Noi sîntem întotdeauna bucuroși să așteptăm ; sîntem în stare să așteptăm ore în șir cu inerția obtuză, desăvîrșită, a păianjenilor în pînzele vechi.

Alex e nervos, se plimbă încolo și-ncoace : ne dăm la o parte ori de cîte ori trece. Și noi, fiecare în felul său, sîntem neliniștiți. Numai Mendi

10*

nu e, Mendi e rabin ; e din Rusia subcarpatică, din acel amestec de popoare în care fiecare vorbește cel puțin trei limbi, iar Mendi vorbește șapte. Știe multe lucruri, și e sionist militant, lingvist, a fost partizan și e doctor în științe juridice ; nu e chimist, dar oricum, vrea să încerce. Este un omuleț tenace, curajos și pătrunzător.

Bálla are un creion și toți stăm grămadă în jurul lui. Nu sîntem siguri că vom mai fi în stare să scriem și am vrea să încercăm.

Kohlenwasserstoffe, Massenwirkungsgesetz[1]. Îmi răsar în minte numirile nemțești ale compușilor și ale formulelor : îi sînt recunoscător creierului meu ; nu m-am mai ocupat de mult de el și totuși continuă să mă servească atît de bine.

Uite-l pe Alex. Eu sînt chimist : ce-am eu de împărțit cu acest Alex ? Se proțăpește în fața mea, îmi aranjează cu mișcări bruște gulerul hainei, îmi scoate bereta, mi-o pune din nou pe cap, apoi face un pas îndărăt, apreciază cu un aer dezgustat efectul și întoarce spatele bombănind :

— *Was für ein Muselmann Zugang !* Ce achiziție scorojită !

Ușa s-a deschis. Cei trei doctori au hotărît că numai șase candidați vor fi examinați în cursul dimineții. Al șaptelea nu. Al șaptelea sînt eu, am numărul matricol cel mai mare ; trebuie să mă întorc la lucru. De-abia în cursul după-amiezii

[1] Hidrocarbură, Legea efectului masei.

va veni Alex să mă ia ; ce ghinion, nici măcar n-o să pot lua legătura cu ceilalți ca să știu „ce întrebări pun".

Iată-mă din nou cu Alex. Pe scări, mă privește strîmb : se simte într-un fel responsabil pentru înfățișarea mea jalnică. Mă urăște pentru că sînt italian, pentru că sînt evreu și pentru că dintre toți, sînt cel ce se îndepărtează cel mai mult de idealul lui bărbătesc de caporal. Prin analogie, deși nu pricepe nimic și e mîndru de această incompetență a lui, afișează o profundă neîncredere în posibilitățile mele la examen.

Am intrat. E numai doctorul Pannwitz ; Alex, cu bereta în mînă, îi vorbește în șoaptă:

— ...un italian, numai de trei luni în lagăr, pe jumătate *kaputt... Er sagt er ist Chemiker*[1]... dar el, Alex, pare să aibă rezervele sale în această privință.

Alex este expediat rapid ; trebuie să stea deoparte, iar eu mă simt ca Oedip în fața sfinxului. Deși am mintea limpede și în clipa asta îmi dau seama că miza în joc e mare, încerc totuși un impuls absurd să dispar, să mă sustrag încercării.

Pannwitz e înalt, slab, blond ; are ochii, părul și nasul ca orice neamț ; stă impunător la o masă de lucru complicată. Eu, *Häftling* 174.517, stau în picioare în biroul lui, un birou adevărat, strălucitor, curat, pus în ordine, și am impresia că

[1] El zice că-i chimist.

aș lăsa urme murdare pe orice colț de care m-aș atinge.

Cînd sfîrși de scris, ridică ochii și mă privi.

Din ziua aceea m-am gîndit de multe ori și în felurite chipuri la *Doktor* Pannwitz. M-am întrebat care o fi mecanismul lui intim de om ; cum își umple timpul în afara polimerizării și a conștiinței indo-germanice. Mai ales după ce am redevenit „om liber" am dorit mult să-l mai întîlnesc, nu din răzbunare, ci numai dintr-o curiozitate a mea în ceea ce privește sufletul omenesc.

Pentru că privirea lui n-a trecut de la un om la altul ; și dacă aș putea să explic cu adevărat natura acelei priviri schimbată ca prin peretele de sticlă al unui acvariu între două ființe care se află în medii diferite, aș putea atunci explica și esența marii demențe a celei de-a treia Germanii.

Am putut percepe în acel moment tot ceea ce gîndeam noi toți și spuneam despre nemți. Creierul care-i conducea ochii albaștri și mîinile-i îngrijite zicea : „Acest ceva din fața mea aparține unei specii pe care e de la sine înțeles că e oportun să o suprimi. În acest caz trebuie mai întîi să te convingi că nu conține vreun element utilizabil". Iar în capul meu, ca semințele într-un dovleac gol, zornăiau frazele : „ochii albaștri și părul blond sînt prin esență răi. Sînt specialist în chimie minerală. Sînt specialist în sinteze organice. Sînt specialist în..."

Și începu interogatoriul, în vreme ce Alex, al treilea exemplar zoologic, căsca și scrîșnea în colțul lui.

— *Wo sind Sie geboren?*[1] Îmi vorbește cu *Sie*, cu dumneavoastră : *Doktor Ingenieur* Pannwitz nu are simțul umorului. Fir-ar el să fie, nu face nici cel mai mic efort să vorbească o nemțească mai pe înțeles.

— Sînt licențiat al Universității din Torino în 1941, *summa cum laude*, și, în timp ce spun asta am senzația precisă că nu sînt crezut, și, ca să spun drept, eu însumi nu mai cred ; e suficient să-mi privești mîinile murdare, numai răni, pantalonii de pușcăriaș acoperiți cu noroi uscat. Totuși sînt chiar eu, licențiatul din Torino. În clipa aceasta mai ales, e imposibil să pui la îndoială identitatea mea cu el ; într-adevăr rezervorul de aduceri aminte din chimia organică, în ciuda îndelungatei inerții, răspunde la cerere cu o neașteptată docilitate ; în plus, recunosc beția lucidă, exaltarea care mi-o simt caldă prin vene ; este febra examenelor, febra *mea*, a examenelor *mele*, acea mobilizare spontană a tuturor facultăților logice și a tuturor noțiunilor pe care mi-o invidiau atîta colegii de școală.

Examenul merge bine. Pe măsură ce-mi dau seama de asta, simt cum cresc în înălțime. Acum mă întreabă ce subiect am avut la diplomă. Trebuie să fac un efort desperat ca să trezesc aceste secvențe de amintiri atît de îndepărtate : e ca

[1] Unde v-ați născut ?

și cum aș încerca să-mi amintesc evenimentele unei încarnări anterioare.

Ceva mă ajută. Bietele și vechile mele *Măsuri constante dioelectrice* îl interesează cu deosebire pe acest arian blond cu existența sigură : mă întreabă dacă știu engleza, îmi arată textul lui Gattermann și găsesc că e absurd și neverosimil ca aici, dincoace de sîrma ghimpată, să existe un Gattermann între totul identic celui pe care învățam în Italia, în anul patru, la mine acasă.

În sfîrșit, am terminat : agitația care m-a stăpînit tot timpul probei dispare brusc și eu contemplu năuc și fără vlagă mîna cu piele bălaie, care, cu caractere neînțelese, hotărăște soarta mea pe foaia albă.

— *Los, ab !*[1] Alex reintră în scenă, sînt din nou sub jurisdicția lui. Îl salută pe Pannwitz lovindu-și călcîiele, i se răspunde cu un semn foarte ușor din pleoape. Eu zăbovesc o clipă în căutarea unei formule de salut adecvată : e-n zadar, în germană știu să zic a mînca, a munci, a fura, a muri ; știu să zic și acid sulfuric, presiune atmosferică și generator de unde scurte,, dar habar n-am cum poate fi salutată o persoană de vază.

Iată-ne din nou pe scări. Alex zboară pe trepte : are pantofi din piele pentru că nu e evreu și picioarele ușoare ca diavolii din iad. Se întoarce de jos să mă privească pieziș, în timp ce eu cobor împiedicat și zgomotos cu saboții mei

[1] Dă-i drumul, hai

desperecheați, enormi, ținîndu-mă de balustradă ca un moșneag.

Se pare că totul a mers bine, dar ar fi o nesocotință să mă bizui pe asta. Cunosc destul de bine lagărul ca să știu că nu trebuie făcute previziuni, mai ales optimiste. Ceea ce e sigur e că a trecut o zi fără să muncesc, și deci la noapte o să-mi fie mai puțin foame ; este un avantaj concret, un bun cîștigat.

Ca să intrăm din nou în *Bude* trebuie să traversăm un teren acoperit cu bîrne și plase metalice stivuite. Un cablu de oțel de la un scripete ne taie drumul ; Alex îl prinde ca să sară peste el. *Donnerwetter*[1], zice, și-și privește mîna mînjită de uleiul vîscos. Între timp eu îl ajung din urmă ; fără ură și nici în batjocură, Alex își frecă mîna de umărul meu, pe palmă și pe dosul ei, ca să și-o curețe bine, și ar fi destul de mirat Alex, bruta asta nevinovată, dacă cineva i-ar spune că eu îl judec azi, în lumina acestui gest, că-l judec pe el, pe Pannwitz și pe nenumărați alții care au fost ca el, mari și mici, la Auschwitz și aiurea.

[1] La naiba !

CÎNTUL LUI ULISE

Eram șase care răzuiam și curățam pe dinăuntru o cisternă îngropată în pămînt ; lumina zilei ajungea la noi numai printr-o ferestruică a ușii de la intrare. Era o muncă de lux pentru că nimeni nu ne controla. În schimb era frig și umezeală. Praful de rugină ne ardea sub pleoape și pe gît, intra în gură lăsîndu-ne un gust ca de sînge.

La un moment dat scărița de frînghie care atîrna de ușă prinse să se miște : venea cineva. Deutsch stinse țigara, Goldner îl trezi pe Sivadjan ; toți ne apucarăm să răzuim cu putere peretele sonor de tablă.

Nu era *Vorarbeiter*-ul, era numai Jean, ***Pikolo***-ul echipei noastre. Jean era un student alsacian ; deși avea douăzeci și patru de ani, era cel mai tînăr *Häftling* al echipei de chimiști. De aceea îi revenise lui însărcinarea de *Pikolo*, adică curier-scrib, răspunzînd de curățenia barăcii, de predarea uneltelor, de spălatul gamelelor, de contabilitatea orelor de muncă ale echipei.

Jean vorbea curent franceza și germana : de cum îi recunoscurăm pantofii pe treapta de sus a scăriței, încetarăm lucrul.

— *Also, Pikolo, was gibt es Neues ?* [1]

— *Qu'est-ce qu'il y a comme soupe aujourd'hui ?* [2]

...În ce toane era șeful ? Dar povestea cu cele douăzeci și cinci de lovituri de bici pentru Stern ? Cum era afară ? Citise ziarul ? A ce mirosea la bucătăria civililor ? Cît era ceasul ?

Jean era foarte iubit în echipă. Trebuie spus că funcția de picolo reprezintă o treaptă destul de ridicată în ierarhia celor sus-puși. Un picolo (care de obicei nu are mai mult de șaptesprezece ani) nu lucrează manual, are mînă liberă asupra rezervelor din cazanul cu rații și poate sta toată ziua lîngă sobă : „de aceea" are drept la o jumătate de rație suplimentară și are toate șansele să devină prieten și confident al șefului de la care primește oficial hainele și pantofii lepădați. Or, Jean era un picolo ieșit din comun. Era șiret, robust, și în același timp blînd și prietenos și deși își ducea cu tenacitate și curaj lupta, mascată, împotriva lagărului și a morții, nu neglija raporturile omenești cu tovarășii mai puțin privilegiați ; pe de altă parte, fusese atît de abil și perseverent încît cîștigase încrederea șefului, a lui Alex.

Alex se ținuse de toate promisiunile făcute. Se dovedise un animal violent și neîncrezător,

[1] Ei, Pikolo, ce noutăți ?

[2] Ce fel de supă avem azi ? (Franc.).

înarmat cu o ignoranță solidă, opacă și cu multă prostie, excepție făcînd flerul și tehnica lui de zbir experimentat, trecut prin multe. Nu lăsa să-i scape nici o ocazie ca să se laude cu sîngele-i curat și cu triunghiul verde și afișa un profund dispreț pentru chimiștii lui zdrențăroși și înfometați : *Ihr Doktoren ! Ihr Intelligenten !* [1], rînjea în fiecare zi văzîndu-i înghesuindu-se cu gamelele întinse la distribuirea rației. Față de maiștrii civili se arăta extrem de supus și servil, iar cu SS-iștii păstra legături de prietenie cordială.

Era vădit încurcat de registrul echipei și de raportul zilnic al prestărilor și aceasta fusese calea aleasă de *Pikolo* pentru a-i deveni necesar. Fusese o acțiune lentă, precaută și subtilă pe care întreaga echipă o urmărise timp de o lună cu sufletul la gură, dar în cele din urmă apărarea ariciului fusese înfrîntă și *Pikolo* confirmat în funcție, spre satisfacția tuturor celor interesați.

Deși Jean nu abuza de poziția lui, constatasem totuși că un cuvînt al lui spus pe tonul potrivit și la momentul potrivit avea mare greutate ; în cîteva rînduri pusese o vorbă ca să salveze pe cîte unul din noi de la bici sau de la denunțul în fața SS-iștilor. Eram prieteni de o săptămînă: ne descoperisem unul pe celălalt în împrejurarea neobișnuită a unei alarme aeriene, dar

[1] Voi doctori ! Voi intelectuali !

apoi, prinși de ritmul crunt al lagărului, nu mai putusem decît să ne salutăm în fugă la latrine, la spălător.

Spînzurat cu o mînă de scara oscilantă, arătă spre mine :

— *Aujourd'hui c'est Primo qui viendra avec moi chercher la soupe* [1] *!*

Pînă în ziua precedentă fusese Stern, transilvăneanul strabic ; acum căzuse în dizgrație din cauza nu știu cărei povești cu niște mături furate din depozit și *Pikolo* reușise să sprijine candidatura mea ca ajutor la *Essenholen*, la corvoada cotidiană a rației.

Se cățără spre ieșire și eu îl urmai, clipind din ochi în lumina orbitoare a zilei. Afară era călduț și soarele făcea să se ridice din pămîntul gras un miros ușor de vopsea și catran care-mi amintea de o plajă estivală din copilărie. *Pikolo* îmi întinse una din cele două bare și o pornirăm sub cerul senin de iunie.

Încercai să-i mulțumesc, dar mă întrerupse : nu era nevoie. Se zăreau Carpații acoperiți de zăpadă. Respirai aerul curat ; mă simțeam ușor ca niciodată.

— *Tu es fou de marcher si vite. On a le temps, tu sais* [2]. Rația se distribuia la un kilometru depărtare; de-acolo trebuia să ne întoarcem cu cazanul de cincizeci de kile purtîndu-l

[1] Azi Primo va veni cu mine după supă (franc.).

[2] Ești nebun de mergi așa repede. E timp destul, doar știi (franc.).

cu ajutorul barelor. Era o muncă destul de obositoare, dar implica un marș plăcut la dus, fără povară, și ocazia, mereu dorită, de a te apropia de bucătării.

Încetinirăm pasul. *Pikolo,* priceput, știuse să aleagă drumul astfel încît aveam să facem un lung ocol, mergînd cel puțin o oră, fără să trezim bănuieli. Vorbeam de casele noastre, de Strasbourg și Torino, de lecturile și de studiile noastre. Despre mamele noastre : ce mult seamănă toate mamele între ele ! Și mama lui îl certa că nu știa niciodată cîți bani are în buzunar, și mama lui s-ar fi mirat dacă ar fi știut că se descurcase, că se descurca zi de zi.

Trecu un SS-ist pe bicicletă. E Rudi, un *Blockführer. Alt,* drepți, scoate-ți bereta. *Sale brute, celui-là*[1]. *Ein ganz gemeiner Hund.*[2] — Lui îi e indiferent dacă vorbește în franceză sau germană? Da, îi e indiferent, poate să gîndească în ambele limbi. A fost în Liguria o lună, îi place Italia, ar vrea să învețe italiana. Eu aș fi bucuros să-l învăț : nu putem să o facem ? Ba da. Chiar acum, e același lucru, important e să nu pierdem timpul, să nu pierdem ora asta.

Trece Limentani, din Roma, tîrîndu-și picioarele, cu o gamelă ascunsă sub haină. *Pikolo* e atent, prinde cîteva cuvinte din dialogul nostru și repetă rîzînd :

— *Zup-pa, cam-po, ac-qua !*[3]

[1] O brută împuțită (franc.).
[2] O javră (germ.).
[3] Supă, lagăr, apă.

Trece Frenkel, turnătorul. Să grăbim pasul, nu se știe niciodată ; ăsta face rău de dragul răului.

Cîntul lui Ulise. Cine știe cum și de ce mi-a venit în minte ; dar n-am timp de ales, ora asta și așa a cam trecut. Dacă Jean e inteligent, va înțelege. Va înțelege : de atîta sînt azi în stare.

— ...Cine e Dante. Ce e *Comedia.* Ce sentiment curios de nou încerci, cînd vrei să explici pe scurt ce e *Divina Comedie.* Cum e împărțit Infernul, ce este talionul. Vergiliu e Rațiunea, Beatrice e Teologia.

Jean ascultă cu atenție și eu încep încet și răspicat :

Și-al vechii flăcări cel mai lung vîlvoi
zbătut porni să scoată murmurarea
cum face-un foc bătut de vînt la noi.

Iar vîrful ei așa-și făcea mișcarea,
părînd al unei limbi ce-ar fi vorbit,
și vocea-a scos și-a zis : — „După...

Aici mă opresc și încerc să traduc. Dezastru : bietul Dante și biata franceză ! Cu toate astea experiența pare promițătoare : Jean admiră ciudata asemănare a limbii și-mi sugerează cuvîntul potrivit pentru a reda „vechi".

Spun „După..." și apoi nimic. Un gol în memorie. „Aproape de Gaeta, mai'nainte". Alt gol. Îmi vine în minte cîte un fragment neutilizabil : „„...nici mila de-un părinte bătrîn, pe-atunci,

nici dragostea datoare să curme-al Penelopei plîns fierbinte..." Aşa o fi ?

...Şi-aşa plecai eu... pe-al mării sterp întins.

De asta da, de asta sînt sigur, sînt în măsură să-i explic lui *Pikolo,* să disting de ce *„misi me"* (plecai eu) nu e *„je me mis"* ; e mult mai sugestiv şi mai îndrăzneţ, este o opreliște încălcată, este ca şi cum te-ai proiecta pe tine însuţi dincolo de o barieră ; noi cunoaştem bine acest impuls. „Pe-al mării sterp întins" : *Pikolo* a călătorit pe mare şi ştie ce vrea să însemne şi cum e cînd orizontul se închide de jur împrejur, liber, drept şi simplu şi nu rămîne decît mirosul mării : imagini dulci, teribil de îndepărtate.

Am ajuns la *Kraftwerk*[1], unde lucrează echipa care montează cabluri. Trebuie să fie şi inginerul Levi pe aici. Iată-l, i se vede numai capul ieşit din tranşee. Îmi face semn cu mîna. E un om tare, nu l-am văzut niciodată cu moralul scăzut, nu vorbeşte niciodată de mîncare.

„Pe-al mării sterp întins". „Pe-al mării sterp întins". Ştiu că se leagă de „...numai c-o mînă de soţi ce-apoi cu mine-au fost mereu", dar nu-mi amintesc dacă e înainte sau după. Şi călătoria, temerara călătorie dincolo de coloanele lui Hercule, ce jale, sînt nevoit să o redau în proză : un sacrilegiu. N-am salvat decît un vers, dar merită să ne oprim asupra lui :

Ca mai spre-adînc să nu cuteze nime.

[1] Uzina electrică.

„Să nu cuteze" : trebuia să vin în lagăr ca să-mi dau seama că e o expresie folosită în text şi mai înainte. Dar nu-i împărtăşesc gîndul lui Jean, nu-s sigur că e o observaţie importantă. Cîte alte lucruri n-ar fi de spus şi soarele e deja sus, ora prînzului e aproape. Mă grăbesc, mă grăbesc aproape cu furie.

Uite, atenţie *Pikolo,* deschide-ţi urechile şi mintea, simt că trebuie să înţelegi :

Voi fii sînteţi ai nobilei seminţe
şi nu născuţi spre trai de dobitoc,
ci-onoare să cătaţi şi cunoştinţe.

E ca şi cum le-aş auzi şi eu pentru prima oară : ca un sunet de trompetă, ca vocea lui Dumnezeu. Pentru o clipă am uitat cine sînt şi unde mă aflu.

Pikolo mă roagă să repet. Ce bun e *Pikolo,* şi-a dat seama că asta-mi face bine. Sau poate e mai mult decît atît : poate că, în ciuda traducerii plate şi a comentariului pedestru şi grăbit, a înţeles mesajul, a simţit că îl vizează, că îi vizează pe toţi oamenii chinuiţi, pe noi mai ales, şi că ne vizează pe noi doi, care îndrăznim să vorbim despre aceste lucruri ducînd barele pentru supă pe umăr.

Şi-astfel redeşteptai atîta foc...

...şi mă forţez, în zadar, să explic, ce multe vrea să spună „redeşteptai". Şi iar o lacună, de data asta ireparabilă. „Şi tot de-atîtea ori se stinse luna" sau ceva asemănător ; dar mai-nainte ?...

Nici o idee, *Keine Ahnung,* cum se zice pe aici. Să mă ierte *Pikolo,* am uitat pe puţin patru terţine.

— *Ça ne fait rien, vas-y tout de même.*[1]

...Cînd negr-un munte şi-a ivit cununa
departe-n fund, prin zare-nnegurată
cum alta-n lume n-am văzut nici una.

Da, da, „cum alta-n lume" şi nu altfel, propoziţie consecutivă. Şi munţii, cînd se văd de departe... munţii... ah, *Pikolo,* zi ceva, vorbeşte, nu mă lăsa să mă gîndesc la munţii mei care apăreau în amurgul serii cînd mă întorceam cu trenul de la Milano la Torino !

Degeaba, trebuie să continui, astea-s lucruri care se gîndesc, dar nu se spun. *Pikolo* aşteaptă şi mă priveşte. Aş da supa de azi să ştiu cum se leagă „n-am văzut nici una" cu finalul. Mă străduiesc să reconstitui cu ajutorul rimelor, închid ochii, îmi muşc degetele, dar nu ajută la nimic, restul e învăluit în negură. Îmi joacă în minte alte versuri : „...pămîntul lăcrimat dădu vînt...", nu, e altfel. E tîrziu, deja e tîrziu, am ajuns la bucătărie, trebuie să închei :

Trei roţi cu marea-ntreagă ea făcu
şi-a patra oară pupa-n sus o-mpinse
şi prora-n jos, cum Altuia-i plăcu.

[1] Nu face nimic, zi-i mai departe (franc.).

Îl opresc pe *Pikolo ;* e absolut necesar şi urgent să asculte, să înţeleagă acest „cum Altuia-i plăcu", înainte de a fi prea tîrziu ; mîine, el sau eu putem să nu mai fim în viaţă, sau să nu ne mai vedem vreodată. Trebuie să-i spun, să-i explic despre Evul Mediu, despre anacronismul atît de uman şi necesar şi totuşi neaşteptat, şi despre atîtea altele, ceva gigantic pe care eu însumi nu l-am întrezărit decît acum, în intuiţia unei clipe, poate raţiunea destinului nostru, a existenţei noastre aici, acum...

Ne şi aflăm la coadă pentru supă, în mijlocul mulţimii sordide şi zdrenţuite a purtătorilor de cazane din celelalte echipe. Noii veniţi se înghesuie în spatele nostru. — *Kraut und Rüben ? Kraut und Rüben.* Se anunţă oficial că azi supa e de varză şi napi :

Choux et navets. Kaposzta és répak.
Şi-adîncul mării peste noi se-ntinse.

ÎNTÎMPLĂRILE DIN VARĂ

În tot cursul primăverii continuaseră să sosească transporturi din Ungaria; un prizonier din doi era ungur; maghiara devenise a doua limbă din lagăr, după idiș.

În august 1944, noi, cei veniți cu cinci luni înainte, eram deja socotiți vechi. Astfel stînd lucrurile, noi, cei din echipa 98 nu ne-am mirat că promisiunile făcute și examenul de chimie trecut rămăseseră fără consecințe: nici nu ne-am mirat, nici nu ne-am întristat peste măsură: la urma urmei toți încercam o anumită teamă de schimbări. „Cînd se schimbă ceva se schimbă în mai rău", zicea unul din proverbele din lagăr. Mai ales că în general, experiența ne dovedise de nenumărate ori zădărnicia oricărei previziuni: la ce bun să te chinui să prevezi viitorul cînd nici un gest de-al nostru, nici un cuvînt nu ar fi putut să-l influențeze cu ceva? Eram *Häftlinge* vechi: înțelepciunea noastră consta în „nu căuta să înțelegi"; nu mai încercam să ne imaginăm viitorul, nu ne mai făceam probleme în legătură cu felul și momentul în care totul avea să se sfîrșească: să nu pui și să nu-ți pui întrebări.

Păstram amintirile vieții noastre anterioare, dar voalate și îndepărtate și de aceea dureros de dulci și triste, ca amintirile primei copilării și ale tuturor lucrurilor care s-au sfîrșit, în vreme ce pentru fiecare din noi clipa intrării în lagăr stătea la originea altor secvențe de amintiri, apropiate și aspre, mereu confirmate de experiența prezentă, ca niște răni zilnic redeschise.

Știrile, care circulau pe șantier despre debarcarea aliaților în Normandia, despre ofensiva rusească și despre atentatul eșuat împotriva lui Hitler, provocaseră valuri de speranță violentă, dar efemeră. Fiecare simțea cum îl părăsesc puterile pe zi ce trece, cum i se destramă voința de a trăi, cum i se întunecă mintea; Normandia, Rusia erau atît de îndepărtate și iarna atît de aproape; atît de concrete foamea și dezolarea și așa de ireal tot restul, încît părea cu neputință să existe cu adevărat o lume și un timp în afara lumii noastre de noroi și a timpului nostru zadarnic și încremenit pentru care nu mai eram capabili să ne închipuim un sfîrșit.

Pentru oamenii vii cu adevărat, unitățile timpului au întotdeauna o valoare cu atît mai mare, cu cît sînt mai bogate resursele interne ale celui ce le străbate; dar pentru noi, ore, zile și luni se revărsau tulburi din viitor spre trecut, mereu prea încete, materie josnică și inutilă de care încercam să ne eliberăm cît mai repede. Odată încheiat timpul în care zilele se succedau vii, prețioase și irecuperabile, viitorul

ne apărea în față plumburiu și inform, ca o barieră de netrecut. Pentru noi, istoria se oprise.

Dar în august '44 au început bombardamentele asupra Sileziei Superioare și s-au prelungit, cu pauze și reluări neregulate, toată vara și toată toamna pînă la criza definitivă.

Monstruoasa zvîrcolire de gestație colectivă de la Buna încetă brusc și degeneră într-o activitate dezlînată, frenetică, de neînțeles. Ziua în care trebuia să înceapă producția de cauciuc sintetic și care părea foarte apropiată în august, a fost mereu amînată și nemții sfîrșiră prin a nu mai pomeni nimic de asta.

Lucrările de construcție au fost suspendate; forța nesfîrșitei turme de sclavi a fost îndreptată în altă direcție și deveni din zi în zi mai îndărătnică și de o vrăjmășie pasivă. După fiecare incursiune apăreau noi stricăciuni de reparat; să demontezi și să deplasezi instalațiile delicate puse de numai cîteva zile în funcțiune, să înalți în grabă refugii și adăposturi care de la prima încercare se dovedeau (ce ironie!) lipsite de rezistență, inutile.

Crezusem că orice ar fi fost de preferat monotoniei zilelor egale, înverșunat de lungi, dezolării sistematice și ordonate a Bunei în timpul lucrului; ne-am schimbat însă repede părerea cînd Buna a început să se sfărîme în bucăți în jurul nostru, ca lovită de un blestem, în care noi înșine ne simțeam implicați. A trebuit să asudăm în praf și printre dărîmăturile fierbinți, și să tremurăm ca animalele, striviți la

pămînt de furia avioanelor. Ne întorceam pe întuneric, frînți de oboseală, uscați de sete, în serile acelea foarte lungi și spulberate de vînt ale verii poloneze și găseam lagărul răvășit, fără pic de apă pentru spălat și băut, fără pic de supă pentru stomacurile noastre lihnite, fără un strop de lumină, ca să ne putem apăra bucata de pîine unul de foamea celuilalt, sau pentru a ne găsi, dimineața, pantofii și hainele în bolgia întunecată, și răsunînd de urlete, a barăcii.

În Buna se dezlănțuiau civilii germani, cu furia omului sigur de sine care se trezește din lungul somn al tiraniei și-și vede sfîrșitul fără să-l poată înțelege. În ceasul pericolului pînă și *Reichsdeutsche* din lagăr, inclusiv cei politici, au simțit din nou legătura sîngelui și pămîntului. Noua situație a redus la termenii elementari urzeala urii și a neînțelegerilor și a pus din nou față în față cele două tabere: deținuții politici, împreună cu triunghiurile verzi și cu SS-iștii vedeau, sau credeau că văd, pe chipurile noastre batjocura revanșei și bucuria mîrșavă a răzbunării. În privința asta erau cu toții de acord și cruzimea lor s-a dublat.

Din clipa aceea nici un neamț nu a putut uita că noi eram de partea cealaltă: de partea secerătorilor necruțători care străbăteau ca niște stăpîni cerul german pe deasupra sîrmei ghimpate și întorceau propriile lor arme asupra făptașilor, ducînd zi de zi măcelul pînă-n casele lor, în casele niciodată violate pînă atunci.

Cît despre noi, eram prea distruși pentru a ne teme cu adevărat. Puținii care mai aveau încă puterea să judece și să simtă au găsit în bombardamente o putere nouă şi o speranţă ; cei pe care foamea nu-i redusese încă la o inerție totală, au profitat ades de momentele de panică generală pentru a întreprinde expediții de două ori temerare (deoarece, în afara pericolului direct al incursiunilor, furtul făptuit în stare de alarmă era pedepsit cu spînzurătoarea) în bucătăria fabricii și în depozite. Dar cei mai mulți au privit noul pericol şi noile neajunsuri cu aceeași indiferență : nu era o resemnare conștientă, ci lîncezeala opacă a animalelor îmblînzite cu lovituri, care nu mai simt durerea.

Nouă ne era interzis accesul în refugiile blindate. Cînd pămîntul începea să se zguduie, ne tîram năuciți și șchiopătînd, prin pîraiele corozive lăsate de perdelele de fum pînă la terenurile întinse, necultivate, pe care se aruncau gunoaiele, cuprinse între zidurile Bunei ; acolo zăceam inerți, îngrămădiți unii peste alții de parcă am fi fost morți, sensibili cu toate acestea la plăcerea momentană a membrelor în repaus. Priveam cu ochi inexpresivi coloanele de fum și foc care izbucneau în jurul nostru : în momentele de răgaz, însoțite de zumzetul ușor amenințător pe care orice european îl cunoaște, culegeam de pe pămîntul de sute de ori călcat în picioare, florile firave de cicoare și de mușețel și le mestecam îndelung în tăcere.

Cînd se termina alarma, ne întorceam de pretutindeni la locurile noastre, turmă mută, nesfîrșită, obișnuită cu mînia oamenilor și a lucrurilor, și ne reluam munca de fiecare zi, urîtă ca întotdeauna, iar acum, evident, inutilă și absurdă.

În această lume zdruncinată cu fiecare zi tot mai tare de freamătul sfîrșitului apropiat, pradă unor noi terori și speranțe, alternate cu intervale de sclavie sălbatică, mi s-a întîmplat să-l întîlnesc pe Lorenzo.

Povestea legăturilor mele cu Lorenzo e în același timp lungă și scurtă, limpede și enigmatică ; e povestea unor vremuri și a unor condiții șterse de acum din orice realitate prezentă și de aceea nu cred că va putea fi înțeleasă altfel de cum se înțeleg azi întîmplările legendare și ale istoriei celei mai îndepărtate.

În termeni concreți ea se reduce la cîteva lucruri : un muncitor civil italian mi-a adus cîte o bucată de pîine și resturile rației sale zi de zi, timp de șase luni ; mi-a dăruit maioul său numai petice ; a scris pentru mine o vedere în Italia și mi-a transmis răspunsul. Pentru toate astea, nu a cerut și nu a acceptat vreo răsplată fiindcă era bun și simplu și nu concepea să faci binele pentru răsplată.

Dar să nu vă pară puțin. Cazul meu nu a fost singurul ; cum am mai spus, mai aveau și alții tot felul de legături cu civilii, scoțînd din asta atît cît să supraviețuiască ; dar erau altfel de legături. Tovarășii noștri vorbeau despre ele cu

tonul ambiguu și plin de subînțelesuri cu care bărbații de lume vorbesc despre raporturile lor cu femeile, ca de niște aventuri de care, pe bună dreptate, poți fi orgolios, pentru care dorești să fii invidiat, dar care, și pentru conștiințele cele mai păgîne, rămîn totuși în limita lucrurilor permise și cinstite, drept care ar fi incorect și puțin convenabil să vorbești complicîndu-te prea mult. Astfel, deținuții povestesc despre „protectorii“ și „prietenii“ lor civili cu discreție, fără să dea nume, pentru a nu-i compromite și, mai ales, pentru a nu-și crea rivali nedoriți. Cei mai versați, seducătorii de profesie, ca Henri, nu vorbesc deloc de asta ; ei își învăluie succesele într-o aureolă de mister echivoc și se mărginesc la aluzii și cuvinte spuse pe jumătate, calculate astfel încît să-i lase ascultătorului o impresie de legendă confuză și neliniștitoare, după care ei s-ar bucura de bunele grații ale unor civili nelimitat de puternici și de generoși. Asta cu un scop bine precizat : faima de om norocos, cum am arătat deja, se dovedește de un real folos pentru cine știe să se înconjoare cu ea.

Faima de seducător, de „învîrtit“, provoacă în același timp invidie, batjocură, dispreț și admirație. Cine se lasă surprins cînd mănîncă lucruri din „învîrteală“ e judecat foarte aspru : e o gravă lipsă de pudoare și de tact, în afara faptului că, evident, e o prostie. Tot atît de prostesc și impertinent ar fi să întrebi : „cine ți-a dat ? unde ai găsit ? cum ai făcut ?“ Numai numerele mari, proștii neajutorați, care nu știu

nimic despre regulile lagărului, pun astfel de întrebări la care nu se răspunde, sau se răspunde cu *Verschwinde Mensch !*, *Hau'ab, Uciekaj, Schiess' in den Wind Va chier ;* în fine, cu unul din numeroasele echivalente ale lui „cară-te“, în care abundă argoul lagărului.

Sînt unii care se specializează în complicate și răbdătoare campanii de spionaj pentru a identifica cine este civil sau grupul de civili de la care se aprovizionează cutare și încearcă în fel și chip să-i ia locul. Iau naștere nesfîrșite controverse de prioritate, cu atît mai amare pentru păgubaș cu cît un civil „prelucrat“ e întotdeauna mai rentabil și îndeosebi „mai sigur“ decît un civil care e la primul contact cu noi. Este un civil care din rațiuni sentimentale și tehnice evidente valorează mult mai mult : deja cunoaște baza „aranjamentelor“, regulile și riscurile și, în plus, a dovedit că e în măsură să treacă peste barierele de castă.

În fapt, pentru civili noi sîntem intangibili. Mai mult sau mai puțin explicit, și cu toate nuanțele care se află între dispreț și compătimire, civilii gîndesc că trebuie să ne fi făcut vinovați de cine știe ce culpă foarte gravă dacă am fost condamnați la o astfel de viață. Ne aud vorbind în multe limbi de neînțeles, care pentru ei sună grotesc ca sunetele scoase de animale ; ne văd ignobil subjugați, cu fiecare zi tot mai jos, fără păr, fără onoare și fără nume, bătuți în fiecare zi, din ce în ce mai abjecți, și niciodată nu întrezăresc în ochii noștri o scînteie de rebeliune, de împăcare sau de credință. Vă-

zîndu-ne hoţi şi nedemni de încredere, acoperiţi de noroi, zdrenţăroşi şi flămînzi, şi confundînd efectul cu cauza, ne consideră demni de această abjecţie. Cine ar putea deosebi chipurile noastre ? Pentru ei sîntem *kazett*, neutru singular.

Natural, asta nu-i împiedică pe mulţi dintre ei să ne arunce din cînd în cînd cîte o bucată de pîine, un cartof sau să ne dea, după distribuirea „supei civililor“ pe şantier, gamelele lor să mîncăm ce au lăsat pe fund şi să le restituim spălate. O fac ca să scape de vreo privire flămîndă stînjenitoare, dintr-un impuls momentan de omenie sau din simpla curiozitate de a ne vedea alergînd din toate părţile şi disputîndu-ne fără jenă, ca animalele, dumicatul, pînă ce îl înhaţă cel mai puternic, iar toţi ceilalţi se îndepărtează batjocoriţi şi şchiopătînd.

Or, între mine şi Lorenzo nu s-a întîmplat nimic de felul acesta. Dacă ar fi să precizez cauzele pentru care tocmai viaţa mea, din mii de vieţi asemănătoare, a putut rezista încercării, cred că tocmai lui Lorenzo îi datorez astăzi viaţa ; şi nu atît pentru ajutorul lui material, cît pentru că mi-a amintit în permanenţă, cu prezenţa lui, cu felul lui atît de firesc şi la îndemînă de a fi bun, că mai există o lume dreaptă dincolo de a noastră, ceva şi cineva încă pur, integru, necorupt, nesălbăticit, străin de ură şi teamă ; ceva foarte greu de definit, o posibilitate îndepărtată de bine pentru care merită să rezişti.

Personajele acestei cărţi nu sînt oameni. Omenia lor a fost îngropată sau şi-au îngropat-o ei înşişi sub jignirea suferită sau impusă altuia. De la SS-iştii răi şi proşti, la toţi acei *kapos*, politici sau criminali, *Prominenz* mai mari şi mai mici, pînă la deţinuţii nediferenţiaţi şi sclavi, toţi din ierarhia absurdă impusă de nemţi sînt uniţi în mod paradoxal de o aceeaşi goliciune interioară.

Dar Lorenzo era un om. Omenia lui era curată, integră ; el era în afara acestei lumi a negării. Datorită lui Lorenzo am putut să nu uit că eu însumi sînt om.

OCTOMBRIE 1944

Ne-am împotrivit iernii cu toate forţele noastre. Ne-am agăţat de toate orele călduţe, la fiecare apus am încercat să reţinem soarele încă o clipă pe cer, dar totul a fost în zadar. Ieri seară soarele a apus irevocabil într-o învolburare de ceaţă din care abia se distingeau furnalele şi sîrmele, iar acum, dimineaţa e iarnă.

Noi ştim ce înseamnă asta pentru că eram aici iarna trecută, iar ceilalţi o să afle curînd. Înseamnă că lună de lună, din octombrie pînă în aprilie, dintre noi vor muri şapte din zece. Cine n-o să moară, o să sufere întruna, clipă de clipă, zi de zi : de dimineaţă, încă de cu zori, pînă la distribuirea supei de seară, va trebui să-şi ţină incontinuu muşchii încordaţi, să sară de pe un picior pe celălalt, să-şi frece mîinile ca să reziste la frig. Va trebui să dea din pîine ca să-şi procure mănuşi sau să piardă ore întregi de somn ca să şi le coasă cînd se vor fi rupt. Cum n-o să se mai poată mînca afară, va trebui să mîncăm în baracă, în picioare, dispunînd fiecare de o palmă de podea,

interzis fiind să te sprijini de paturi. Tuturor li se vor deschide plăgi pe mîini şi ca să obţină o faşă vor trebui să aştepte seară de seară, ore în şir, în picioare, în zăpadă şi vînt.

Cum foamea noastră nu e totuna cu senzaţia celui ce sare o masă, tot aşa felul nostru de a simţi frigul, ar cere o denumire aparte. Noi zicem „foame", zicem „oboseală", „teamă" şi „durere", zicem „iarnă", dar sînt cu totul altceva decît se ştie. Acestea-s cuvinte libere, create şi folosite de oameni liberi care trăiau, bucurîndu-se şi suferind, în casele lor. Dacă lagărele ar mai fi continuat să existe, s-ar fi creat un nou limbaj, un limbaj aspru ; ai nevoie de el pentru a explica ce înseamnă să trudeşti toată ziua în vînt, la o temperatură sub zero grade, avînd pe tine numai o cămaşă, indispensabili, o haină şi pantaloni de pînză, să fii vlăguit şi înfometat şi să ai conştiinţa sfîrşitului apropiat.

Cum vezi stingîndu-se o speranţă, tot aşa azi dimineaţă am văzut venind iarna. Ne-am dat seama cînd am ieşit din baracă şi ne-am dus la spălat : nu erau stele, iar aerul întunecat şi rece mirosea a zăpadă. În careu, în lumina zorilor, adunaţi pentru muncă, nimeni nu a deschis gura. Cînd am văzut primii fulgi de zăpadă, ne-am gîndit că dacă pe vremea asta, cu un an în urmă, ni s-ar fi spus că avem să mai prindem o iarnă în lagăr, ne-am fi aruncat între firele electrice şi că am face-o şi acum, dacă am mai avea un pic de minte, dacă n-ar

mai stărui în noi restul acesta de speranță nemărturisită.

Pentru că „iarnă“ mai înseamnă și altceva.

Primăvara trecută nemții au ridicat în incinta lagărului nostru două corturi imense. Fiecare a găzduit pe vreme bună mai bine de o mie de oameni. Acum corturile au fost demontate și două mii de inși în plus se îngrămădesc în barăcile noastre. Noi, vechii prizonieri, știm că această situație nu e pe placul nemților și că în curînd o să se întîmple ceva pentru ca numărul să scadă.

Se anunță selecțiile. *Selekcja*, cuvîntul hibrid latino-polonez revine o dată, de două ori, de multe ori în limbile noastre diferite; la început nu-l percepeam, apoi se impune atenției, în sfîrșit, ne obsedează.

În dimineața asta polonezii zic *Selekcja*. Polonezii sînt primii care află știrile și, în general, caută să nu le difuzeze, pentru că poate fi oricînd folositor să știi ceva în vreme ce alții nu știu încă.

Cînd toți vor ști că selecția este iminentă, foarte puținul pe care cineva l-ar putea întreprinde ca să i se sustragă (să corupă cu pîine și tutun vreun medic sau pe vreunul mai mare; să treacă din baracă în Ka-Be sau invers, la momentul potrivit, astfel încît să se încrucișeze cu comisia) va fi deja monopolul lor.

În zilele următoare, atmosfera din lagăr și de pe șantier este saturată de *Selekcja*: nimeni nu știe nimic precis, dar toți vorbesc despre asta, pînă și muncitorii liberi, polonezi, italieni, francezi, pe care îi vedem pe furiș la lucru. Nu s-ar putea spune că din asta pornește un val de descurajare. Moralul nostru colectiv e prea nediferențiat și plat pentru a fi inconstant. Lupta împotriva foamei, a frigului și a muncii lasă prea puțin loc gîndului; chiar dacă e vorba de un astfel de gînd. Fiecare reacționează în felul lui, dar aproape nici unul prin atitudinile care păreau mai plauzibile, mai realiste, adică prin resemnare sau desperare.

Cine poate să ia măsuri, le ia; dar sînt foarte puțini aceștia pentru că este extrem de greu să te sustragi selecției: nemții fac lucrurile astea cu mare sîrg și seriozitate.

Cine nu poate să preîntîmpine selecția cu mijloace materiale, își caută altfel apărarea. La latrine, la spălător, noi ne arătăm unul altuia toracele, fesele, coapsele și tovarășii ne dau asigurări:

— Stai liniștit, fără doar și poate, nu-i rîndul tău... *du bist kein Muselmann* [1]... mai curînd eu... și la rîndul lor își dau jos pantalonii și ridică cămașa.

Nici unul nu-i refuză altuia asemenea pomană: nimeni nu e atît de sigur de soarta lui încît să aibă inima să-i condamne pe ceilalți. Și eu l-am mințit cu nerușinare pe bătrînul Wertheimer; i-am spus că dacă au să-l întrebe, să spună că are patruzeci și cinci de ani și să nu uite să se radă cu o seară mai înainte, chiar de va trebui să dea un sfert de pîine, dar chiar fără asta, să nu se teamă; pe de altă parte,

[1] Tu nu ești un musulman.

nu e deloc sigur că e vorba de o selecţie pentru camerele de gazare : n-a auzit de la *Blockältester* că cei aleşi vor merge la Jaworszno, în lagărul de convalescenţă ?

E absurd ca Wertheimer să spere : arată ca de şaizeci de ani, are nişte varice imense şi aproape că nici foamea nu o mai simte. Şi totuşi se urcă în pat senin şi liniştit, iar celui care-l întreabă îi răspunde cu vorbele mele : în zilele acestea au devenit lozinca lagărului. Eu însumi le-am repetat, întocmai, fără unele amănunte, aşa cum mi le-a spus Şaim, care e în lagăr de trei ani şi care, fiind puternic şi robust, e uimitor de sigur de sine. Şi eu l-am crezut.

Cu această bază fragilă am trecut şi eu prin marea selecţie din octombrie 1944, cu o linişte de neimaginat. Eram liniştit pentru că reuşisem să mă mint atît cît trebuia. Faptul că nu am fost ales se datorează mai mult întîmplării şi nu dovedeşte că încrederea mea a fost întemeiată.

Şi Monsieur Pinkert este *a priori* un condamnat : e suficient să-i vezi ochii. Îmi face semn să mă apropii şi cu un aer confidenţial îmi spune că a aflat, dintr-o sursă secretă, că de data asta cu adevărat e altceva : Sfîntul Scaun, prin intermediul Crucii Roşii Internaţionale... în sfîrşit, garantează el, personal, categoric, atît pentru el cît şi pentru mine e exclus orice pericol : se ştie că el, ca civil, a fost ataşatul ambasadei belgiene la Varşovia.

Prin urmare, într-un fel sau altul şi aceste zile de tensiune, care, acum cînd povestesc,

par să fi fost peste orice limită omenească de chinuitoare, au trecut nu foarte diferit de toate celelalte.

Disciplina din lagăr şi din Buna nu slăbeşte cîtuşi de puţin, munca, frigul şi foamea ajung să stăpînească pe deplin.

Azi e duminică lucrătoare, *Arbeitssonntag* : se lucrează pînă la ora treisprezece, apoi ne întoarcem în lagăr pentru duş, ras, controlul general al rîiei, al păduchilor şi în chip misterios, pe şantier, toţi au aflat că selecţia se va face astăzi.

Ştirea a ajuns ca întotdeauna însoţită de un cortegiu de amănunte contradictorii şi suspecte : chiar azi-dimineaţă s-a făcut selecţia la infirmerie ; procentajul a fost de şapte la sută din total, de treizeci, de cinzeci la sută din bolnavi. La Birkenau, coşul crematoriului fumegă de zece zile. Trebuie să se facă loc pentru un transport imens care va sosi din ghetoul din Posen. Tinerii îşi spun unii altora că vor fi aleşi toţi bătrînii. Cei sănătoşi le spun celor sănătoşi că vor fi aleşi numai bolnavii. Vor fi excluşi specialiştii. Vor fi excluşi evreii germani. De asemenea numerele mici. O să fii ales tu. O să fiu exclus eu.

După regulament, începînd cu ora treisprezece fix, şantierul se goleşte şi nesfîrşitul şir cenuşiu defilează timp de două ore prin faţa posturilor de control, unde, ca în fiecare zi, sîntem număraţi şi răsnumăraţi şi trebuie să ne sincronizăm paşii la intrare şi la ieşire, în sunetul fanfarei care cîntă neîncetat marşuri.

Se pare că totul va decurge ca în fiecare zi, coșul de la bucătării fumegă ca totdeauna și deja se distribuie supa. Apoi s-a auzit clopotul și atunci am înțeles că a sosit clipa.

Clopotul bate de obicei în zori, anunțînd deșteptarea; cînd bate în mijlocul zilei înseamnă *Blocksperre,* închiderea în baracă, iar asta se întîmplă cînd se fac selecții, pentru ca nimeni să nu se sustragă, iar cînd cei selecționați pleacă spre camerele de gazare, pentru ca nimeni să nu-i vadă.

Blockältester-ul nostru își cunoaște meseria. S-a convins că am intrat cu toții, a închis ușa cu cheia, a distribuit fiecăruia fișa cu matricola, numele, profesiunea, vîrsta și naționalitatea și a dat ordin ca toți să se dezbrace complet, păstrînd numai pantofii. În felul acesta, goi și cu fișele în mînă, o să așteptăm să vină comisia în baraca noastră. Noi sîntem baraca 48, dar nu se poate ști dacă vor începe de la baraca 1 sau de la 60. Oricum, cel puțin o oră putem sta liniștiți și n-avem decît să ne băgăm sub pătură ca să ne încălzim.

Unii moțăie deja, cînd o dezlănțuire de ordine, înjurături și lovituri ne avertizează că vine comisia. Cu lovituri de pumni și urlete, *Blockältester*-ul și ajutoarele lui aduc în față turma de bărbați goi, speriați, începînd de la fundul dormitorului și-i înghesuie în *Tagesraum,* care găzduiește și direcția biroului furieri. *Tagesraum*-ul e o cămăruță de șapte metri pe patru: odată făcută adunarea, în *Tagesraum* e înghesuită o masă omenească încinsă și compactă care umple perfect toate colțurile și exercită o presiune atît de mare asupra pereților din lemn, de-i face să pîrîie.

Acum sîntem cu toții în *Tagesraum* și după ce că n-ai răgazul, nu-i nici măcar loc ca să ți se facă frică. Senzația provocată de carnea caldă care te apasă de jur împrejur e cu totul aparte și nu chiar neplăcut. Trebuie să ai grijă să ții nasul în sus ca să ai puțin aer și să nu mototolești sau să pierzi fișa din mînă.

Blockältester-ul a închis ușa dinspre dormitor și le-a deschis pe celelalte două care din *Tagesraum* și din dormitor dau afară. Aici, în fața celor două uși, stă arbitrul soartei noastre, un subofițer SS. În dreapta îl are pe *Blockältester,* în stînga pe furierul barăcii. Fiecare din noi, ieșind gol din *Tagesraum,* în frigul de octombrie, trebuie să parcurgă în fugă cei cîțiva pași dintre cele două uși prin fața celor trei, să înmîneze fișa SS-istului și să intre la loc pe ușa dormitorului. În fracțiunea de secundă dintre două treceri, după ce ne-a aruncat o privire din față și din spate, SS-istul hotărăște soarta noastră și, la rîndul său, înmînează fișa celui din dreapta sau celui din stînga, ceea ce înseamnă viața sau moartea fiecăruia dintre noi. În trei-patru minute e „terminată“ o baracă de două sute de oameni, iar în cursul după-amiezii, lagărul întreg de douăsprezece mii de oameni.

Țintuit în masa de carne din *Tagesraum*, am simțit cum încetul cu încetul cedează presiunea din jurul meu și după puțin timp mi-a venit rîndul. Asemenea tuturor, am trecut și eu cu pas energic și elastic, încercînd să țin capul sus, pieptul scos în afară și mușchii bine încordați. Am încercat să trag cu coada ochiului să văd ce se întîmplă în spatele meu și am avut impresia că fișa mea a ajuns în dreapta.

Pe măsură ce intrăm în dormitor, putem să ne îmbrăcăm la loc. Nimeni nu știe cu siguranță care îi este soarta, de aceea trebuie stabilit înainte de toate dacă fișele condamnate sînt cele din dreapta sau din stînga. De acum nu mai e cazul să ne cruțăm unul pe altul și să ne facem scrupule superstițioase. Toți se înghesuie în jurul celor mai bătrîni, în jurul celor mai atinși de subnutriție, mai „musulmani" : dacă fișele lor au ajuns în stînga, stînga e fără îndoială partea condamnaților.

Înainte de a se fi sfîrșit selecția, toți știu că, într-adevăr, stînga a fost *schlechte Seite*, latura nenorocoasă. Firește, sînt și unele nereguli : René, de exemplu, atît de tînăr și de robust, a sfîrșit la stînga : poate unde are ochelari, sau fiindcă merge puțin cocoșat ca toți miopii, dar poate, mai curînd, dintr-o neatenție : René a trecut prin fața comisiei chiar înaintea mea și e posibil să se fi schimbat fișele. Mă mai gîndesc la asta, vorbesc cu Alberto și cădem de acord că ipoteza e verosimilă : nu știu ce-o să gîndesc mîine sau mai tîrziu ; azi faptul nu trezește în mine nici o emoție precisă.

Tot de o greșeală trebuie să fi fost vorba și în cazul lui Sattler, un țăran zdravăn transilvănean, care acum douăzeci de zile mai era la el acasă. Sattler nu înțelege germana, n-a priceput nimic din tot ce s-a întîmplat și acum, stă într-un colț și-și cîrpește cămașa. Trebuie să mă duc să-i spun că n-o să mai aibă nevoie de cămașă ?

Nu sînt de mirare scăpările astea : examenul e foarte rapid și sumar și, dealtfel, pentru administrația lagărului important nu e atît să fie lichidați neapărat cei mai puțin utili, cît să se elibereze în grabă un procentaj anume de locuri.

În baraca noastră, selecția a luat sfîrșit, dar continuă în celelalte, motiv pentru care tot mai sîntem ținuți închiși. Cum între timp au sosit bidoanele cu supă, *Blockältester*-ul hotărăște să înceapă distribuirea. Celor selecționați li se va da o porție dublă. N-am aflat niciodată dacă aceasta a fost o inițiativă absurd de miloasă a șefului de baracă, sau o dispoziție clară a SS-iștilor ; cert e că în intervalul de două-trei zile (uneori chiar mai mare) dintre selecție și plecare, victimele se bucurau de acest privilegiu la Monowitz-Auschwitz.

Ziegler întinde gamela, primește rația obișnuită, apoi rămîne acolo în așteptare. „Ce mai vrei ?" îl întreabă *Blockältester*-ul : nu are scris că lui Ziegler i se cuvine supliment, îl alungă cu un ghiont, dar Ziegler se întoarce și insistă umil : a fost trecut cu adevărat în stînga, toți au văzut, n-are decît să consulte fișele : are

dreptul la o porţie dublă. După ce a obţinut-o, se retrage liniştit pe pat şi mănîncă.

Acum fiecare răzuie cu grijă fundul gamelei pentru a scoate ultimele resturi de supă şi se iscă un zdrăngănit răsunător, ceea ce înseamnă că ziua s-a sfîrşit. Încetul cu încetul se aşterne tăcerea şi atunci, din patul meu, care e la al treilea nivel, îl văd şi îl aud pe bătrînul Kuhn care se roagă, cu voce tare, cu bereta pe cap, legănîndu-şi cu violenţă bustul. Kuhn îi mulţumeşte lui Dumnezeu că nu a fost ales.

Kuhn e smintit. Nu-l vede, în patul de alături, pe Beppo, grecul, care are douăzeci de ani şi poimîine va merge la gazare şi ştiind bine asta, stă întins, privind fix becul, fără să mai zică şi fără să se mai gîndească la nimic? Nu ştie Kuhn că data viitoare va fi rîndul lui? Nu înţelege Kuhn că azi s-a săvîrşit o infamie pe care nici o rugăciune adresată cerului, nici o iertare, nici ispăşirea vinovaţilor, în sfîrşit, nimic din ce e în putinţa omului nu o va putea şterge vreodată?

Dacă aş fi Dumnezeu aş scuipa rugăciunea lui Kuhn.

KRAUS

Cînd plouă ai vrea să poţi să plîngi. E noiembrie, plouă de zece zile şi pămîntul e ca fundul unei mlaştini. Orice obiect din lemn miroase a ciuperci.

Dacă aş putea să fac zece paşi spre stînga, aş fi la adăpost, sub acoperiş; m-aş mulţumi şi cu un sac cu care să-mi acopăr umerii sau măcar cu speranţa unui foc la care să mă usuc; sau măcar cu o zdreanţă uscată să-mi pun între cămaşă şi spinare. Mă gîndesc, între două lopeţi, şi cred într-adevăr că ar fi o mare fericire să ai o zdreanţă uscată.

De-acum, mai uzi decît sîntem nu putem deveni, trebuie numai să încerci să te mişti cît mai puţin cu putinţă şi mai ales să nu faci mişcări noi pentru ca altă porţiune de piele să nu ajungă, fără să fie nevoie, în contact cu hainele ude leoarcă şi îngheţate.

Noroc că azi nu bate vîntul. Ce ciudat, într-un fel sau altul mereu ai impresia că eşti norocos, că o împrejurare, oricît de măruntă, te ţine în pragul dinaintea desperării şi îţi permite să trăieşti. Plouă, dar nu bate vîntul. Sau, plouă

şi bate vîntul, dar cînd ştii că deseară e rîndul tău la suplimentul de supă găseşti şi azi forţa să rezişti pînă seara. Sau, mai mult, ploaie, vînt, foamea obişnuită ; atunci ne gîndim că din moment ce nu simţi altceva decît suferinţă şi lehamite, cum se întîmplă uneori, încît ai impresia că eşti cu adevărat la fund, ei bine, dacă am vrea, dacă ar fi nevoie, am putea să ne ducem oricînd să ne atingem de firele electrice sau să ne aruncăm sub roţile trenurilor în manevră şi atunci ar înceta să mai plouă.

De azi-dimineaţă stăm ţintuiţi în noroi, cu picioarele larg desfăcute, fără să clintim labele din cele două adîncituri care s-au format în pămîntul lipicios, legănîndu-ne din şolduri la fiecare lopată. Eu sînt la mijlocul gropii, Kraus şi Clausner sînt la fund, Gounan deasupra mea, la nivelul solului. Numai Gounan poate privi în jur şi prin monosilabe îl avertizează din cînd în cînd pe Kraus despre oportunitatea de a accelera ritmul, după cum trece cineva pe drum, sau, eventual, de a se odihni. Clausner dă cu tîrnăcopul, Kraus îmi dă mie pămîntul, lopată cu lopată, şi eu i-l trec treptat lui Gounan care-l pune alături în grămadă. Alţii fac naveta cu roabele şi cară pămîntul cine ştie unde ; nu ne priveşte : azi lumea noastră e această groapă de noroi.

Kraus a greşit o lopată, un bloc de noroi zboară şi mi se turteşte de genunchi. Nu e prima oară cînd se întîmplă şi fără prea multă nădejde îl avertizez să fie atent : e ungur, înţelege destul

de puţin germana şi nu ştie un cuvînt în franceză. E deşirat, are o faţă ciudată, mică şi strîmbă şi poartă ochelari ; cînd rîde parcă e un copil, şi rîde des. Lucrează prea mult şi prea cu vigoare : n-a învăţat încă arta noastră vicleană de a face economie de tot, de suflare, de mişcare, pînă şi de gîndire. Nu ştie că e mai bine să te laşi bătut, că de bătaie de obicei nu se moare, dar de trudă da, şi încă urît, iar cînd ajungi să-ţi dai seama e deja prea tîrziu. Încă mai gîndeşte... oh, nu, bietul Kraus, asta nu e judecată, ci numai cinste stupidă de mic funcţionar ; a adus-o pînă aici, şi acum are impresia că e ca afară, unde e cinstit şi logic să munceşti, şi, în plus, convenabil, deoarece, după cum spun toţi, cu cît munceşti mai mult cu atît cîştigi şi mănînci mai bine.

— *Regardez-moi, ça !... Pas si vite, idiot !* [1], înjură Gounan de sus ; apoi şi-aduce aminte şi traduce în germană : *Langsam, du blöder Einer, langsam verstanden ?* [2] ; Kraus n-are decît să se omoare trudind dacă vrea, dar nu azi cînd lucrăm în lanţ şi ritmul nostru de lucru depinde de al lui.

Uite, asta-i sirena de la Carbură, acum au să plece prizonierii englezi : e patru şi jumătate. Apoi vor trece ucrainiencele şi va fi cinci ; o să putem să ne îndreptăm spinările şi numai marşul de întoarcere, apelul şi controlul păduchilor ne vor mai despărţi de odihnă.

[1] Uită-te la mine, aici... Nu aşa repede, idiotule ! (Franc.)
[2] Încet, prostule, încet, ai înţeles ? (Germ.)

Se face adunarea, *Antreten,* din toate părţile, de peste tot se tîrăsc afară manechine de noroi, îşi întind braţele amorţite, duc uneltele în barăci. Noi ne scoatem cu grijă picioarele din groapă, ca să nu ne fie înghiţiţi saboţii şi plecăm, bălăbănindu-ne şi şiroind de apă, încolonaţi pentru marşul de întoarcere. *Zu dreien,* cîte trei. Am vrut să mă aşez lîngă Alberto, azi n-am lucrat împreună, trebuie să ne întrebăm unul pe altul cum a mers, dar cineva mi-a dat una în stomac şi am ajuns în spate, ia te uită, chiar lîngă Kraus.

Pornim. Şeful dă cadenţa cu voce aspră: *Links, links, links* [1] *;* la început te dor picioarele, apoi puţin cîte puţin te încălzeşti şi nervii se destind. Şi ziua de azi, care de dimineaţă părea nesfîrşită şi de netrecut, am străbătut-o minut cu minut ; acum, că s-a încheiat, zace deoparte, uitată imediat, deja nu mai e o zi, nu a lăsat urme în amintirea nimănui. Ştim că mîine va fi ca azi : poate o să plouă ceva mai mult sau ceva mai puţin sau, poate, în loc să săpăm în pămînt, o să mergem la Carbură să descărcăm cărămizi. Sau poate chiar mîine o să se sfîrşească războiul şi noi o să fim omorîţi cu toţii sau transferaţi în alt lagăr sau o să ni se întîmple vreuna din acele mari schimbări care sînt neobosit pronosticate ca iminente şi sigure, de cînd lagărul e lagăr. Dar cine se putea gîndi cu toată seriozitatea la ziua de mîine ?

[1] Stîngul (germ.).

Memoria e un instrument curios : cît am stat în lagăr m-au obsedat două versuri pe care le-a scris un prieten al meu cu mult înainte :

...pînă-ntr-o zi cînd vorba mîine
lipsită de-nţeles va fi.

Aici aşa e. Ştiţi cum se zice „niciodată" în argolul lagărului ? *Morgen früh,* mîine dimineaţă.

Acum e ora de *links, links, links und links,* oră în care nu trebuie să greşeşti pasul. Kraus e neîndemînatic, a şi primit un picior de la şef pentru că nu ştie să meargă în rînd. Şi uite că începe să gesticuleze şi să mormăie într-o germană jalnică : auzi, auzi ! Vrea să-mi ceară scuze pentru lopata cu noroi, n-a înţeles încă unde ne aflăm. Trebuie să recunoaştem că ungurii sînt oameni aparte.

Să mergi la pas şi să susţii o discuţie complicată în germană e prea mult ; de data asta eu sînt cel care îi atrage atenţia că a greşit pasul. L-am privit şi dincolo de picăturile de ploaie de pe ochelari i-am văzut ochii şi erau ochii omului Kraus.

În acel moment se întîmplă un lucru important şi trebuie spus acum, poate pentru acelaşi motiv pentru care trebuia să se întîmple atunci. I-am ţinut o lungă predică lui Kraus : într-o germană mizerabilă, dar încet şi răspicat, convingîndu-mă după fiecare propoziţie că a înţeles.

I-am povestit că mă visasem la mine acasă, în casa în care mă născusem, alături de ai mei,

așezat cu picioarele strînse sub masa pe care era multă, foarte multă mîncare. Și era vară, și era în Italia : la Napoli ?... ei, da, la Napoli, nu e cazul să umblu cu subtilități. Și uite așa, deodată se aude soneria, mă scol plin de nerăbdare și mă duc să deschid, și, pe cine crezi că văd ? Pe el, chiar pe el, Kraus, Kraus Páli, cu păr, curat, gras, îmbrăcat ca un om liber, ținînd în mînă o pîine rotundă. De două kile, caldă. *Servus Páli, wie geht's ?* [1], și mă simțeam plin de bucurie, îl invitam să intre, le spuneam alor mei cine era și că venea de la Budapesta : de-aia era așa ud ; pentru că era ud așa cum i-acum. Și-i dădeam să mănînce și să bea și apoi un pat bun să doarmă, și era noapte, dar era o căldură plăcută și-ntr-o clipă eram cu toții uscați (chiar așa, pentru că și eu eram foarte ud).

Ce băiat de treabă trebuie să fi fost Kraus în viața civilă ! N-o să trăiască mult aici, se vede asta de la prima ochire și se poate demonstra ca o teoremă. Îmi pare rău că nu știu maghiara: emoția lui erupe și iată-l izbucnind într-o cascadă de cuvinte ungurești dezlînate. N-am putut să înțeleg altceva decît numele meu, dar din gesturile solemne am dedus că erau jurăminte și urări.

Sărman prostănac ! De-ar ști că nu-i adevărat, că n-am visat nimic în legătură cu el, că în afara unei clipe scurte, pentru mine și el e nimic, așa cum e totul aici, în afara foamei și a frigului și a ploii din jur.

[1] Bună, Páli, cum o duci ?

DIE DREI LEUTE VOM LABOR [1]

Cîte luni au trecut de la intrarea noastră în lagăr ? Cîte din ziua în care am ieșit din Ka-Be ? Dar din ziua examenului de chimie ? Dar de la selecția din octombrie ?

Alberto și cu mine ne punem des aceste întrebări și multe altele. Cînd am intrat, noi, italienii, eram nouăzeci și șase din convoiul de o sută șaptezeci și patru de mii ; numai douăzeci și nouă din noi au supraviețuit pînă în octombrie și din ăștia, opt au fost luați după selecție. Acum sîntem douăzeci și unu și iarna e abia la început. Cîți din noi vor supraviețui pînă la Anul Nou ? Cîți pînă în primăvară ?

De cîteva săptămîni incursiunile aviației inamice au încetat ; ploaia de noiembrie s-a transformat în zăpadă și zăpada a acoperit ruinele. Nemții și polonezii vin la lucru cu cizme de cauciuc, cu apărători de urechi din blană și cu pufoaice, prizonierii englezi cu jachetele lor minunate din blană. În lagărul nostru s-au distribuit paltoane numai cîtorva privilegiați ; noi constituim o echipă specializată, care, teoretic,

[1] Cei trei din laborator.

lucrează numai înăuntru : de aceea am rămas în ținuta de vară.

Noi sîntem chimiști ; de aceea lucrăm la sacii de fenilbeta. În miezul verii, după primele incursiuni aviatice, am golit depozitul : fenilbeta ni se lipea pe sub haine de brațele asudate și ne da mîncărimi ca rîia ; de pe fețele noastre, pielea se desprindea în coji mari, arse. După aceea, incursiunile au încetat și a trebuit să ducem sacii la loc în depozit. Apoi depozitul a fost lovit și noi am pus sacii la adăpost, în pivnița secției Stiroli. Acum depozitul a fost reparat și trebuie să stivuim din nou sacii. Mirosul pătrunzător de fenilbeta impregnează singurul nostru veșmînt și ne urmărește zi și noapte ca o umbră. Pînă acum, avantajele de a fi în echipa de chimiști s-au redus la acestea : ceilalți au primit paltoane, noi nu ; ceilalți cară saci de ciment de cincizeci de kile, noi saci de fenilbeta, de șaizeci de kile. Cum să considerăm examenul de chimie și iluziile de atunci ? De cel puțin patru ori, în vară, s-a vorbit de laboratorul doctorului Pannwitz din Bau 939 și s-a zvonit că vor fi aleși dintre noi analiști pentru secția de polimerizare.

Acum, gata, s-a sfîrșit. Sîntem la ultimul act : a început iarna și odată cu ea ultima noastră bătălie. N-avem de ce să ne îndoim că e ultima. În orice clipă din zi ne trezim dînd ascultare glasului trupurilor noastre, întrebîndu-ne mădularele, dar răspunsul e același : n-au să ne țină puterile. În jurul nostru totul vorbește de ruină și de sfîrșit. Jumătate din Bau 939 este un morman de fiare răsucite și de moloz : din conductele enorme unde mai înainte vuiau va-

porii supraîncălziți, atîrnă pînă la podea țurțuri diformi albăstrii, mari cît niște pilaștri. Acum Buna e tăcută și cînd vîntul e prielnic, dacă ciulești urechea, se aude un freamăt surd subteran de la frontul ce se apropie. În lagărul nostru au venit trei sute de prizonieri de la ghetoul din Lodz, pe care nemții i-au transferat din cauza înaintării rușilor : ei au adus pînă la noi știrea despre lupta legendară din ghetoul din Varșovia și ne-au povestit cum nemții au lichidat lagărul de la Lublin cu un an mai înainte : patru mitraliere în colțuri și barăcile incendiate ; lumea din afară nu va afla niciodată. Pe cînd rîndul nostru ?

În dimineața asta, ca de obicei, șeful face împărțirea pe echipe. Cei zece de la Clormagneziu, la Clormagneziu : și aceștia pleacă tîrșindu-și picioarele cît mai încet cu putință, pentru că la Clormagneziu e munca cea mai grea cu putință : stai toată ziua cu picioarele pînă la glezne în apa sărată și înghețată care-ți macerează pantofii, hainele, pielea. Șeful ia o cărămidă și o aruncă în grămadă : ei se dau greoi la o parte, dar nu accelerează pasul. A ajuns aproape un obicei, se repetă în fiecare dimineață și nu presupune întotdeauna din partea șefului intenția precisă de a face rău.

Cei patru de la *Scheisshaus*, la munca lor : și cei patru repartizați la construirea noii latrine pornesc într-acolo. Trebuie spus că de cînd cu venirea convoaielor din Lodz și din Transilvania, am depășit efectivul de cincizeci de *Häftlinge* și misteriosul birocrat neamț care se ocupă de aceste lucruri ne-a autorizat să ridicăm

un *Zweiplatziges Kommandoscheisshaus,* adică un closet cu două locuri, rezervat echipei noastre. Noi nu rămînem indiferenţi la acest semn de distincţie, devenind astfel o echipă cu care te poţi mîndri : e clar însă că după aceea ne va lipsi cel mai plauzibil pretext pentru a chiuli de la lucru şi pentru a intra în combinaţii cu civilii. *Noblesse oblige,* spune Henri, care are corzi noi la arcuşul său. Doisprezece la cărămizi. Cinci la *Meister Dahm.* Doi la cisterne. Cîţi absenţi ? Trei. Homolka, care a intrat azi-dimineaţă în Ka-Be, fierarul, care a murit ieri şi François, transferat cine ştie unde şi de ce. Socoteala iese. Şeful o înregistrează mulţumit. Nu mai rămînem decît noi optsprezece de la fenilbeta, în afară de mai-marii brigăzii. Şi iată surpriza.

Şeful anunţă :

— Doktor Pannwitz a comunicat la *Arbeitsdienst* că au fost aleşi trei *Häftlinge* pentru laborator : 169.509 Brackier, 175.633 Kandel, 174.517 Levi.

Pentru o clipă îmi ţiuie urechile şi Buna se învîrte cu mine. În echipa 98 sîntem trei Levi, dar *Hundert Vierundsiebzig Fünf Hundert Siebzehn* [1] sînt eu, nu-i nici o îndoială. Eu sînt unul din cei trei aleşi.

Şeful ne măsoară cu un zîmbet pizmaş. Un belgian, un român şi un italian : în sfîrşit, trei *Franzosen* [2]. Cum e cu putinţă să fie trei *Franzosen* aleşi pentru paradisul laboratorului ?

[1] 174.517.
[2] Francezi.

Mulţi tovarăşi ne felicită ; Alberto înaintea tuturor, cu o bucurie sinceră, fără umbră de invidie. Alberto nu are nimic de obiectat în privinţa norocului meu, ba e chiar foarte bucuros, atît din prietenie, cît şi pentru faptul că va trage şi el foloase : într-adevăr, noi doi sîntem strîns legaţi printr-un pact de alianţă, drept care orice dumicat din „învîrteală“ se împarte în două părţi perfect egale. N-are de ce să mă invidieze, deoarece laboratorul nu intra nici în speranţele, nici măcar în vederile lui. Sîngele din venele sale e prea liber ca Alberto, neîmblînzitul meu prieten, să se gîndească la încadrarea într-un sistem ; instinctul lui îl poartă în altă parte, spre alte soluţii, spre neprevăzut, spre improvizaţie, spre nou. În schimbul unui loc bun, Alberto preferă fără să ezite incertitudinile şi luptele „liberei profesiuni“.

Am în buzunar un bilet de la *Arbeitsdienst,* unde stă scris că *Häftling* 174.517, ca muncitor specializat, are dreptul la cămaşă şi izmene noi, şi trebuie să i se radă barba în fiecare miercuri.

Buna, în ruină, sub prima zăpadă, tăcută şi încremenită ca un cadavru imens ; în fiecare zi urlă sirenele *Fliegeralarm* [1]*;* ruşii sînt la optzeci de kilometri. Centrala electrică nu mai funcţionează, coloanele pentru metanol nu mai există, trei din cele patru gazometre de acetilenă au sărit în aer. Zi de zi, se revarsă de-a valma în lagărul nostru prizonierii „recuperaţi“ din

[1] Alarmă aeriană.

toate lagărele din Polonia răsăriteană ; puţini din ei merg la lucru, cei mai mulţi continuă drumul spre Birkenau şi spre cuptoare. Raţia a fost redusă şi mai mult. Infirmeria este arhiplină. Noii sosiţi au adus în lagăr scarlatina, difteria şi tifosul exantematic.

Dar *Häftling* 174.517 a fost promovat ca specialist şi are dreptul la cămaşă şi izmene noi şi trebuie să fie ras în fiecare miercuri. Nimeni nu se poate lăuda că-i înţelege pe nemţi.

Am intrat la laborator timizi, temători şi dezorientaţi ca trei animale sălbatice care pătrund într-un mare oraş. Ce netedă şi curată e podeaua ! Seamănă surprinzător de mult cu oricare alt laborator. Trei mese lungi de lucru încărcate cu sute de obiecte familiare. Sticlăria se usucă într-un colţ, balanţa analitică, o sobă Heraeus, un termostat Höppler. Mirosul vag aromat al laboratoarelor de chimie organică mă face să tresar ca după o lovitură de bici. Îmi amintesc pentru o clipă, cu o bruscă violenţă, imediat reprimată, sala mare pe jumătate cufundată în întuneric a universităţii, anul patru, aerul blînd de mai din Italia.

Herr Stawinoga ne indică locurile de muncă. Stawinoga este un neamţ polonez, destul de tînăr, cu faţa energică, dar în acelaşi timp tristă şi obosită. Şi el e un *Doktor*, dar nu în chimie, ci *(ne pas chercher à comprendre* [1]*)* în lingvistică : cu toate astea el e şeful laboratorului. Nu

[1] Nu încerca să înţelegi (franc.).

vorbeşte cu noi din plăcere, dar nici nu-l deranjează prea mult prezenţa noastră. Ni se adresează cu *Monsieur,* ceea ce e ridicol şi intimidant.

În laborator e o temperatură minunată : termometrul arată +24°. Ne gîndim că n-au decît să ne pună să spălăm sticlăria, să măturăm pe jos, sau să transportăm buteliile de hidrogen, orice am face, numai să ne lase acolo înăuntru. Astfel problema iernii pentru noi s-a rezolvat. Şi apoi, chibzuind bine, nici problema foamei nu pare să fie prea greu de rezolvat. Au să ne percheziţioneze în fiecare zi la ieşire ? Poate că da, dar vor face asta şi ori de cîte ori vom cere să mergem la latrină ? E clar că nu. Iar aici găsim săpun, benzină, alcool. O să-mi cos un buzunar ascuns la haină, o să mă înţeleg cu englezul care lucrează în fabrică şi vinde benzină. Rămîne de văzut cît de severă e supravegherea, dar oricum, am experienţa unui an de lagăr şi ştiu că dacă unul vrea să fure, şi se pricepe, nici o supraveghere şi nici o percheziţie nu-l poate împiedica.

Aşadar, pe cît se pare, soarta, bătînd drumuri nebănuite, a făcut ca noi trei să nu suferim în iarna asta nici de frig şi nici de foame, trezind invidia a zece mii de condamnaţi. Asta înseamnă şanse serioase de a scăpa de îmbolnăvire, de degerături şi de selecţii. În aceste condiţii, naivii mai puţin cunoscători ca noi în ale lagărului ar putea fi ademeniţi de speranţa supravieţuirii şi de gîndul libertăţii. Noi însă nu, noi ştim cum merg lucrurile ; ăsta e un dar al soartei de care trebuie să te bucuri cît mai intens cu putinţă şi

imediat ; în schimb, pentru ziua de mîine, n-ai nici o siguranță. La primul geam spart, la prima măsurătoare greșită, la cea mai mică neatenție, o să mă întorc de unde am plecat, să sufăr în zăpadă și vînt pînă o să fiu și eu gata pentru Coș. Și apoi, cine poate ști ce-o să se întîmple cînd au să vină rușii ?

E sigur că rușii vor veni. Pămîntul se cutremură zi și noapte sub picioarele noastre ; în tăcerea deșartă a Bunei, zgomotul înfundat și surd al artileriei se aude acum fără încetare. Atmosfera e încărcată, se simte în aer că se va întîmpla ceva hotărîtor. Polonezii nu mai lucrează, francezii merg din nou cu capul sus. Englezii ne fac cu ochiul și ne salută pe ascuns, ba cîteodată chiar pe față, cu un „V“ format din arătător și degetul mijlociu.

Dar nemții sînt surzi și orbi, ferecați într-o platoșă de încăpățînare și de voită ignorare. Au fixat o nouă dată pentru intrarea în producție a cauciucului sintetic : 1 februarie 1945. Amenajează refugii și tranșee, repară stricăciunile, clădesc, luptă, comandă, organizează și ucid. Ce altceva ar putea să facă ? Sînt hitleriști : felul ăsta al lor de a acționa nu e gîndit și deliberat, ci e generat de natura și destinul lor. N-ar putea face altfel : dacă se rănește cineva, bolnav fără scăpare, rana prinde să se cicatrizeze, chiar dacă întreg corpul va muri peste o zi.

Acum, în fiecare dimineață, la împărțirea pe echipe, șeful ne cheamă mai întîi pe noi, cei trei de la laborator, *die drei Leute vom Labor.*

În lagăr, dimineața și seara, nimic nu mă distinge de turmă, dar în timpul zilei, la lucru, stau la adăpost și căldură și nu mă lovește nimeni ; fur și vînd săpun, benzină, fără risc prea mare și sper să obțin un bon pentru pantofi din piele. Și apoi poți numi asta muncă ? Să muncești înseamnă să împingi vagoane, să cari bîrne, să spargi pietre, să dai cu lopata, să strîngi cu mîinile goale oroarea de fier înghețat. În schimb, eu stau pe scaun toată ziua, am un caiet și un creion ; mi-au dat pînă și o carte ca să-mi reîmprospătez cunoștințele privind metodele analitice. Am un sertar unde-mi țin bereta și mănușile și cînd vreau să ies e suficient să-l înștiințez pe *Herr* Stawinoga, care e totdeauna de acord, și dacă întîrzii nu mă întreabă nimic ; el are aerul că suferă fizic pentru distrugerea din jur.

Tovarășii de echipă mă invidiază și pe drept cuvînt : n-ar trebui să mă declar mulțumit ? De dimineață, de cum scap de furia vîntului și trec pragul laboratorului, se ivește lîngă mine însoțitoarea mea din toate clipele de răgaz, de la Ka-Be și din duminicile de odihnă : suferința de a-mi aminti, durerea veche, adîncă, de a mă simți om, care se repede la mine cu colți de cîine, de cum conștiința iese din întuneric. Atunci iau creionul, caietul și aștern pe hîrtie ceea ce nu aș putea spune nimănui.

Și apoi, femeile. De cîte luni n-am mai văzut o femeie ? În Buna întîlneam adesea muncitoarele ucrainiene și poloneze îmbrăcate în pantaloni și jachetă de piele, masive și violente ca și

bărbații lor ; asudate și ciufulite vara, înfofolite cu haine groase iarna. Lucrau cu lopata și tîrnăcopul și nu le simțeai alături ca femei.

Aici e altceva. În fața fetelor din laborator, noi trei simțim cum intrăm în pămînt de rușine și de stingherealǎ. Știm bine cum arătăm : ne vedem unul pe celălalt și ni se întîmplă uneori să ne privim în cîte un geam lucios. Sîntem ridicoli și respingători. Lunea avem craniul ras, iar sîmbăta este acoperit cu un strat subțire de mucegai. Avem fața umflată și gălbuie, încrustată tot timpul de tăieturile bărbierului grăbit și deseori de vînătăi și răni negricioase. Gîtul ne e lung și noduros ca la niște pui jumuliți. Hainele sînt neînchipuit de murdare, acoperite cu pete de noroi, de sînge și grăsime ; lui Kandel pantalonii îi ajung pînă la jumătatea pulpelor, lăsînd să se vadă gleznele osoase, acoperite cu păr ; mie îmi curge haina pe umeri ca de pe un cuier de lemn. Sîntem plini de purici, și deseori ne scărpinăm fără jenă ; sîntem nevoiți să cerem voie la latrină umilitor de des. Saboții noștri sînt insuportabil de zgomotoși și acoperiți cu straturi alternate de noroi și de unsoarea regulamentară.

În afară de asta, noi ne-am obișnuit cu mirosul nostru, dar fetele nu, și nu scapă nici o ocazie să ne-o arate. Nu este mirosul obișnuit de nespălat, ci mirosul greu și dulceag care ne-a întîmpinat la venirea în lagăr și care se degajă în continuare din dormitoarele, din bucătăriile, din spălătoriile și din closetele lagărului. Îl capeți ușor și nu mai scapi de el : „atît de tînăr și deja

trăznești !" Așa-i întîmpinăm de obicei pe noii veniți.

Fetele de aici nouă ni se par fermecătoare. Sînt trei tinere nemțoaice, plus magazionera *Fräulein* Liczba, o poloneză, și *Frau* Mayer, secretara. Au pielea netedă, rozulie, rochii frumoase, viu colorate, curate, plăcute, păr blond, lung și bine aranjat, vorbesc cu multă grație și moderație, dar în loc să țină, cum ar trebui, laboratorul în ordine, curat, fumează prin colțuri, mănîncă de față cu toți tartine cu pîine și gem, își pilesc unghiile, sparg multă sticlărie și încearcă să dea vina pe noi ; cînd mătură, nu ne ocolesc picioarele. Cu noi nu vorbesc, și strîmbă din nas cînd ne văd tîrîndu-ne prin laborator, jalnici, murdari, încurcați și nesiguri în saboți. Odată i-am cerut domnișoarei Liczba o lămurire, dar nu mi-a răspuns : s-a întors cu o față plictisită spre Stawinoga și i-a spus ceva foarte repede. N-am prins înțelesul frazei, dar am auzit bine *Stinkjude* [1] și am simțit cum îmi îngheață sîngele în vine. Stawinoga mi-a spus că pentru orice problemă de laborator trebuie să ne adresăm numai lui.

Fetele de aici cîntă, așa cum cîntă toate fetele din toate laboratoarele din lume, și asta ne face tare nefericiți. Vorbesc între ele : despre cartele, despre logodnici, despre casele lor, despre sărbătorile care se apropie...

— Duminică te duci acasă ? Eu nu : e așa incomod să călătorești !

[1] Jidan împuțit.

— Eu o să mă duc de Crăciun. Mai sînt două săptămîni pînă atunci : nici nu-ţi vine să crezi, așa de repede a trecut anul ăsta !

...Anul ăsta a trecut repede. Anul trecut pe vremea asta eram liber ; în afara legii, dar liber, aveam un nume și o familie, aveam o minte avidă, neliniștită și un corp agil, sănătos. Mă gîndeam la lucruri foarte îndepărtate : la munca mea, la sfîrșitul războiului, la bine și la rău, la natura lucrurilor și-a legilor care guvernează acţiunile omenești ; și apoi la munţi, la cîntece, la dragoste, la muzică, la poezie. Aveam o încredere oarbă, adînc înrădăcinată, prostească, în bunăvoinţa destinului și găseam că a ucide și a muri e ceva străin, de domeniul literaturii. Zilele mele fuseseră vesele și triste, dar pe toate le regretam, toate fuseseră pline, pozitive ; viitorul îmi stătea înainte ca o mare bogăţie. Din viaţa mea de atunci nu-mi rămîne azi decît atît cît să sufăr de foame și de frig ; nu mai sînt destul de viu ca să pot să-mi iau viaţa.

Dacă aș vorbi mai bine nemţește aș încerca să-i explic toate astea lui *Frau* Mayer ; dar sînt sigur, nu ar înţelege, sau, dacă ar fi atît de bună și de inteligentă să înţeleagă, n-ar putea suporta apropierea mea și ar fugi de mine cum fugi de atingerea unui bolnav incurabil sau de un condamnat la moarte. Sau poate mi-ar dărui un bon pentru o jumătate de litru de supă de la civili

Anul ăsta a trecut repede.

ULTIMUL

Crăciunul e aproape. Merg cu Alberto, umăr la umăr, în şirul lung cenuşiu, aplecaţi în faţă ca să ne apărăm de vînt. E noapte și ninge ; nu-i deloc uşor să te ţii pe picioare, cu atît mai puţin să ţii pasul și alinierea ; cînd și cînd, cîte unul din faţa noastră se împiedică și se rostogolește în noroiul negru ; trebuie să fim atenţi să-l ocolim și să ne reluăm locul în rînd.

De cînd sînt la laborator nu mai lucrez cu Alberto și avem întotdeauna multe de povestit în timpul marșului de întoarcere. De obicei despre lucruri mărunte : vorbim de muncă, de tovarăşi, de pîine, de frig, dar de o săptămînă avem un subiect nou : Lorenzo ne aduce în fiecare seară trei sau patru litri de supă de la lucrătorii civili italieni. Pentru a rezolva problema transportului, a trebuit să ne procurăm ceea ce aici se cheamă o *menaschka*, adică o gamelă specială din tablă zincată ; seamănă mai mult cu o găleată decît cu o gamelă. Silberlust, tinichigiul, ne-a făcut-o din două bucăţi de streașină, în schimbul a trei raţii de pîine : este un recipient superb, solid şi încăpător, amintind de caracteristicile uneltelor din neolitic.

În tot lagărul numai cîţiva greci sînt în posesia unor *menaschka* mai mari ca a noastră. În afara avantajelor materiale, ea a dus la o sensibilă îmbunătăţire a condiţiei noastre sociale. O *menaschka* ca a noastră e o diplomă de nobleţe, un semn heraldic : Henri e pe punctul de a deveni prietenul nostru, ne vorbeşte ca de la egal la egal ; L. a adoptat faţă de noi un ton patern şi condescendent ; cît îl priveşte pe Elias, se ţine scai de noi : pe de o parte, ne spionează cu îndîrjire pentru a descoperi secretul „învîrtelii", pe de alta, ne sufocă cu declaraţii neinteligibile de solidaritate şi afecţiune şi ne ameţeşte cu o litanie de obscenităţi cumplite şi de înjurături italieneşti şi franţuzeşti, învăţate cine ştie de unde, cu care, evident, crede că ne onorează.

Cît priveşte aspectul etic al noii stări de lucruri, Alberto şi cu mine a trebuit să recunoaştem că n-avem de ce fi prea mîndri : dar e aşa uşor să găseşti justificări ! Pe de altă parte, însuşi faptul că avem lucruri noi despre care să vorbim, e un avantaj deloc neglijabil.

Discutăm proiectul de a ne cumpăra o a doua *menaschka*, ca să nu fim nevoiţi să facem mai mult de o expediţie pe zi pînă în colţul îndepărtat al şantierului unde lucrează acum Lorenzo. Vorbim de Lorenzo şi de felul în care va trebui să-l răsplătim. După, dacă o să ne întoarcem, fără îndoială că vom face tot ce va fi cu putinţă pentru el ; dar la ce bun să vorbim despre asta ? atît el cît şi noi sîntem convinşi că e foarte puţin probabil să ne mai întoarcem. Acum ar trebui să facem ceva ; am putea încerca să-i reparăm pantofii în cizmăria lagărului nostru, unde

reparaţiile sînt gratuite (pare paradoxal, dar oficial, în lagărele de exterminare, totul e gratuit). O să încerce Alberto : este prieten cu cizmarul şef ; poate sînt de ajuns cîţiva litri de supă.

Vorbim despre trei isprăvi recente ale noastre şi regretăm amîndoi că raţiuni evidente de secret profesional ne împiedică să le facem cunoscute şi celorlalţi ; păcat, prestigiul nostru ar avea mult de cîştigat.

Autorul primei isprăvi sînt eu. Aflînd că *Blockälterster*-ul de la 44 duce lipsă de mături, am furat una de pe şantier; pînă aici nu-i nimic extraordinar. Dificultatea era de a o introduce prin contrabandă în lagăr în timpul marşului de întoarcere şi eu socot că am rezolvat chestiunea în chip inedit, dezmembrînd corpul delict, tăind coada în două, aducînd separat fiecare piesă în lagăr (cele două bucăţi de coadă prinse de coapse, în pantaloni) şi reconstituind totul aici, fapt pentru care a trebuit să găsesc o bucată de tablă, ciocan şi cuie. Operaţia a cerut numai patru zile.

Contrar temerilor mele, destinatarul nu numai că nu a depreciat mătura mea, dar a arătat-o ca pe o curiozitate cîtorva prieteni de-ai lui, care mi-au făcut o comandă în toată regula pentru alte două mături, „de acelaşi model".

Alberto se laudă cu altceva. Mai întîi a pus la punct „operaţia pilă" şi a aplicat-o deja cu succes. La depozitul de scule, cere o pilă şi alege una măricică. Magazionerul scrie în dreptul numărului său „o pilă" şi Alberto pleacă. Se duce întins la un civil sigur (un şmecher fără pereche din Triest, care face pe dracu-n patru şi-l ajută pe Alberto mai mult de dragul artei decît din

interes sau filantropie), care schimbă fără dificultate pe piaţa liberă pila mare pe două mici de aceeaşi valoare sau ceva mai mică. Alberto restituie la depozit „o pilă“ şi pe cealaltă o vinde.

În sfîrşit, şi-a desăvîrşit zilele acestea capodopera lui, o combinaţie îndrăzneaţă, ingenioasă şi foarte elegantă. Trebuie spus că de cîteva săptămîni Alberto a primit o însărcinare specială : dimineaţa, pe şantier, i se dă o găleată în care are cleşti, şurubelniţe şi cîteva sute de plăcuţe din celuloid diferit colorate, pe care el trebuie să le monteze cu nişte suporturi speciale pentru a distinge nenumăratele tuburi lungi, de apă rece şi caldă, aburi, aer comprimat, gaz, păcură, vid etc. care străbat în toate direcţiile secţia de polimerizare. Trebuie adăugat (deşi se pare că n-are nici o legătură, dar isteţimea nu constă oare în a găsi sau în a crea raporturi între categorii de idei aparent disparate ?) că pentru toţi deţinuţii, din mai multe motive, duşul e o treabă foarte neplăcută : apa e insuficientă şi rece, sau dimpotrivă — clocotită ; nu există vestiar, nu avem prosoape, nici săpun şi în timpul absenţei forţate ţi se pot fura lucrurile cu uşurinţă. Cum duşul este obligatoriu, *Blockältester*-ii au nevoie de un sistem de control care să le permită aplicarea de sancţiuni celor ce se sustrag ; de cele mai multe ori, un om de încredere al barăcii se instalează în uşă şi, ca un Polifem, îi pipăie pe cei ce ies pentru a constata dacă sînt uzi ; cine e ud primeşte o chitanţă, cine e uscat primeşte cinci lovituri date cu vîna de bou. Numai prezentînd chitanţa îţi primeşti raţia de pîine a doua zi dimineaţa.

Atenţia lui Alberto s-a îndreptat asupra chitanţelor. De obicei, nu-s altceva decît nişte bilete mizerabile de hîrtie umede, mototolite, de nerecunoscut în momentul restituirii. Alberto îi ştie pe nemţi, iar *Blockältester*-ii sînt toţi nemţi sau de formaţie germană : le place ordinea, organizarea, birocraţia ; în plus, deşi sînt nişte mitocani iuţi de mînă şi violenţi, nutresc o dragoste copilărească pentru obiectele lucitoare şi colorate.

Acestea fiind datele problemei, să vedem cît de bine a fost rezolvată. Alberto a sustras sistematic plăcuţe de aceeaşi culoare ; din fiecare bucată a făcut trei discuri mici (instrumentul necesar, un tirbuşon, l-am improvizat eu în laborator) : cînd au fost gata două sute de discuri, atîtea cîte trebuie într-o baracă, s-a prezentat la un *Blockältester* şi i-a oferit „specialitatea“ contra cotei nebuneşti de zece raţii de pîine, de predat în rate. Clientul a acceptat cu entuziasm şi acum Alberto dispune de un extraordinar articol la modă pe care-l oferă, sigur de succes, în toate barăcile, o culoare de fiecare baracă (nici un *Blockältester* nu va vrea să treacă drept calic sau retrograd), şi, ceea ce e mai important, nu se teme de concurenţă, pentru că numai el are acces la materia primă. Nu-i bine gîndit ?

Poticnindu-ne dintr-o băltoacă în alta, între smoala cerului şi noroiul din drum, discutăm

despre toate acestea. Mergem și vorbim. Eu duc cele două gamele goale. Alberto *menaschka* grea, aproape plină. Din nou muzica fanfarei, ceremonia cu *Mützen ab* jos bereta, automat, în fața SS-iștilor, din nou *Arbeit Macht Frei* și comunicatul șefului : *„Kommando 98, zwei und sechzig Häftlinge, stärke stimmt“* șaizeci și doi deținuți, socoteala e-n regulă. Dar coloana nu s-a desfăcut, sîntem obligați să mărșăluim pînă în careu. Se face apelul ? Nu, nu-i vorba de asta. Am zărit lumina crudă a farului și silueta binecunoscută a spînzurătorii.

Mai bine de o oră echipele au tot continuat să intre, cu tropăitul apăsat al tălpilor de lemn pe zăpada înghețată. După ce s-au întors toate brigăzile, fanfara s-a oprit brusc și o voce răgușită a cerut în germană să se facă liniște. În tăcerea neașteptată s-a ridicat o altă voce și în aerul întunecat și dușmănos a vorbit îndelung, cu mînie. În sfîrșit, condamnatul a fost adus în fîșia luminoasă a farului.

Toată această punere în scenă și ceremonialul monstruos nu sînt inedite pentru nimeni. De cînd sînt în lagăr a trebuit să asist la alte treisprezece execuții publice ; numai că pînă acum se pedepseau delicte comune, furturi la bucătărie, sabotaj, tentative de fugă. Azi însă e vorba de cu totul altceva.

Luna trecută, unul din crematoriile de la Birkenau a sărit în aer. Nimeni din noi nu știe (și poate nimeni nu va ști vreodată) cum a fost pus totul la cale : se vorbește de *Sonderkommando*,

de Brigada Specială, repartizată la camerele de gazare și la cuptoare, ea însăși exterminată periodic, care e ținută într-o strictă izolare de restul lagărului. Important e că la Birkenau cîteva sute de oameni, de sclavi dezarmați și vlăguiți ca noi, au găsit în ei puterea de a acționa, de a coace roadele urii lor.

Omul care va muri azi în fața noastră a luat parte într-un fel sau altul la revoltă. Se zice că a avut legături cu răsculații de la Birkenau, că a adus arme în lagărul nostru, că urzea o revoltă simultană și în rîndurile noastre. Va muri azi sub ochii noștri : și nemții nu vor înțelege poate că moartea, solitară, moartea de om care i-a fost rezervată îi va aduce glorie și nu ocară.

Cînd neamțul sfîrși discursul, pe care nimeni n-a putut să-l înțeleagă, s-a ridicat din nou prima voce răgușită :

— *Habt ihr verstanden?* (Ați înțeles ?)

Cine a răspuns *Jawohl?* Toți și nici unul : de parcă însăși resemnarea noastră blestemată ar fi prins contur, ar fi devenit o voce colectivă care s-a ridicat deasupra capetelor noastre. În schimb, toți au auzit strigătul condamnatului ; el a străbătut barierele înțepenite, compacte ale inerției și supunerii și a făcut să vibreze miezul viu al omeniei, tăinuit în fiecare din noi.

— *Kamaraden, ich bin der Letzte!* (Tovarăși, eu sînt ultimul.)

Aş vrea să pot povesti că din rîndurile noastre, turmă netrebnică, s-a ridicat o voce, un

murmur, un semn de aprobare. Dar nimic din toate astea nu s-a întîmplat. Am rămas în picioare, încovoiați și pămîntii, cu capul plecat și nu ne-am descoperit decît atunci cînd ne-a dat ordin neamțul. Chepengul s-a deschis, trupul s-a zvîrcolit cumplit, fanfara a început să cînte, și noi, încolonați din nou, am defilat, martori la ultimele tresăriri ale muribundului.

La picioarele spînzurătorii, SS-iștii ne priveau cu ochi indiferenți : misiunea lor fusese dusă cu bine la capăt. N-aveau decît să vină rușii ! Nu mai existau oameni puternici printre noi ; ultimul atîrna deasupra capetelor noastre, iar pentru ceilalți cîteva ștreanguri fuseseră de ajuns. N-aveau decît să vină rușii : nu ne-ar fi găsit decît pe noi cei îmblînziți, noi cei stinși, demni de moartea jalnică care ne aștepta.

Să distrugi omul e greu, aproape tot atît de greu cît să-l creezi : n-a fost ușor, n-a durat puțin, dar voi, hitleriștii, ați reușit s-o faceți. Iată-ne docili sub privirile voastre : din partea noastră nu mai aveți de ce vă teme : nu vor mai fi acte de revoltă, nici cuvinte de sfidare și nici măcar o privire de condamnare.

Alberto și cu mine am intrat în baracă și n-am putut să ne privim în față. Ne gîndeam cît de puternic trebuie să fi fost acel om, cît de deosebit față de noi, dacă condiția de aici care pe noi ne-a frînt, pe el n-a putut nici să-l îndoaie.

Căci și noi sîntem înfrînți, învinși : chiar dacă am știut să ne adaptăm, chiar dacă am învățat, în cele din urmă, să ne procurăm hrana și să rezistăm trudei și frigului, chiar dacă va fi să ne întoarcem.

Am urcat *menaschka* pe pat, am făcut împărțeala, ne-am potolit foamea turbată de fiecare zi și acum ne apasă rușinea.

ISTORIA CELOR ZECE ZILE

De mai multe luni, în răstimpuri, se auzea bubuitul tunurilor ruseşti, cînd, la 11 ianuarie 1945, m-am îmbolnăvit subit de scarlatină şi am fost internat din nou în Ka-Be. *Infektionsabteilung:* asta însemna o cămăruţă, ca să spun drept, destul de curată, cu zece paturi, dispuse pe două nivele, un dulap, trei scaune şi scăunelul cu găleata pentru nevoile zilnice. Totul în trei metri pe cinci.

În paturile de sus era greu de urcat pentru că nu exista scară ; de aceea cînd un bolnav era în stare gravă, era transferat într-unul din paturile de jos.

Cînd am intrat eu, eram al treisprezecelea : din ceilalţi doisprezece, numai patru aveau scarlatină, doi francezi „politici" şi doi tineri evrei-unguri ; în afară de ei, mai erau doi difterici, doi bolnavi de tifos şi unul atins de un erizipel facial dezgustător. Ultimii doi sufereau de mai multe boli şi erau într-o stare de nedescris.

Aveam febră mare. Norocul meu a fost să primesc un pat numai pentru mine ; m-am culcat uşurat, ştiind că am dreptul la patruzeci de zile de izolare şi deci de odihnă şi considepram că rezistasem destul de bine ca să nu mă tem, pe de o parte, de consecinţele scarlatinei, iar pe de alta de selecţie.

Datorită experienţei acum îndelungate în ale lagărului, reuşisem să-mi iau cu mine lucrurile : o curea împletită din fire electrice, lingura-cuţit, un ac cu trei fire de aţă, cinci nasturi şi optsprezece pietre de brichetă pe care le şterpelisem din laborator. Din fiecare, tăind-o cu cuţitul, puteai face trei pietre mai mici, numai bune pentru o brichetă normală. Dar pentru asta îţi trebuia multă răbdare. Fuseseră evaluate la şase-şapte raţii de pîine.

Am petrecut patru zile liniştite. Afară ningea şi era foarte frig, baraca era însă încălzită. Primeam doze mari de sulfamidă, mi-era o greaţă cumplită şi mîncam cu greu ; n-aveam chef de vorbă.

Cei doi francezi bolnavi de scarlatină erau simpatici. Provinciali din Vosgi, intraseră în lagăr de cîteva zile cu un mare transport de civili ridicaţi de nemţii ce se retrăgeau din Lorena. Cel mai în vîrstă, un ţăran scund şi slab, se numea Arthur. Celălalt, tovarăşul lui de pat, Charles, era învăţător şi avea treizeci şi doi de ani ; în loc de cămaşă primise un maiou de vară ridicol de scurt.

În a cincea zi veni bărbierul. Era un grec din Salonic ; vorbea doar în frumoasa limbă spaniolă a alor săi, dar înţelegea cîte ceva din toate limbile din lagăr. Se numea Askenazi şi era în lagăr de trei ani. Nu ştiu cum reuşise să obţină funcţia de *Frisör* la Ka-Be, pentru că nu

vorbea germana, nici poloneza şi nu era nici excesiv de brutal. Înainte de a intra, îl auzisem vorbind îndelung şi agitat pe coridor cu medicul, un compatriot de-al lui. Mi s-a părut ciudată înfăţişarea lui, dar cum mimica levantinilor nu e ca a noastră, nu înţelegeam dacă era speriat, vesel sau emoţionat. Mă cunoştea, sau cel puţin ştia că sînt italian.

Cînd îmi veni rîndul, coborîi cu greu din pat. Îl întrebai în italiană dacă era ceva nou : el se opri din ras, făcu cu ochiul în chip solemn şi aluziv, arătă cu bărbia spre fereastră, apoi schiţă cu mîna un gest larg spre apus :

— *Morgen, alle Kamarad weg !* [1] Mă privi o clipă cu ochii larg deschişi, în aşteptarea uimirii mele, apoi adăugă : *Todos, todos* [2], şi continuă să mă radă. Aflase de pietricelele mele, de aceea mă rădea cu oarecare delicateţe.

Ştirea nu-mi provocă nici o emoţie deosebită. De luni de zile nu mai încercam durerea, bucuria, teama decît în felul acela detaşat şi îndepărtat, caracteristic lagărului şi care s-ar putea numi condiţional : dacă acum aş avea — mă gîndeam — sensibilitatea dinainte, acesta ar fi un moment extrem de emoţionant.

Aveam cîteva idei foarte precise : de mult prevăzusem, împreună cu Alberto, pericolele care ar fi însoţit clipa evacuării lagărului şi a eliberării. Dealtfel, ştirea adusă de Askenazi nu era decît confirmarea unui zvon care circula de mai multe zile : că ruşii erau la Czestochowa, la o sută de kilometri mai la nord, că în Buna nemţii pregăteau deja minele de sabotaj.

[1] Mîine toţi tovarăşii pleacă.
[2] Toţi, toţi (span.).

Privii rînd pe rînd chipurile tovarăşilor mei de cameră ; era clar că n-avea rost să mă adresez nici unuia din ei. Mi-ar fi răspuns : „Ei şi ?“ şi totul s-ar fi oprit aici. Francezii erau însă altfel, erau încă proaspeţi.

— Ştiţi, le spusei, mîine se evacuează lagărul.

Mă asaltară cu întrebări :

— Încotro ? pe jos ?... şi bolnavii ? dar cei ce nu pot să meargă ?

Aflaseră că sînt un deţinut vechi şi că înţelegeam germana : trăgeau concluzia că ştiam în privinţa asta mult mai mult decît lăsam să se creadă.

Nu cunoşteam amănunte : le-o spusei răspicat, dar ei continuară cu întrebările. Asta era : fiind în lagăr de numai cîteva săptămîni, nu apucaseră să înveţe că aici nu se pun întrebări.

În cursul după-amiezii veni medicul grec. Ne spuse că dintre bolnavi aveau să primească haine şi pantofi toţi cei ce puteau să meargă, urmînd să plece a doua zi împreună cu cei sănătoşi într-un marş de douăzeci de kilometri. Ceilalţi aveau să rămînă în Ka-Be, cu perso-

nalul de asistenţă ales dintre bolnavii cu o stare mai puţin gravă.

Medicul era neobişnuit de vesel ; parcă era beat. Îl cunoşteam : era un om cult, inteligent, egoist şi calculat. Mai spuse că toţi, fără deosebire, aveau să primească o raţie triplă de pîine, ceea ce îi bucură vizibil pe bolnavi. Îl întrebarăm ce avea să se întîmple cu noi. Presupunea că nemţii ne vor lăsa în voia soartei : nu, nu credea că au să ne omoare. Nu-şi dădea prea mult silinţa să ascundă că de fapt gîndea contrariul ; dealtfel, veselia lui era grăitoare.

Era deja echipat pentru marş ; de cum plecă, cei doi tineri unguri începură să discute cu aprindere între ei. Deşi într-o stare de convalescenţă avansată, erau încă foarte slăbiţi. Se vedea că se temeau să rămînă cu bolnavii şi că voiau să plece cu cei sănătoşi. Nu era vorba de vreo chibzuinţă : dacă nu m-aş fi simţit atît de slăbit, probabil că şi eu aş fi urmat turma din instinct ; teroarea este teribil de contagioasă şi omul îngrozit dă mai întîi să fugă.

Dincolo de baracă se auzea agitaţia neobişnuită a lagărului. Unul din unguri se ridică, ieşi şi se întoarse după o jumătate de oră încărcat cu zdrenţe soioase. Probabil că le-a sustras din depozitul cu efecte pentru dezinfectare. El şi tovarăşul lui se îmbrăcară cu febrilitate, punîndu-şi zdrenţe peste zdrenţe. Se grăbeau să preîntîmpine faptul împlinit, înainte ca teama însăşi să-i facă să dea înapoi. Era absurd să crezi că aşa slăbiţi cum erau, puteau face fie şi o oră de drum prin zăpadă,

cu pantofii rupţi, găsiţi în ultima clipă. Încercai să le explic, dar mă priviră fără să răspundă : aveau căutătura animalelor speriate.

Numai o clipă îmi trecu prin cap că puteau să aibă dreptate.

Ieşiră cu neîndemînare pe fereastră, înfofoliţi şi diformi, clătinîndu-se în noapte. Nu s-au mai întors ; mult mai tîrziu am aflat că neputînd să mai meargă, au fost doborîţi de SS-işti la cîteva ore de la începutul marşului.

Şi eu aveam nevoie de pantofi : era limpede. Dar mi-a trebuit o oră ca să-mi înving greaţa, febra şi inerţia. Găsii o pereche pe coridor (cei sănătoşi jefuiseră depozitul cu pantofii bolnavilor şi-i luaseră pe cei buni : cei mai proşti, găuriţi şi desperecheaţi zăceau prin toate colţurile). Chiar acolo dădui de Kosman, un alsacian. Ca civil era corespondent la agenţia *Reuter* din Clermont-Ferrand ; şi el era agitat şi euforic. Îmi zise :

— Dacă ajungi înaintea mea, scrie-i primarului din Metz că mă întorc.

Kosman avea, se ştia, cunoştinţe printre cei sus-puşi, de aceea optimismul lui mi s-a părut un indiciu bun şi l-am folosit pentru a-mi justifica în propriii mei ochi inerţia. Ascunsei pantofii şi mă întorsei în pat.

În toiul nopţii mai trecu o dată pe la noi medicul grec, cu un rucsac în spate şi cu un fes pe cap. Aruncă în patul meu un roman franţuzesc :

— Ţine, italianule, citeşte. O să mi-l restitui cînd ne vom revedea.

Şi azi îl urăsc pentru cuvintele astea. Ştia bine că eram condamnaţi.

Şi, în sfîrşit, sfidînd interdicţia, Alberto veni la fereastră să mă salute. Fusesem nedespărţiţi : noi eram „cei doi italieni" şi, adesea, ceilalţi prizonieri ne încurcau numele. De şase luni împărţeam patul şi fiecare gram de mîncare procurat peste raţie, dar el avusese scarlatină în copilărie şi nu s-a mai molipsit de la mine. De aceea el a plecat iar eu am rămas. Ne-am luat rămas bun. Nu era nevoie de multe cuvinte : repetasem de nenumărate ori ceea ce aveam să ne spunem. Nu credeam că vom rămîne multă vreme despărţiţi. Găsise pantofi solizi din piele, în stare destul de bună : era unul din cei ce găseau imediat tot ce le trebuia.

Asemenea tuturor celor care plecau, şi el era vesel, încrezător. Şi pe bună dreptate : era în aşteptarea împlinirii unui lucru măreţ şi nou. În sfîrşit, se simţea o forţă care nu aparţinea Germaniei ; simţeam cu toţii cum se clătina universul nostru blestemat. Sau, cel puţin, asta simţeau cei sănătoşi, care, oricît de obosiţi şi de flămînzi ar fi fost, puteau să se mişte; slăbit, gol sau desculţ, omul gîndeşte şi simte altfel şi ceea ce ne stăpînea pe noi era senzaţia paralizantă de a fi complet dezarmaţi şi în voia soartei.

Toţi cei sănătoşi (cu excepţia unora mai inspiraţi care în ultima clipă s-au dezbrăcat şi s-au vîrît într-un pat de infirmerie) au pornit în noaptea de 18 ianuarie 1945. Să fi fost vreo

douăzeci de mii, provenind din lagăre diferite. Aproape toţi au dispărut în timpul marşului de evacuare. Alberto era printre ei. Într-o zi, cineva va scrie, poate, povestea lor.

Noi rămăsesem deci în pat, singuri, cu bolile noastre şi cu inerţia mai tare decît teama.

În tot Ka-Be-ul eram vreo opt sute. În camera noastră rămăsesem unsprezece, cîte unul în pat, în afară de Charles şi de Arthur care dormeau împreună. Cînd s-a oprit mecanismul imens al lagărului, au început pentru noi zece zile în afara lumii şi a timpului.

18 ianuarie. În noaptea evacuării, bucătăriile lagărului au funcţionat, astfel că în dimineaţa următoare la infirmerie a fost distribuită ultima supă. Instalaţia centrală de încălzire fusese lăsată în voia soartei ; în barăci mai era încă puţină căldură, dar cu fiecare ceas temperatura cobora şi era clar că în scurt timp vom suferi de frig. Afară trebuie să fi fost cel puţin 20 de grade sub zero ; cei mai mulţi dintre bolnavi nu aveau decît o cămaşă, unii nici măcar atît.

Nimeni nu cunoştea situaţia noastră. Nu rămăseseră decît doi-trei SS-işti, mai erau ocupate doar cîteva turnuri de pază.

Spre amiază, un caporal SS-ist făcu turul barăcilor. În fiecare numi un şef de baracă făcînd alegerea dintre ne-evreii rămaşi şi ceru să se întocmească imediat o listă cu bolnavii evrei şi ne-evrei. Era limpede. Nimeni nu se miră că nemţii îşi păstraseră pînă în ultima clipă dragostea naţională pentru clasificări şi

nici un evreu nu s-a gîndit cu toată seriozitatea că avea să mai apuce ziua de mîine.

Cei doi francezi nu înțeleseseră nimic, de aceea erau speriați. Le-am tradus fără chef ce-a spus SS-istul ; găseam supărătoare frica lor : nu împliniseră luna de cînd se aflau în lagăr, aproape că nu știau ce-i foamea, nu erau nici măcar evrei, și se temeau.

S-a mai distribuit o dată pîine. Îmi petrecui după-amiaza citind cartea lăsată de medic : era foarte interesantă și mi-o amintesc cu o ciudată precizie. Am dat o raită prin secția alăturată, căutînd pături : mulți bolnavi fuseseră scoși de acolo și rămăseseră destule. Luai cu mine cîteva pături, unele destul de groase.

Cînd află că veneam cu ele de la secția dezinterie, Arthur strîmbă din nas :

— *Y-avait point besoin de le dire*[1].

Într-adevăr erau murdare. Eu mă gîndeam că oricum, avînd în vedere ce ne aștepta, era de preferat să dormim bine înveliți.

Se făcu repede noapte ; lumina electrică funcționa încă. Constatarăm cu o teamă liniștitoare că în colțul barăcii stătea un SS-ist înarmat. N-aveam chef să vorbesc și nu-mi era frică decît în felul acela detașat și la condițional de care am mai vorbit. Continuai să citesc pînă noaptea tîrziu.

Nu aveam ceas, dar trebuie să fi fost ora douăzeci și trei cînd s-au stins toate luminile, chiar și reflectoarele din turnurile de pază. În

[1] Nici nu mai era nevoie s-o spui (franc.).

depărtare se vedeau fascicolele bateriilor fotoelectrice. Un ciorchine de lumini puternice se proiectă, pe cer și rămase nemișcat, luminînd cu cruzime terenul. Se auzea zumzetul avioanelor.

Apoi începu bombardamentul. Nu se întîmpla pentru prima dată. Coborîi din pat, îmi vîrîi picioarele goale în pantofi și așteptai. Bubuitul se auzea mai departe, poate la Auschwitz.

Deodată se declanșă o explozie în apropiere și înainte de a mă dezmetici, o a doua și o a treia, asurzitoare. Se auziră căzînd niște geamuri, baraca se clătină și căzu lingura pe care o țineam înfiptă într-o crăpătură a peretelui de lemn. Apoi se făcu liniște. Cagnolati, un țăran tînăr, tot din Vosgi, nu mai văzuse probabil nici o incursiune aviatică : ieșise gol din pat, se ghemuise într-un colț și urla.

După cîteva minute ne-am dat seama că lagărul fusese atins. Două barăci ardeau din temelii, alte două fuseseră pulverizate, dar toate erau nelocuite. Dintr-o baracă amenințată de foc veniră zeci de bolnavi, goi, jalnici : cereau adăpost. Era imposibil să-i primim. Au insistat rugîndu-se și amenințînd în multe limbi : a trebuit să baricadăm ușa. În lumina flăcărilor, desculți, s-au tîrît în altă parte prin zăpada care se topea. Multora le atîrnau bandajele desfăcute. Dacă vîntul nu-și schimba direcția, baraca noastră nu părea amenințată.

Nemții dispăruseră. Turnurile erau goale.

Azi stau și mă gîndesc că dacă nu din altă pricină, numai pentru că a existat un Auschwitz, nimeni n-ar trebui să mai vorbească în zilele noastre de providență ; cu toate acestea e neîndoielnic că în clipa aceea prin toate sufletele noastre a trecut ca o suflare amintirea salvărilor biblice din cele mai cumplite situații.

Era imposibil să dormim : se spărsese un geam și era groaznic de frig.

Îmi dădeam seama că trebuia să căutăm o sobă și să ne procurăm cărbuni, lemne și hrană. Știam că era nevoie de toate astea, dar fără sprijinul cuiva n-aș fi avut niciodată puterea să o fac. M-am adresat celor doi francezi.

19 ianuarie. Francezii au fost de acord. Ne-am sculat toți trei în zori. Mă simțeam bolnav și fără vlagă, mi-era frig și teamă.

Ceilalți bolnavi ne-au privit cu o curiozitate plină de respect : nu știam că bolnavii n-aveau voie să iasă din Ka-Be ? Dacă cumva nu plecaseră toți nemții ? Dar n-au spus nimic : erau mulțumiți că se găsise cine să încerce.

Francezii nu cunoșteau încă topografia lagărului, dar Charles era curajos și puternic, iar Arthur era isteț și avea simțul practic al țăranului. Ieșirăm acoperiți de bine de rău cu păturile în vîntul unei zile înghețate, cețoase.

Ceea ce mi-a fost dat să văd nu se poate asemăna cu nici o priveliște pe care am văzut-o vreodată și nici n-am auzit să mai fi fost descrisă.

Părăsit de curînd, lagărul dădea deja semne de descompunere. Nu mai era apă, nici lumină electrică : ferestrele și porțile desfundate se legănau în vînt, bucățile de tablă desprinse din acoperișuri scîrțîiau cumplit, iar cenușa rămasă după incendiu zbura pe sus la mare depărtare. Distrugerilor provocate de bombe li se adăugau cele făptuite de oameni : zdrențăroși, abia ținîndu-se pe picioare, ca niște schelete, bolnavii, care erau în stare să se miște, se tîrau încolo și încoace pe pămîntul înghețat ca o invazie de viermi. Răscoliseră în toate barăcile goale în căutare de hrană și de lemne ; cu o furie dezlănțuită răvășiseră camerele detestate ale *Blockältester*-ilor, grotesc împodobite, interzise pînă în ajun deținuților de rînd ; fără să-și mai poată stăpîni măruntaiele, murdăriseră peste tot, infectînd zăpada prețioasă acum, singura sursă de apă pentru întreg lagărul.

În jurul rămășițelor de la barăcile incendiate care tot mai fumegau, grupuri de bolnavi stăteau pe jos, bucurîndu-se de ultimul strop de căldură. Alții găsiseră cine știe unde cartofi și-i coceau pe jeraticul rămas după incendiu, aruncînd în jur priviri amenințătoare. Puțini avuseseră tăria să-și facă un foc adevărat și topeau la el zăpada în vasele găsite.

Ne îndreptarăm cît puturăm de repede spre bucătării, dar cartofii erau aproape pe sfîrșite. Am umplut doi saci și l-am lăsat pe Arthur să-i păzească. Între dărîmăturile de la *Prominenzblock*, Charles și cu mine am găsit în cele din urmă ceea ce căutam : o sobă solidă de

fontă, cu burlane în stare bună ; Charles a venit cu o roabă şi am încărcat-o ; îmi dădu mie însărcinarea să o duc în baracă, iar el alergă la saci. Acolo îl găsi pe Arthur leşinat de frig ; Charles luă cei doi saci, îi puse la loc sigur, apoi se ocupă de prietenul lui.

Între timp, ţinîndu-mă cu greu pe picioare, încercam să duc pe cît puteam roaba grea. Se auzi uruitul unui motor şi în lagăr apăru un SS-ist pe motocicletă. Ca de obicei, cînd vedeam feţele lor aspre, mă simţii cuprins de teroare şi ură. Era prea tîrziu ca să dispar ; şi apoi nu voiam să las soba. Regulamentul lagărului cerea să iei poziţia de drepţi şi să-ţi descoperi capul. Eu n-aveam beretă şi eram încurcat de pătură. Mă îndepărtai cu cîţiva paşi de roabă şi făcui un fel de plecăciune stîngace. Neamţul trecu mai departe fără să mă vadă, o coti după o baracă şi dus a fost. Mai tîrziu am aflat prin ce pericol trecusem.

În cele din urmă ajunsei în pragul barăcii noastre şi descărcai soba în braţele lui Charles. De atîta efort eram fără suflare, şi înaintea ochilor îmi jucau pete mari, negre.

Trebuia să instalăm soba. Toţi trei aveam mîinile înţepenite şi ni se lipea pielea degetelor de metalul îngheţat, dar trebuia să punem urgent în funcţiune soba ca să ne încălzim şi să fierbem cartofii. Găsisem lemne, cărbuni, chiar şi jeratic de la barăcile arse.

După ce am reparat fereastra ieşită din ţîţîni şi soba a început să radieze căldură, am avut impresia că în fiecare s-a destins un resort ;

numai atunci Towarowski (un evreu franco-polonez de douăzeci şi trei de ani, bolnav de tifos) le-a propus celorlalţi bolnavi să fim răsplătiţi pentru asta cu cîte o felie de pîine şi toţi au fost de acord.

Cu o zi mai înainte, nu mai mult, aşa ceva ar fi fost de neconceput. Legea lagărului spunea : „mănîncă pîinea ta şi, dacă poţi, şi pe cea a vecinului tău“, şi nu lăsa loc pentru recunoştinţă. Asta dovedea limpede că lagărul murise.

A fost primul gest uman manifestat în mijlocul nostru. Cred că am putea considera clipa aceea prima din procesul prin care noi, cei ce n-am murit, am redevenit încet-încet oameni

Arthur şi-a revenit destul de repede, dar de atunci a evitat să mai iasă în frig ; şi-a luat obligaţia să se ocupe de sobă, de coptul cartofilor, de curăţenia camerei şi de îngrijirea bolnavilor. Charles şi cu mine am împărţit diferitele munci de afară. Mai aveam o oră de lumină ; o ultimă incursiune ne-a îmbogăţit cu o jumătate de litru de spirt şi cu un borcan cu drojdie de bere, aruncate în zăpadă de cine ştie cine. Am distribuit cartofii fierţi şi cîte o lingură de drojdie pentru fiecare. Aveam vaga impresie că putea să ne ajute împotriva avitaminozei.

Se lăsă întunericul ; din tot lagărul numai camera noastră avea sobă şi eram foarte mîndri de asta. Mulţi bolnavi din alte secţii se îngrămădeau la uşă, dar statura impunătoare a lui Charles îi ţinea la distanţă.

Nimeni, nici ei, nici noi, nu ne-am gîndit că promiscuitatea inevitabilă cu bolnavii făcea foarte periculoasă rămînerea în cameră şi că a te îmbolnăvi de difterie în condiţiile acelea însemna moarte sigură, mai sigură decît dacă te-ai fi aruncat de la etajul trei.

Eu însumi, care eram conştient de asta, nu zăboveam prea mult asupra acestei chestiuni : mă obişnuisem de multă vreme cu gîndul la o eventuală moarte prin îmbolnăvire, şi în acest caz, inevitabilă, oricum fără posibilitatea unei intervenţii din partea noastră. Nici măcar nu mi-a trecut prin cap că aş fi putut să mă instalez în altă cameră, în altă baracă, unde pericolul contagierii ar fi fost mai mic ; aici era soba, opera noastră, care răspîndea o căldură minunată ; aici aveam un pat ; în sfîrşit, ne lega ceva pe noi, cei unsprezece bolnavi de la *Infektionsabteilung*.

Cînd şi cînd se auzea un bubuit de artilerie apropiat şi în acelaşi timp îndepărtat, iar în răstimpuri un răpăit de automate. În obscuritatea întreruptă doar de lumina roşietică a cărbunilor, Charles, Arthur şi cu mine fumam ţigări din ierburi aromate, găsite în bucătărie, vorbeam de lucruri trecute şi viitoare. În mijlocul cîmpiei nesfîrşite, în plin ger şi război, în cămăruţa întunecată colcăind de microbi, noi ne simţeam împăcaţi cu noi înşine şi cu lumea. Eram frînţi de oboseală, dar ni se părea, după atîta vreme, că am făcut ceva util, poate asemenea lui Dumnezeu după prima zi a facerii.

20 ianuarie. Au venit zorii ; era rîndul meu să aprind focul. În afară de slăbiciunea generală, durerea încheieturilor îmi amintea clipă de clipă că boala mea era departe de a se fi vindecat. Gîndul că trebuia să mă avînt în aerul îngheţat în căutare de jar prin alte barăci mă făcea să mă cutremur de silă.

Mi-am adus aminte de pietrele de brichetă ; am stropit cu spirt o foaie de hîrtie şi am răzuit cu răbdare deasupra ei o grămăjoară de praf negru dintr-o piatră ; apoi am frecat mai tare pietricica de cuţit. Şi iată, după cîteva scîntei, grămăjoara s-a aprins şi din hîrtie s-a ridicat flăcăruia palidă a alcoolului.

Arthur a coborît voios din pat şi pentru fiecare din noi a încălzit cîte trei cartofi, din cei fierţi cu o zi mai înainte, după care, flămînzi şi înfriguraţi, Charles şi cu mine am pornit din nou în inspecţie prin lagărul în descompunere.

Ne mai rămăseseră alimente (cartofi adică) numai pentru două zile ; ca să avem apă eram siliţi să topim zăpada, operaţie chinuitoare din lipsă de vase mari, în urma căreia obţineam un lichid negricios şi tulbure pe care trebuia să-l filtrăm.

Era linişte în lagăr. Alte spectre înfometate se învîrteau ca şi noi cotrobăind peste tot : bărbi crescute lungi, ochi adînciţi, membre descărnate şi galbene înfăşurate în zdrenţe. Nesiguri pe picioare, intram şi ieşeam din barăcile pustii, luînd cele mai felurite obiecte : cuie, securi, găleţi, polonice : totul putea fi de folos ; cei mai clarvăzători se gîndeau deja la un co-

merţ profitabil cu polonezii din împrejurimi.

În bucătărie, doi inşi se încăieraseră pentru ultimele zeci de cartofi putrezi. Se apucaseră de zdrenţe şi se loveau cu gesturi încete şi nesigure, ocărîndu-se în idiş cu gurile încleştate de frig.

În curtea depozitului erau două grămezi mari de varză şi napi (napii mari, insipizi, baza alimentaţiei noastre). Erau atît de îngheţaţi că nu-i puteam desprinde decît cu tîrnăcopul. Charles şi cu mine am muncit cu schimbul încordîndu-ne toate puterile pentru fiecare lovitură şi am scos vreo cincizeci de kile. Se mai găseau şi alte lucruri : Charles a dat de un pachet cu sare şi *(une fameuse trouvaille !* [1]*)* un bidon cu apă, cam o jumătate de hectolitru, sub formă de gheaţă compactă. Am încărcat totul într-un cărucior (din cele care înainte serveau la distribuirea raţiei în barăci : erau o grămadă, împrăştiate peste tot) şi ne-am întors împingîndu-l din greu prin zăpadă.

În ziua aceea ne-am mulţumit tot cu cartofi fierţi şi cu felii de napi prăjiţi pe sobă, dar pentru a doua zi, Arthur ne-a promis schimbări substanţiale.

În cursul după-amiezii m-am dus în fostul ambulatoriu în căutarea unor obiecte utile. Mi-o luaseră alţii înainte : după urmele lăsate se vedea că era vorba de jefuitori inexperţi. Nu mai era o sticlă întreagă, pe jos zăcea un strat

[1] O descoperire grozavă ! (Franc.)

de zdrenţe, murdărie, material sanitar şi un cadavru gol, răsucit. Dar, la picioarele mele, iată ceva care le-a scăpat predecesorilor mei : un acumulator de autocar. Am atins polii cu cuţitul şi a ieşit o scînteie. Era încărcat.

Seara, camera noastră era luminată.

Stînd în pat, vedeam de la fereastră o fîşie bună de drum : de mai bine de trei zile, *Wermacht*-ul [1] pus pe fugă dispărea valuri-valuri. Care autoblindate, care „tigru", mimetizate în alb, nemţi călare, nemţi pe bicicletă, nemţi pe jos, înarmaţi şi dezarmaţi. În noapte, cu mult mai înainte de a se arăta carele, se auzea uruitul şenilelor.

Charles întreba :

— *Ça roule, encore ?*

— *Ça roule toujours.* [2]

Părea că n-o să se mai sfîrşească.

21 ianuarie. Dar se sfîrşi curînd. În zorii zilei de 21 cîmpia ne apăru goală şi nemişcată, albă cît vezi cu ochii, tristă de moarte, iar deasupra corbii în zbor.

Aproape că aş fi preferat să văd ceva mişcîndu-se. Pînă şi civilii polonezi dispăruseră, ascunşi cine ştie unde. Pînă şi vîntul se oprise. Un singur lucru mai doream : să rămîn în pat sub pături, să mă las pradă oboselii nesfîrşite a muşchilor, a nervilor şi a voinţei : a aştepta să se sfîrşească sau nu, mi-era egal, ca unui mort.

[1] Armata germană.
[2] Tot mai trec ? / Trec mereu (franc.).

Dar Charles făcuse deja focul ; Charles, omul vioi, încrezător și prietenos, mă chema la treabă :

— *Vas-y, Primo, descends-toi de là haut ; il y a Jules à attraper par les oreilles...*[1]

„Jules" era găleata de nevoi pe care trebuia să o apucăm în fiecare zi de toartă, să o ducem afară și să o aruncăm în canal. Acesta era primul lucru care trebuia făcut ; dacă se are în vedere că spălatul pe mîini nu era posibil și că trei din noi erau bolnavi de tifos, se înțelege ce treabă neplăcută aveam de făcut.

Trebuia să începem varza și napii. În vreme ce eu umblam după lemne și Charles strîngea zăpadă pentru topit. Arthur i-a mobilizat pe bolnavii care puteau sta în capul oaselor ca să dea o mînă de ajutor la curățat. Au răspuns apelului Towarowski, Sertelet, Alcalai și Schenck.

Și Sertelet era țăran din Vosgi ; avea douăzeci de ani. Îmi părea că se simte bine, dar din zi în zi vocea lui căpăta un timbru nazal sinistru, pentru a ne aminti că difteria nu iartă.

Alcalai, geamgiu evreu din Toulouse, era foarte liniștit și chibzuit. Avea erizipel pe față.

Schenck era un comerciant slovac-evreu : convalescent de tifos, avea un apetit formidabil. Tot așa și Towarowski, un evreu franco-polonez, prost și palavragiu, dar util comunității noastre prin optimismul lui molipsitor.

[1] Hai, Primo, coboară de acolo de sus : Jules trebuie apucat de urechi (franc.).

În timp ce bolnavii curățau cu cuțitul, stînd în paturile lor, Charles și cu mine ne ocupam de căutarea unui sediu pentru operațiile de bucătărie.

O murdărie de nedescris domnea în toate secțiile lagărului. După ce umpluseră toate latrinele de întreținerea cărora, evident, nimeni nu se mai îngrijea, bolnavii de dezinterie (erau mai bine de o sută) murdăriseră toate colțurile din Ka-Be, umpluseră toate gălețile, toate cazanele destinate rației, toate gamelele. Nu puteai să faci un pas fără să nu trebuiască să iei seama unde pui piciorul ; în întuneric era imposibil să te miști. Deși sufeream din cauza frigului aspru care continua să persiste, ne gîndeam cu groază la ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi venit dezghețul : infecțiile s-ar fi întins fără stavilă, duhoarea ar fi devenit sufocantă și, în plus, odată dezghețată zăpada, am fi rămas fără apă.

În sfîrșit, după cercetări îndelungate, într-o clădire destinată spălătorului, am găsit o bucată de podea nu excesiv de mînjită. Am aprins focul acolo și pentru a economisi timpul și pentru a evita complicațiile, ne-am dezinfectat mîinile fricționîndu-le cu cloramină amestecată cu zăpadă.

Știrea că se fierbea supă se răspîndi cu iuțeală în mulțimea de oameni pe jumătate vii ; în ușă se formă un pîlc de chipuri famelice. Charles, cu polonicul ridicat, le ținu un discurs scurt, energic, care deși în franceză, nu avea nevoie de traducere.

Cei mai mulți se împrăștiară, dar unul ieși în față : era un parizian, un croitor de clasă, zicea el, bolnav de plămîni. În schimbul unui litru de supă se oferea să ne croiască haine din numeroase pături rămase în lagăr.

Maxime se dovedi într-adevăr abil. A doua zi, Charles și cu mine aveam haină, nădragi și mănuși dintr-o țesătură aspră în culori țipătoare.

Seara, după prima supă distribuită în mijlocul entuziasmului general și sorbită cu lăcomie, tăcerea adîncă a cîmpiei a fost din nou întreruptă. Din paturile noastre, prea obosiți pentru a fi neliniștiți cu adevărat, ciuleam urechile la exploziile misterioase ale artileriei, care răsunau parcă în toate punctele orizontului, și la șuieratul proiectilelor care treceau pe deasupra capetelor noastre.

Eu mă gîndeam că afară viața era frumoasă și avea să fie și mai frumoasă : ar fi fost cu adevărat păcat să ne lăsăm doborîți tocmai acum. I-am trezit pe toți bolnavii care moțăiau și cînd am fost sigur că toți mă ascultă, le-am spus mai întîi în franceză, apoi în cea mai aleasă germană a mea, că de acum toți trebuiau să se gîndească la întoarcerea acasă și că în măsura în care depindea de noi, eram obligați să facem anumite lucruri, și să evităm altele. Fiecare să-și păstreze cu grijă gamela și lingura ; nimeni să nu ofere altuia supa care eventual i-ar rămîne ; nimeni să nu coboare din pat decît pentru a merge la latrină ; cine avea nevoie de vreun serviciu să nu se adreseze decît nouă trei ; mai ales Arthur era însărcinat să vegheze asupra disciplinei și igienei și să le aducă aminte că era mai bine să lase gamelele și lingurile murdare decît să le spele, riscînd să le schimbe pe cele ale unui difteric cu cele ale unui bolnav de tifos.

Am avut impresia că bolnavii erau prea indiferenți față de tot ca să dea atenție celor spuse de mine ; dar îmi puneam toată nădejdea în sîrgul lui Arthur.

22 ianuarie. Dacă poate fi socotit curajos cel care înfruntă cu inima ușoară un grav pericol, în dimineața aceea, Charles și cu mine am fost curajoși. Am extins explorările noastre în tabăra SS-iștilor, dincolo de plasa străbătută de fire electrice.

Gărzile lagărului trebuie să fi plecat în mare grabă. Pe mese am găsit farfurii umplute pe jumătate cu mîncare, acum congelată, pe care am înghițit-o cu multă plăcere ; halbe încă pline cu bere transformată în gheață gălbuie, un joc de șah început. În camere, multe lucruri de preț.

Ne încărcarăm cu o sticlă de vodcă, cu tot felul de doctorii, ziare, reviste și cu patru plăpumi foarte bune ; una din ele o am și acum acasă, la Torino. Bucuroși și inconștienți am dus în cămăruța noastră roadele incursiunii, încredințîndu-le supravegherii lui Arthur. De-abia seara am aflat ce se întîmplase poate numai cu o jumătate de oră mai tîrziu.

Cîțiva SS-iști, probabil rătăciți, dar înarmați, intraseră în lagărul părăsit. Au găsit optsprezece francezi instalați în sala de mese rezervată pentru *SS-Waffe*[1]. I-au ucis metodic pe toți cu un glonte în ceafă, și au aliniat apoi corpurile răsucite pe zăpadă, în drum ; apoi au plecat. Cele optsprezece cadavre au rămas expuse pînă la venirea rușilor ; nimeni n-a avut puterea să-i îngroape.

Dealtfel, în toate barăcile, zăceau în paturi cadavre țepene, pe care nimeni nu le clintea din loc. Pămîntul era prea înghețat pentru a putea săpa gropi ; multe cadavre au fost puse unele peste altele într-o tranșee, dar chiar din primele zile, grămada ieșea din șanț și se zărea diformă de la fereastra noastră.

Numai un perete de lemn ne despărțea de secția bolnavilor de dezinterie. Aici mulți erau muribunzi, mulți morți. Podeaua era acoperită cu un strat de excremente congelate. Nimeni nu mai avea puterea să iasă de sub pătură în căutarea mîncării și cine o făcuse la început, nu se mai întorsese să-și ajute tovarășii. În același pat, strînși unul în altul ca să se apere mai bine de frig, chiar lîngă peretele despărțitor, stăteau doi italieni : îi auzeam deseori vorbind dar cum eu, în schimb, nu vorbeam decît în franceză, mult timp nu și-au dat seama de prezența mea. Într-o zi au auzit din întîmplare numele meu pronunțat în italiană de Charles,

[1] Trupa SS (germ.).

și de atunci n-au încetat să geamă și să implore.

E de la sine înțeles că aș fi vrut să-i ajut, avînd posibilitatea și puterea s-o fac, dacă nu de altceva, măcar pentru a pune capăt strigătelor lor obsedante. Seara, după ce-am terminat toată treaba, învingîndu-mi oboseala și repulsia, m-am tîrît pe dibuite pe coridorul infect și întunecat, pînă în secția lor, cu o gamelă de apă și cu resturile de la supa noastră din ziua aceea. Rezultatul a fost că de atunci, prin peretele subțire, toți cei de la secția de diaree mă strigau pe nume, zi și noapte, cu inflexiunile tuturor limbilor din Europa, cu rugăminți neînțelese, fără ca eu să pot face ceva. Eram gata să plîng, i-aș fi blestemat.

Noaptea ne oferi surprize urîte.

Lakmaker, din patul de sub mine, ajunsese o biată epavă. Era (sau a fost) un evreu olandez de șaptesprezece ani, înalt, slab și blînd. De trei luni stătea în pat ; nu știu cum scăpase de selecții. Avusese mai întîi tifos, apoi scarlatină ; între timp se descoperise că are și o grea boală cardiacă, iar de prea mult stat culcat era tot o plagă, încît nu putea să zacă decît cu fața în jos. Cu toate astea avea o mare poftă de mîncare ; nu vorbea decît olandeza ; nimeni din noi nu putea să-l înțeleagă.

Cauza a tot ce s-a întîmplat a fost probabil supa de varză și de napi, din care Lakmaker ceruse două porții. Pe la miezul nopții începu să geamă, apoi se aruncă din pat. Încercase să

ajungă la latrină, dar era prea slăbit și căzuse pe jos plîngînd și strigînd.

Charles aprinse lumina (acumulatorul se dovedi provindențial) și astfel constatarăm gravitatea celor întîmplate. Patul băiatului și podeaua erau mînjite. În atmosfera închisă mirosul amenința să devină în scurt timp insuportabil. Nu aveam decît o rezervă minimă de apă și nu existau nici pături, nici saltea de schimb. Iar el, sărmanul, bolnav de tifos, era un adevărat focar de infecție ; nici nu putea fi lăsat toată noaptea să geamă și să tremure de frig pe podea, în mijlocul murdăriei.

Charles coborî din pat și se îmbrăcă în tăcere. În timp ce eu țineam lumina, el decupă cu un cuțit toate porțiunile murdare din saltea și din pătură ; îl ridică pe Lakmaker cu delicatețea unei mame, îl curăță cum putu cu paiele scoase din sac și-l așeză pe patul făcut la loc, în singura poziție în care nenorocitul putea să zacă ; răzui podeaua cu o bucată de tablă; turnă puțină cloramină și în cele din urmă presără totul, dînd și pe el, cu dezinfectant.

Eu măsuram abnegația lui prin oboseala pe care ar fi trebuit să mi-o înving ca să fac ceea ce făcuse el.

23 ianuarie. Terminasem cartofii. De cîteva zile se zvonea prin barăci că un siloz imens de cartofi se afla dincolo de sîrma ghimpată, nu departe de lagăr.

Vreun îndrăzneț neștiut trebuie să fi făcut cercetări migăloase, sau careva trebuie să fi știut cu precizie locul ; într-adevăr, în dimineața lui 23 o porțiune din sîrma ghimpată fusese doborîtă și o dublă procesiune de oameni mizeri ieșea și intra prin spărtură.

Charles și cu mine am pornit prin vîntul cîmpiei vineții. Am trecut dincolo de bariera doborîtă :

— *Dis donc, Primo, on est dehors !* [1]

Așa era : pentru prima oară din ziua arestării mele eram liber, fără paznici înarmați, fără plase din sîrmă care să stea între mine și casa mea.

La vreo patru sute de metri de lagăr zăceau cartofii : o adevărată comoară. Două șanțuri foarte lungi, pline cu cartofi și acoperite cu pămînt alternat cu paie să-i apere de ger. Nimeni nu avea să mai moară de foame.

Dar nu era lucru de glumă să-i scoți. Din cauza gerului, scoarța pămîntului era tare ca marmura. Numai prin lovituri zdravene de tîrnăcop reușeai să străpungi scoarța și să dai de depozit ; de aceea mulți preferau să intre în gropile părăsite de alții, pătrunzînd foarte adînc și trecînd cartofii tovarășilor care stăteau afară.

Acolo îl surprinsese moartea pe un ungur bătrîn. Zăcea înțepenit în poziția flămîndului : cu capul și umerii sub grămada de pămînt, cu

[1] Deci, Primo, sîntem afară (franc.).

pîntecul pe zăpadă, întinzînd mîinile spre cartofi.

Cine a venit după el, a deplasat cadavrul cu un metru mai încolo şi a reluat munca prin deschizătura rămasă astfel liberă.

De atunci hrana noastră s-a îmbunătăţit simţitor. În afară de cartofi fierţi şi de supă de cartofi, le-am oferit bolnavilor noştri chiftele de cartofi, după reţeta lui Arthur : cartofi raşi cruzi, frămîntaţi cu alţii fierţi, fripţi apoi pe o tablă încinsă. Aveau gust de funingine.

Dar Sertelet, a cărui boală se agrava, n-a putut să se bucure de ele. Nu numai că vorbea tot mai răguşit, dar în ziua aceea nu reuşi să înghită nimic : în gîtul lui ceva nu mai funcţiona cum trebuie şi fiecare dumicat ameninţa să-l sufoce.

M-am dus în căutarea unui medic ungur care zăcea bolnav în baraca din faţa noastră. Cum auzi de difterie, făcu trei paşi îndărăt şi-mi ceru să ies.

Doar pentru a-i amăgi, le-am pus tuturor picături de ulei camforat în nas. Îl asigurai pe Sertelet că avea să-i ajute ; eu însumi încercam să mă conving.

24 ianuarie. Eliberarea. Spărtura din gardul de sîrmă ghimpată ne dădea imaginea concretă a ei. Dacă stăteai să te gîndeşti bine, asta însemna că nu mai erau nemţi, nu mai erau selecţii, muncă, lovituri, apeluri şi poate, mai tîrziu, întoarcerea acasă.

Dar trebuia să faci un efort ca să te convingi, şi nimeni n-avea răgazul să se bucure de asta. În jur nu aveam decît imaginea distrugerii şi a morţii.

Grămada de cadavre din faţa geamului nostru ieşea acum peste marginile gropii. În ciuda faptului că aveam cartofi, toţi eram extrem de slăbiţi : în lagăr nici un bolnav nu se vindeca, în schimb, mulţi se îmbolnăveau de pneumonie şi diaree ; cei ce nu puteau să se mişte sau nu avuseseră energia să o facă zăceau vlăguiţi în paturi, înţepeniţi de frig şi nimeni nu observa cînd mureau.

Ceilalţi erau cu toţii extenuaţi : după luni şi ani de lagăr, nu numai cartofii puteau înzdrăveni un om. După ce fierbeam mîncarea şi tîram din spălător în cameră cei douăzeci şi cinci de litri de supă zilnică, Charles şi cu mine, cu sufletul la gură, ne aruncam pe pat, iar Arthur, harnic şi gospodar, făcea împărţeala, avînd grijă să rămînă trei raţii *rabiot pour les travailleurs* [1] şi ceva pe fund *pour les italiens d'à côté* [2].

În cealaltă cameră de infecţioşi, lipită de a noastră, locuită în majoritate de tuberculoşi, situaţia era cu totul alta. Toţi cei care putuseră să o facă, se stabiliseră în alte barăci. Tovarăşii mai grav bolnavi sau mai slăbiţi se stingeau unul după altul în singurătate.

Am intrat acolo într-o dimineaţă ca să cer cu împrumut un ac. Într-unul din paturile de sus

[1] Supliment pentru lucrători (franc.).
[2] Pentru italienii de alături (franc.).

horcăia un bolnav. Mă auzi, se ridică, apoi căzu spre mine cu capul în jos, în afară, cu pieptul și cu brațele țepene, lăsînd să i se vadă albul ochilor. Cel ce se afla în patul de dedesubt, întinse mecanic brațele ca să-i sprijine corpul, dar își dădu seama că vecinul lui murise. Se prăbuși încet sub greutate; celălalt alunecă la pămînt și rămase acolo. Nimeni nu știa cum îl cheamă.

În schimb, în baraca 14 intervenise ceva nou. Acolo erau cazați muncitorii; mulți din ei erau destul de sănătoși. Ei au organizat o expediție în lagărul prizonierilor de război englezi, care, probabil, fusese evacuat. A fost o acțiune rodnică: s-au întors îmbrăcați în kaki, cu un cărucior încărcat cu minunății nemaivăzute: margarină, praf pentru budincă, slănină, făină de soia, rachiu.

Seara în baraca 14 se cînta.

Nici unul din noi nu se simțea în stare să facă cei doi kilometri de drum pînă în lagărul englez și să se întoarcă cu povară. Dar indirect, expediția norocoasă a fost spre folosul multora. Repartiția inegală de bunuri a făcut să prospere din nou industria și comerțul. În cămăruța noastră, bîntuită de moarte, s-a înfiripat o industrie de lumînări făcute din fitil înmuiat în acid boric, introdus în mulaje de carton. Bogătașii din baraca 14 achiziționau întreaga noastră producție, plătindu-ne în slănină și făină.

Eu fusesem cel care găsise blocul de ceară curată la *Elektromagazin*; îmi amintesc expresia

de dezaprobare a celor ce m-au văzut luîndu-l și dialogul care a urmat:

— Ce-o să faci cu el?

Nu era cazul să dezvălui un secret de fabricație; mă trezii răspunzînd cu cuvintele pe care le auzisem ades de la cei mai vechi din lagăr și care trădează mîndria aparte de a fi „buni prizonieri“, oameni adaptați, care știu să se descurce în orice împrejurare. *Ich verstehe verschiedene Sachen...* (Mă pricep la multe...)

25 ianuarie. De data aceasta a fost rîndul lui Sómogyi. Era un chimist ungur de vreo cincizeci de ani, slab, înalt și taciturn. Ca și olandezul, era convalescent de tifos și de scarlatină; dar a mai intervenit ceva. A făcut temperatură mare. De vreo cinci zile nu mai scotea o vorbă: în ziua aceea deschise gura și spuse cu o voce hotărîtă:

— Sub saltea am o rație de pîine. Împărțiți-o între voi trei. Eu n-o să mai mănînc.

N-am știut ce să spunem, dar pentru moment nu ne-am atins de pîine. I se umflase jumătate din față. Cît a fost lucid s-a închis într-o tăcere aspră.

Dar seara, toată noaptea și apoi alte două zile, fără încetare, tăcerii i-a luat locul delirul. Continuînd un ultim vis nesfîrșit de supunere și sclavie, începu să murmure *Jawohl*. Regulat și constant ca o mașină, la fiecare suflare, la fiecare coborîre a cutiei toracice, de mii de ori același *Jawohl* de-ți venea să-l zgîlțîi, să-l sufoci sau, cel puțin, să-l faci să schimbe cuvîntul.

Atunci am înțeles cu adevărat cît de greu poate să moară un om.

Afară domnea aceeași tăcere. Numărul corbilor crescuse și toți știam de ce. Numai în lungi răstimpuri se relua dialogul artileriei.

Toți ne asiguram unii pe alții că peste puțin timp, imediat, aveau să vină rușii ; toți proclamau asta, toți te asigurau de asta, dar nimeni nu reușea să se convingă pe deplin pentru că în lagăre se pierde obișnuința de a spera, și chiar încrederea în propria rațiune. În lagăr e inutil să gîndești deoarece evenimentele se desfășoară în mod imprevizibil și e chiar dăunător, pentru că întreține sensibilitatea care e o sursă perpetuă de durere și pe care cine știe ce lege binecuvîntată a naturii o tocește atunci cînd suferințele depășesc o anumită limită.

Așa cum obosești de prea multă bucurie, de teamă, de durere chiar, tot așa obosești și de așteptare. Ajunși în 25 ianuarie, rupte fiind de opt zile legăturile cu lumea aceea barbară, care era totuși o lume, cei mai mulți dintre noi erau prea epuizați ca să mai aștepte ceva.

Seara, în jurul sobei, Charles, Arthur și cu mine am simțit din nou cum redevenim oameni. Puteam să vorbim despre orice. Mă pasiona ceea ce îmi povestea Arthur despre felul în care petrecea lumea duminicile la Provenchères în Vosgi și Charles aproape că plîngea cînd le-am vorbit despre armistițiul din Italia, despre începutul tulbure și desperat al rezistenței partizanilor, despre cel ce ne-a trădat și despre capturarea noastră în munți.

În întuneric, în spatele și deasupra noastră, cei opt bolnavi ne sorbeau cuvintele de pe buze : chiar și cei care nu înțelegeau franceza. Numai Sómogy se îndărătnicea să confirme că accepta moartea.

26 ianuarie. Zăceam într-o lume a morților și a nălucilor. Ultima rămășiță de civilizație dispăruse din jurul nostru și din noi înșine. Îndobitocirea începută de hitleriștii triumfători fusese împlinită de fasciștii înfrînți.

E om cel ce ucide, e om cine face sau îndură nedreptatea, dar mai e o făptură umană cel care, pierzînd orice reticență, împarte patul cu un cadavru. Cel ce a așteptat ca vecinul lui să moară pentru a-i lua un sfert de pîine, chiar dacă nu-i vina lui, e departe de omul gînditor, mai departe chiar decît cel mai necioplit pigmeu și decît cel mai sadic dintre sadici.

O bună parte din existența noastră depinde de sufletele celor care intră în contact cu noi : iată de ce este inumană experiența celor care au trăit zilele în care omul ajunsese un obiect în ochii semenilor săi. În mare măsură noi trei am fost imuni la așa ceva și ne datorăm reciproc recunoștință ; aceasta explică de ce prietenia mea cu Charles va rezista timpului.

De la mii de metri deasupra noastră, în fîșiile dintre norii plumburii se produceau complicatele miracole ale duelurilor aeriene. Deasupra noastră, care eram neputincioși, goi, dezarmați, oameni ai vremurilor noastre își pricinuiau moartea unii altora cu cele mai rafinate instru-

mente. O simplă mişcare, făcută cu un deget putea provoca distrugerea lagărului, a mii de oameni, în timp ce suma întregii noastre energii şi voinţe nu ar fi putut să prelungească nici măcar pentru un minut viaţa unuia singur dintre noi.

Dansul drăcesc a încetat în timpul nopţii şi camera a răsunat din nou de monologul lui Sómogyi.

În toiul nopţii mă trezii brusc : *l'pauv'vieux*[1] tăcea : se sfîrşise. Cu ultima tresărire de viaţă se aruncase din pat : am auzit izbitura genunchilor, a şoldurilor, a umerilor şi a capului.

— *La mort l'a chassé de son lit*[2], decretă Arthur.

Nu era cu putinţă să-l ducem afară în noapte. Nu ne rămînea decît să ne culcăm la loc.

27 ianuarie. În zorii zilei, pe podea zăcea grămada jalnică de membre uscate ale lui Sómogyi. Dar ne aşteptau treburi mai urgente : cum nu avem unde să ne spălăm, nu putem să-l atingem decît după ce aveam să gătim şi să mîncăm. Şi apoi... *rien de si dégoutant que les débordements*[3] observă pe bună dreptate Charles : trebuia golită găleata. Viii sînt mai exigenţi ; morţii pot să aştepte. Ne-am apucat de lucru ca în oricare altă zi.

Ruşii au sosit în timp ce Charles şi cu mine îl duceam pe Sómogyi puţin mai departe. Era

[1] Bietul bătrîn (franc.).
[2] Moartea l-a alungat din patul lui (franc.).
[3] Nimic mai dezgustător ca ceea ce dă pe dinafară (franc.).

foarte uşor. Răsturnarăm targa pe zăpada cenuşie.

Charles îşi scoase bereta. Îmi păru rău că eu nu aveam.

Din cei unsprezece de la *Infektionsabteilung* numai Sómogyi a murit în acele zece zile. Sertelet, Cagnolati, Towarowski, Lakmaker şi Dorget (de el n-am vorbit pînă acum ; era un industriaş francez care, după ce fusese operat de peritonită, se îmbolnăvise de difterie nazală) au murit cîteva săptămîni după aceea în infirmeria rusească improvizată la Auschwitz. I-am întîlnit în aprilie ; la Katowice, pe Schenck şi Alcalai, bine sănătoşi. Arthur a ajuns cu bine între ai lui, iar Charles şi-a reluat activitatea de învăţător. Am schimbat între noi lungi scrisori şi sper că am să-l mai revăd.

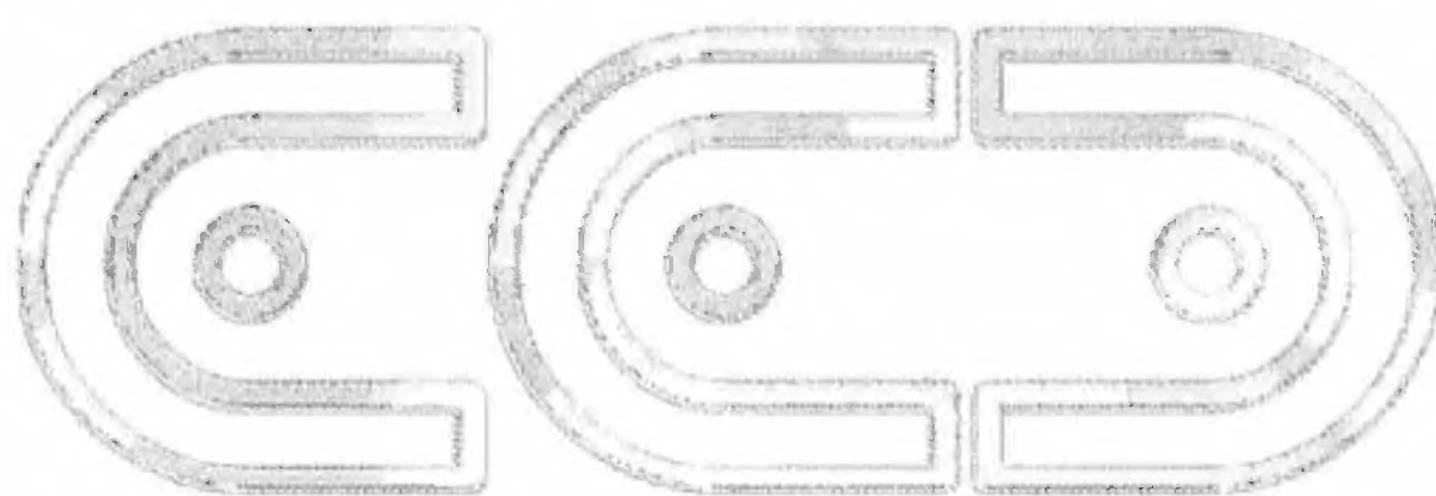
Lector: FLORIN CHIRIȚESCU
Tehnoredactor: VICTOR MAȘEK

Tiraj 17.180. Bun de tipar: 15.04.1974.
Coli tipar 7,75.

Tiparul executat sub comanda nr. 40 124
la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii",
Piața Scînteii nr. 1 — București
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

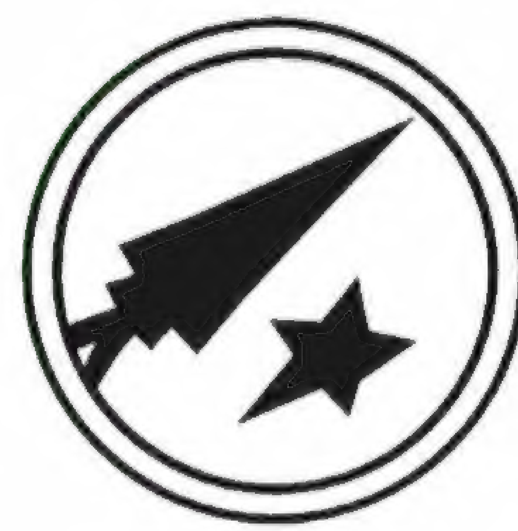

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

